

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1951.

4. SZÁM

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI, NAGYBOLDOGASSZONY ÚTJA 11-13)

Elnök:
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:
BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF
Titkár: Jegyző:
KIRÁLY ISTVÁN KLANICZAY TIBOR
Pénztáros: Ellenőr:
SZABOLCSI MIKLÓS SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1951.

4. SZÁM

<i>V. Jermilov</i> : A szocialista realizmus elméletének néhány problémája.....	385
<i>Klaniczay Tibor</i> : A Szigeti Veszedelem.....	411

VITA

A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom) (Förster Aurél)	439
Zrinyi ritmusa (Vargyas Lajos)	452
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János)	465

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Nemeskürty István</i> : Adalékok Bornemissza Péter „Ördögi kísértetek“ című művéhez	472
<i>Bisztray Gyula</i> : Kossuth, Táncsics és forradalmár-társaik halálos ítélete....	480

SZEMLE

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945–1949. (Rejtő István)	501
V. V. <i>Golubkov</i> : Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla)	504

A SZOCIALISTA REALIZMUS ELMÉLETÉNEK Néhány PROBLÉMÁJA*

I.

Sztálin elvtársnak „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései” című klasszikus munkája rendkívüli mértékben gazdagította a tudományt, új, nagyszerű példája volt a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésének, meghatározta az elméleti munka további feladatait és irányát, megsemmisítő csapást mérve a vulgarizátorokra, nemcsak a nyelvtudományban, hanem a tudomány egyéb területein, így például az esztétika és a szocialista realizmus elméletének területén is.

Sztálin elvtársnak abban a történelmi időszakban közzétett új munkája, amelyet Hazánknak a kommunizmus felé való győzelmes haladása jellemez, hatalmas erővel fejezte ki azt a gondolatot, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, megdöntötte a marxizmusnak marrista vulgarizálását, amely lényegében arra törekedett, hogy a nyelvet az érintkezés eszközéből az elkülönítés eszközzé változtassa, ami a nyelvet elkorcsosulásra kárhoztatta volna.

Sztálin elvtárs kimerítően bebizonyította a nyelvnek az egész népre kiterjedő nemzeti jellegét, és magas tudományos színvonalra emelte az egész nép által használt hatalmas nyelvért vívott harcot; a harcot mindaz ellen, ami felaprózza, részeire bontja a nyelvet, a harcot az úgynevezett „osztálynyelvek”, zsargonok és mindaz ellen, ami az egész nép által használt nyelv életének széles területéről a szó közvetlen és átvitt értelemben vett „provincializmusok” területére vezet; harcot mindaz ellen, ami szűkkörű, jelentéktelen, ami válságokat, akadályokat teremt, magábazárt, csoportjellegű, nem pedig az egész népre kiterjedő; a múlt rendszernek a maradványai ellen, amely eltávolította egymástól az embereket, mindaz ellen, ami összefügg az előző uralkodó osztályok befolyásával.

Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát, és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt.” Sztálin elvtárs ebben az összefüggésben különösen hangsúlyozza a közszármányoló osztályoknak azt a törekvését, hogy megromítsák az egész nép által használt nemzeti nyelvet: „Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reakényszeríteni¹ saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok.”

* Az itt közölt előadás szövege lényegében azonos annak a beszélgetésnek anyagával, amelyet V. Jermilov 1951. május 11-én a Magyar Tudományos Akadémián folytatott a magyar irodalomtörténészekkel.

¹ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 230. l.

lyok vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. „Osztály” dialektusok, zsargonok, szalon-, nyelvek” jönnek létre. Az irodalomban gyakran előfordul, hogy ezeket a dialektusokat és zsargonokat helytelenül nyelveknek minősítik: „nemesi nyelv”, „burzsoá nyelv” — írják — szemben a „proletár-nyelvvél”, a „paraszt-nyelvvél”. Ezen az alapon, bármennyire furcsa is ez, egyes elvtársaink arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzeti nyelv fikció, hogy a valóságban csupán osztálynyelvek léteznek. Úgy gondolom, hogy ez a lehető leghibásabb következtetés.”² Sztálin elvtárs ezután hangsúlyozza, hogy „Marx elismerte az *egységes* nemzeti nyelvnek, mint magasabbrendű formának szükségességét, amelynek a dialektusok, mint alacsonyabb formák, alá vannak rendelve.”³ Marx — mutat rá Sztálin elvtárs — azt tartotta, „hogy a burzsoák kalmár szókincsükkel beszennyezték az egységes nemzeti nyelvet...”⁴

„Nemzeti kérdés és leninizmus” című művében Sztálin elvtárs így ír:

„Az igazság az, hogy a burzsoá nemzetek felszámolása nem általában a nemzetek felszámolását, hanem csak a burzsoa nemzetek felszámolását jelenti. A régi burzsoa nemzetek romjain új, szocialista nemzetek keletkeznek és fejlődnek, amelyek sokkal szorosabban egybeforrtak, mint bármelyik burzsoa nemzet, mert a szocialista nemzetek mentesek a burzsoa nemzeteket bomlasztó, kibékíthetetlen osztályellentétektől, és sokkal inkább ölelik fel az egész népet, mint bármelyik burzsoa nemzet.”⁵

A nyelv, de mindenekelőtt az irodalmi nyelv a szocialista nemzetek összeforrottsága megszilárdításának és fokozásának, valamint az egész népre kiterjedő jellegének hatalmas eszköze. Az irodalmi nyelv egész népre kiterjedő jellegéért, pontosságáért, világosságáért, hajlékonyságáért, találó voltaért, gazdagságáért és a nyelvnek a legjobb népi és nemzeti hagyományokon alapuló folyamatos felújításáért vívott harc egyúttal a szocialista nemzetek még erősebb megszilárdításáért és győzelméért folytatott harc is.

A nyelvnek a lehető legnagyobb mértékben meg kell felelnie az érintkezés és egyesítés feladatainak, azt a *széles szocialista életet* kell szolgálnia, amelyet Sztálin elvtárs zseniálisan meglátott azokban az években, amelyek mintegy félévszázadnyi távolságban vannak napjainktól. Az „Anarchizmus vagy szocializmus?” című művében Sztálin elvtárs hangsúlyozta:

„Harcolni a *széleskörű szocialista életért*, mint fő célért — így kell a proletariátust szolgálnunk.”⁶

Lenin és Sztálin mindig rendületlenül harcolt az egész nép által használt igazi irodalmi nyelvért. Lenin már a világháború éveiben arra hívta fel a szovjet irodalmárokat, hogy üzenjenek hadat az orosz nyelv kerékbetörésének és úgy fogják fel az orosz nyelv kerékbetörését, mint a volt uralkodó osztályok befolyását.

Az egész nép által használt nemzeti irodalmi nyelvnek szenvedélyes és következetes harcosa volt a szocialista realizmus irodalmának megalapozója, a nagy Gorkij, aki arra tanította az írókat, hogy az írónak oroszul kell írnia, nem pedig vjatkaiul vagy balahoniul. Gorkije harcának jelentősége még világosabbá válik Sztálin elvtárs ama útmutatásának megvilágításában, amely szerint a helyi dialektusokat az egész nép által használt nemzeti nyelv alá kell rendelni.

Gorkij fáradhatatlanul arra tanította az írókat: „Emlékeznünk kell arra, mi volt Vlagyimir Lenin álláspontja a nyelvről.”

² U. o. 230. l.

³ U. o. 230. l.

⁴ U. o. 231. l.

⁵ Sztálin Művei. Bp. 1950. Szikra, II. k. 371. l.

⁶ Sztálin Művei. Bp. 1949. Szikra, I. k. 348. l.

Kíméletlen harcot kell folytatnunk az irodalomnak a szó-szeméttől való megtisztítása, nyelvünk egyszerűsége és világossága, a becsületes technika elérése céljából, amely nélkül nincs világos ideológia. Kitűnően állapította meg Alexej Tolsztoj: „A nyelv a gondolkodás fegyvere. A nyelvet jól vagy rosszul használni annyit jelent, mint jól vagy rosszul gondolkodni”. Gorkij és a többi való szovjet író álláspontjának helyessége és jelentősége különösen világossá válik Sztálin elvtárs munkájának és Marx ama tézisének megvilágításában, amely szerint: „a nyelv a gondolat közvetlen valósága”.

II.

Az irodalom terén működő vulgarizátorok és szektánsok, proletkultosok és rappisták, kozmopolita formalisták mindent megtettek annak érdekében, hogy megghiúsítsák a harcot, melyet Gorkij és az egész szovjet irodalom az egész nép által használt irodalmi nyelvért vívott.

Sztálin elvtárs rámutatott a nyelvtudomány terén elkövetett vulgarizálásra és a szépirodalom elmélete, története és kritikája terén elkövetett vulgarizálás hasonlóságára, megjegyezte, hogy Marr „a marxizmusnak csak egyszerűsítője és vulgarizálója volt, a „proletkultosok” és „Rapp-követők” fajtájából”.⁷

A nyelvtudomány és az irodalom területén működő vulgarizálókat egyaránt jellemzte az a törekvés, hogy a nyelvet és az irodalmat elvonatkoztaták az egész nép életétől, hogy a nyelvet és az irodalmat az elkülönülés, a széttagoltság szolgáltatára kényszerítették. A marxizmus marrista vulgarizálóinak, valamint a proletkultos és Rapp-követő ferdítőknak hasonlósága sokféleképpen megnyilvánult, így pl. abban, hogy nem vették figyelembe a reális történelmi folyamatot, elhanyagolták az objektív valóságot, eltértek az élet igazságától, konkrét bonyolultságától és gazdagságától, holt dogmatizmus, skolasztika, az objektív tényező szubjektívekkel való felcserélése, szektáns korlátzottság, a kulturális összefüggések és a hagyomány megszakítása jellemezte őket. Mind a marristák, mind a proletkultosok és Rapp-követők ferdítéseinek filozófiai alapjául a vulgáris materializmusnak a szubjektív idealizmussal való összekapcsolása szolgált.

A szocialista realizmus szempontjából a művészetben legfontosabb az *életigazság*, a jelen, a jövő és a múlt igazsága, az *élet legyőzhetetlen haladása az új felé*. A szocialista realizmus művészete mindenekelőtt a legigazabb művészet.

Írjanak igazat, — így válaszolt Sztálin elvtárs arra a kérdésre, hogy mi a szocialista realizmus lényege. „Az író tanuljon az élettől. Ha magas fokon álló művészi formában tükrözi az életigazságot, feltétlenül eljut a marxizmusához.”⁸

A proletkultosok és Rapp-követők mindig arra törekedtek, hogy különböző zászlók alatt támadják a szocialista realizmusnak éppen e fő alapvetését: a valóság igaz — forradalmi fejlődésében, a kommunizmus felé haladásában való — tükrözését. Arra törekedtek, hogy az életigazság lendületét elvont sémákkal, dogmatikus „jelszavakkal” cseréljék fel, az irreális élet, irreális szovjet emberek, kiagyalt „szuperideális” valóság — kitalált „szuperideális” hősök, nem élő valóság szülte, hanem szektáns laboratóriumokban gyártott „honnunkulusz” emberkéek — ábrázolásának hamis ortodox követelményeivel zavarják meg az írókat, különösen a pártönkívvlieket. Ezzel a kérdéssel függ össze a művészet sajátosságának vulgáris tagadása is, „a dialektikus materialista alkotó módszernek” mint irodalmi „jelszónak” felvetése, a művészet és a

⁷ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1951. Szikra, 246. l.

⁸ A SzK(b)P XVII. Kongresszusa. Gyorsírási jegyzet. Partyizdat, 1934. 624. l. Oroszul.

tudomány azonosítása. Ez lényegében mensevik idealizmus volt, a szocialista realizmus főkövetelményének — az életigazság forradalmi fejlődésében való tükrözésének — kieserése üres skolasztikus manipulációkkal vegyes, állítólag dialektikus kategóriákkal. A „dialektikus materialista alkotó módszer” jelzőjének az volt a célja, hogy elterelje az irodalmat az élettől és mindattól, ami a művészet sajátosságára emlékeztet; ez a jelszó a kommunista és pártonkívüli írók szembeállítására, a szovjet irodalmárok szétválasztására irányuló kísérlet volt. — Az irodalmi módszerrel kapcsolatos kérdésekben a Rapp-követőknek sajátos „munkamegosztásuk” volt: egyesek a realizmus megsemmisítésével foglalkoztak, állítólag a forradalmi romantika nevében, mások a forradalmi romantika megsemmisítésére specializálták magukat, állítólag a realizmus nevében. Valójában ezek is, meg azok is a szovjet irodalom módszere ellen szálltak síkra, szembeállítva a realizmust a romantikával.

A vulgarizálók azonosították a nyelvről alkotott fogalmakat és a nyelv fejlődésének problémáit a szépirodalomról alkotott fogalmakkal és annak fejlődési problémáival. A marxisták a nyelvi változásokat közvetlenül függővé tették az alapok változásától és váltakozásától. Az általános irodalmi nyelv története náluk — írja Vinogradov akadémikus — szervesen összefonódott a szépirodalom és az irodalmi stílusok történetével, s ugyanazon osztályhatárok és fejlődési fokozatok szerint tagolódott, mint a szépirodalom és a publicisztika. Összekeveredett a nyelv, a dialektus és a művészi stílus fogalma, mint a világnézet kifejezésének rendszere...

„A kutatók nem mélyedtek el a nyelv népi alapjainak tanulmányozásában, minthogy ezek közvetlenül valamely alappal függtek össze, mint annak felépítményei.”⁹

Igy festett a Vinogradov munkájában körvonalazott, vulgarizáló gondolat általános menete mind a nyelvtudomány, mind az irodalomtudomány területén, s ez az előző korszakok kultúrájának és a hagyományoknak tagadását jelentette. Ha valóban csak osztálynyelvek vannak, akkor tulajdonképpen nincs értelme irodalmi nyelvet tanulni nem proletár íróktól. S minthogy a vulgarizálók összekeverték a nyelv fogalmát a művészi stílussal, a művészi formával, ebből az következett, hogy a klasszikusoktól nincs mit tanulni művészi forma terén.

Az irodalomelmélet területén néha különböző vulgarizáló jellegű visszacsúszások fordultak elő, amelyek kétségtelenül kapcsolatban vannak az előbb jellemzett hamis elképzelésekkel. Ilyenek például Belik újrapasztázásai, melyeket párt-sajtónk erős kritikában részesített. Belik káros és elméleti szempontból hibás cikke a következőkben foglalható össze: az irodalom bolsevik párt-szerűsége elvének kommunista elbizakodottsággal való szubjektív elferdítése, a kommunista íróknak a pártonkívüli írókkal való szembeállítása, az irodalom bolsevik párt-szerűsége elvének elszakítása a valóság igaz ábrázolásának és a népiségnek az elvétől, a klasszikus irodalmi hagyományok jelentőségének nihilista lebecsülése és tagadása a szocialista realizmus szempontjából. Belik azzal vádolta meg az orosz irodalom klasszikusait, hogy azok passzívan, „szemlélődően” tükrözik a valóságot. Egészen „új művészi formák” követelményével és azzal a szektáns tétellel hozakodott elő, hogy a szocialista realizmus nem más, mint „a művészi alkotásoknak sajátos párt-szerű módszere”.

E teljesen skolasztikus felfogásnak megfelelően, Belik védelmébe vette az élő valóságtól elszakított, elvont romantikát. Helyesen írt erről V. Novikov, a kritikus és irodalomtudós:

„Ahelyett, hogy arra hívná fel az író, amint ezt a szocialista realizmus megkívánja, hogy a valóságot helyesen, forradalmi fejlődésében ábrázolja, Belik holt, skolasztikus dogmákat eszel ki, amelyeket a művészi alkotás vezérfonalául ajánl. Azt javasolja, hogy az író a valóságot egy elvont eszmény

⁹ Bolsevik, 1950. 15. sz. 11. l. Oroszul.

szempontjából ábrázolja és azt fejezze ki művészi képekkel, ami nem létezik a valóságban.“ Belik valójában azt bizonygatta, hogy az írónak „úgy kell ábrázolnia az új kommunista létnek növekvő sarjait, mint az életnek győztes, érett jelenségeit, még mielőtt azok szilárd gyökeret vernének az életben.“ — Helyesen jegyezte meg Novikov:

„Azokat bírálva, akik azt ajánlják, hogy agyszüleményeket vigyünk be valóságunkba, Belik maga is helytelen álláspontra jut, amikor azt kívánja a művésztől, hogy valóságban nem létező, kiagyalt hősöket teremtsen, az eszmény elvont hordozóit. Hősies valóságunk olyan bőségesen bocsátja a művészek rendelkezésére a Haza érdekében végrehajtott tömeges hőstettek példáit, hogy az írónak nem kell *kiagyalnia* hősöket. A Párt nem egyízben felhívta az írókat arra, hogy figyelmesen tanulmányozzák az életet és alkotásukban ne térjenek el valóságunk igaz ábrázolásától.“¹⁰

Beliknek ezek a tételei szintén egy proletkultos és rappista vulgarizálásba való visszaesést, egy sajátos „marrizmust“ jelentettek az irodalomelméletben. Így e konkrét, egyes esetben is bebizonyosodik Sztálin elvtárs útmutatása a marxizmus marrista vulgarizálásának a proletkultos és rappista vulgarizáláshoz való hasonlatosságáról. Különösen világossá válik az a törvényszerűség, hogy kevéssel Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek megjelenése előtt pártsajtónkban bírálatot kapott Belik cikke, amely olyan durván proletkultos és rappista módon szembenállt Leninnek azzal az útmutatásával, hogy nekünk „nem egy új proletkultúra *agyszüleményére* van szükségünk, hanem a *meglévő* kultúra legjobb példáinak, hagyományainak és eredményeinek *továbbfejlesztésére* a marxizmus világnézetének, a proletariátus életfeltételeinek és diktatúrája korszakában vívott harcának szempontjából“.¹¹

Az irodalom *bolsevik pártszerűségének* elve nem szakítható el a *népiség* elvétől, mint ahogy ezt a szektánsok teszik, mert a Bolsevik Párt a *nép* vezére, vezetője és nevelője, ízig-vérig a *népé*, a *népi* érdekek és eszmények legfőbb kifejezője. A Bolsevik Párt a boldogság, öröm és szépség teljessége felé vezeti a népet, a Párt irányítja a valóság hatalmas átalakítását, amelyben sokmillió néptömegek vesznek részt. A bolsevik pártszerűség és népiség között fennálló elszakíthatatlan kapcsolatot csodálatos megjelenítő erővel fejezte ki Sztálin elvtárs: „Úgy gondolom, hogy a bolsevikok a görög mitológia hősére, Anteuszra emlékeztetnek. Nekik is, mint Anteusznak, abban van az erejük, hogy kapcsolatban állnak anyjukkal, a tömegekkel, akik szülték, táplálták és nevelték őket. És mindaddig, amíg el nem szakadnak anyjuktól, a néptől, minden esélyük megvan arra, hogy legyőzhetetlenek maradjanak.“¹²

III.

Az a vulgarizálás, amely azon alapul, hogy az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét elszakítják a valóság helyes tükrözésének és a népiségnek az elvétől, a nemzeti hagyományoktól és az élettől, a művészet aktív, életformáló jelentőségének gyengüléséhez vezet.

Egyúttal meg kell jegyeznünk, hogy ugyanoda vezet az irodalom, mint ideológiai felépítményi jelenség szerepének tagadása vagy ködösítése is.

A bolsevik pártszerűség elve megkívánja, hogy az irodalom egyre tevékenyen vegyen részt a kommunizmusért vívott harcban. Ez a szerep elszakíthatatlanul összefügg ideológiai felépítmény jellegével. Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései“ című művében hangsúlyozza az ideológiai felépítmény sajátosságát: aktív hatását az alapra. E sajátosság rendkívüli mértékben jellemzi a művészetet és a szépirodalmat is. A felépít-

¹⁰ Novikov, V.: Az elvi és objektív kritikáért. Zvezda, 1950. 5. sz. 167—168. l. Oroszul.

¹¹ Lenini gyűjtemény (Leninszkij szbornyik), XXXV. k. 148. l. Oroszul.

¹² A SzK(b)Pártjának Története (Rövid tanfolyam). Bp. 1950. Szikra, 438. l.

ményjellegű irodalom problémája terén mutatkozó zűrzavar, annak tagadása vagy elködösítése, hogy az irodalom felépítményi jelenség, a realiztikus realizmus lényegének: a dolgozók kommunista nevelése feladatának tagadásához, továbbá az irodalom bolsevik pártyszerűsége elvének tagadásához vezet. Ilyesféle zűrzavar nyilvánul meg néhány filozófus felszólalásában, például Trofimovében, amelyet G. Alekszandrovnak Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveivel kapcsolatban elhangzott előadásához fűzött (Voproszi Filozsofii, 1950. 2. sz.). Itt azzal az elgondolással találkozunk, hogy a művészet a kapitalista társadalomban „részben” a felépítményben, „részben” pedig az alaphoz tartozik, minthogy a művészet... a profit kisajtolásának eszköze. Ilyen váratlanul — és ilyen váratlan helyen! — támadt fel előttünk Suljatyikov szelleme az ő „történetfilozófiájával”, amelynek lényegét Plehanov fogalmazta meg Gleb Uspenszkij egyik elbeszélésében szereplő anyókéjének szavaival: „Más zsebébe nyúlt.”

A művészet — Trofimov szavai szerint — a benne megvalósult esztétikai értékek szempontjából — számos korszak terméke, amelyek során kialakul, gazdagodik, fejlődik és csiszolódik. A művészet összehasonlíthatatlanul tovább él, mint bármely alap és bármely felépítmény- és ebben az értelemben nem sorolható be az utóbbiak meghatározása alá. Felépítményjellege van a művészetben a benne megvalósult eszmék nagy részének; nincs felépítményjellege a művészeti emlékekben rejlő objektív igazságnak és esztétikai értékeknek.

Eszerint az objektív igazság és az esztétikai értékek a kérdésnek ilyen beállításában nélkülözik az eszmei tartalmat. Az eszmék, a felépítmény egész területe — Trofimov elképzelése szerint — nem más, mint valami viszonylagos, valami hazugságtípus, amely elhal az őt létrehozó alappal együtt és célja kizárólag az, hogy valóra váltsa a Gleb Uspenszkij elbeszélésében szereplő anyóka tételét. Ami az objektív igazságot illeti, az, Trofimov nézete szerint, nem függ az eszméktől, osztályoktól és azok harcától. Trofimov nézete szerint létezik tehát valami örök, kezdettől fogva való „művészet általában”, amely nem felépítményjellegű és létezik egy felépítményjellegű művészet, amely feudális burzsoá és így tovább. Trofimov kijelenti, hogy „... nem a művészet általában (ezt kell kiemelni), hanem egy meghatározott művészet, például a feudális, a burzsoás a többi művészet, nem él sokáig, nem él tovább, mint az alap, amely létrehozta. Nem úgy tűnik el, mint művészet általában, hanem mint a művészetnek egy meghatározott formája — mint antik, feudális, burzsoás, stb. művészet”. Az eszméktől, osztályoktól és azok harcától elszakított, osztályjellegétől és konkrét történelmi meghatározottságától megfosztott „művészet általában” valami magában való, titokzatos, örök szubsztancia — íme ez Trofimov elképzelése az „igazi művészetről”.

A „művészet általában”, vagyis az a művészet, amely *közömbös* az osztályok, eszmék, pártok, továbbá ezeknek a maguk idejében vívott harca iránt, — ez az „igazi művészet”, amint az Trofimov fejtegetéséből kiderül. Ez az álláspont elkerülhetetlenül a művészetről, mint osztályonkívüli, apolitikus jelenségről vallott, már rég megdöntött idealista nézetek újjászületéséhez vezet. Trofimov álláspontja a passzív és szemlélődő művészethez vezet, elősegíti azoknak a hazug és hamis képzeteknek elterjedését, mintha a klasszikus irodalom „passzívan szemlélődő” és korának harca iránt közömbös volna.

„A leninizmus — mondotta Zsdanov a „Zvezda” és „Leningrád” című folyóiratokról szóló beszámolójában — elismeri irodalmunk hatalmas társadalomátalakító jelentőségét. Ha a szovjet irodalom eltűné, hogy csökkentse a hatalmas nevelőerjét, akkor az visszafejlődést, a „kőkorszakba” való visszatérést jelentene.”¹³

Trofimov belebotlott az „eltűnik” fogalmába (a felépítmény eltűnik az alappal együtt, amely létrehozta). De a felépítmény megszűnése korántsem

¹³ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Bp. 1949. Szikra, 119. l.

jelenti, hogy mindaz megsemmisül, ami a felépítményben kapcsolatos volt a történelem következetesen haladó menetével. Nem feledkezhetünk meg a minden nemzeti kultúrában meglévő két kultúráról szóló lenini-sztálini tanításról. A felépítmény eltűnése az őt létrehozó alappal együtt egyáltalán nem jelent a folyamatosság, a hagyomány láncának megszakadását. Nem lehet valamely művészetet régi alakjában, tartalmában és formájában új életre keltetni. Ebből azonban korántsem következik az, hogy elpusztult. Továbbra is művészi élményt szerez, minthogy kritikailag elsajátítottuk, kultúránknak részévé válik és éppen ezért gazdagabb és tartalmasabb életet él, mint abban a korban, amely létrehozta.

A művészet ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elkődösítése — nézetünk szerint — Sztálin elvtárs műve lényegének és módszertanának meg nem értését jelenti. Sztálin elvtárs azt tanítja, hogy tanulmányozzuk minden társadalmi jelenség *sajátosságait*, és zseniális példát ad, hogyan kell konkrétan megvizsgálni a jelenségeket a maguk sajátosságában. Különösen kiemeli munkájában, hogy „a társadalmi jelenségeknek... megvannak a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelvek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából.”¹⁴ Ahelyett, hogy minden erőfeszítünket eme — Sztálin elvtárs által kijelölt — egyetlen tudományos eljárásnak szolgálatába állítanánk, ahelyett, hogy tudományos hévvel elmélyednénk a társadalmi jelenségek különbségeinek tanulmányozásában, amelyek — Sztálin elvtárs szavai szerint — mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából, néhány filozófus elvtársunk — nem tudni miért — valami egészen más útra tért, és nem a társadalmi jelenségekben rejlő különbségeket, hanem a hasonlóságokat kezdte keresni, vagyis azzal foglalkozott, ami a tudomány számára kevésbé fontos s amivel évszázadok során legszívesebben a könyvmolyok és talmudisták foglalkoztak, akik a különféle jelenségek egyedi sajátosságait, a reális valóság gazdagságát abba a sivár, dogmatikus hasonlóságba akarták fojtani, amely eltorzítja és megöli az eleven élet sokféleségét és kézzelfoghatóságát.

Néhány filozófus elvtársunk, abban az igyekezetében, hogy hasonlóságot fedezzen fel a nyelv és az irodalom között, ahelyett, hogy a különbséget keresse, nem vette észre, hogy ezzel ugyanazt az álláspontot igyekszik elfoglalni, amelyből Sztálin elvtárs kiverte a marristákat, vagyis azt az álláspontot, amely ténylegesen azonosítja a nyelvet a felépítménnyel, adott esetben az irodalommal.

Egy sajátos „fordított marizmust” figyelhetünk meg. Marr felépítményi jelenségnek tekintette mind az irodalmat, mind a nyelvet. Az a néhány filozófus, akiről most beszélünk, mind az irodalmat, mind a nyelvet nem felépítményjellegűnek hirdeti és valójában összekeveri, azonosítja a nyelvi jelenségeket az irodalmi jelenségekkel. Ezek a filozófusok hajlamosak arra, hogy az irodalomra ugyanazokat a törvényszerűségeket és sajátosságokat vonatkoztassák, amelyeket Sztálin elvtárs a nyelv sajátosságának meghatározására fejtett ki, és mindenekelőtt — a nyelvnek az osztályok és pártok iránti közömbösségét. Ezek az elvtársak, abbéli igyekezetükben, hogy minél jobban letérjenek a vulgarizálás útjáról, éppen a vulgarizálás és az idealista nézetek felé sodródtak.

Azoknak az elvtársaknak, akik elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségeket keresik az irodalom és a nyelv között, el kell gondolkodniuk afelett, hogy az a törekvés, amely elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségek megállapítását tűzi ki céljául, annak a liberális objektivistá tudománynak sajátja, amely a teljes azonosság olajával igyekszik bemázolni a valóság élő sokféleségét. Az osztályok és pártok harcától távol-

¹⁴ Sztálin: Válasz J. Kraszenyinnikova elvtársnőnek. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 294. l.

álló művészetről alkotott objektivista elképzelésnek semmi köze a szocialista realizmus esztétikájához.

Különös elméletük megmentése érdekében még a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elferdítésétől sem riadnak vissza ennek az elméletnek a szerzői; olyan állításokkal zavarják meg az ifjúság fejét, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai „sehol és sohasem” jellemezték úgy a művészetet, mint ideológiai felépítményi jelenséget. Eppen ezt mondta Trofimov is a közelmúltban lezajlott irodalomtudományi ülésen (1951 májusában), ahol kínos helyzetbe került, minthogy emlékeztetni kellett őt az „Anti-Dühring” egyik tézisére.

„Még rosszabbul állunk azonban — írja Engels — az örök igazságokkal a tudományok harmadik csoportjában, a történelmi tudományokban, amelyek az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti s egyéb eszmei felépítményekkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá.”¹⁶

Engels ezzel az egyetlen tételével megvilágítja, hogy mibe törött bele annak a néhány filozófusnak a bicskája, ak’k képtelenek voltak tudatukban összekapcsolni a felépítmény eltűnését az őt létrehozó alappal együtt — a művészet nemzedékről nemzedékre való átöröklésének fogalmával. Engels éppen a művészet átörökléséről beszél és egyúttal az ideológiai felépítményi jelenségek közé sorolja a művészetet.

A szocialista realizmus elmélete nem teremthet szakadékot a „kritikai realizmus” klasszikus orosz irodalma és a szovjet irodalom között. Az orosz klasszikus művészet éppen azért olyan nagy, mert óriási erőt jelentett, tevékenyen hatván a valóságra. Ennek a ténynek valamely formában való elködösítése lényegében nem más, mint csatlakozás azokhoz, akik kárhoztatják az orosz klasszikus irodalom „passzív szemlélődését”. A szovjet irodalom, amely minőségileg új szakasza az orosz és a világirodalomnak, egyúttal új, magasabb történelmi alapon örököse, folytatója és továbbfejlesztője is a XIX. századi orosz irodalom haladó hagyományainak és így annak az aktív haladó hatásnak is, amelyet ez az irodalom a valóságra kifejtett.

Az irodalom ideológiai felépítményjellegének tagadása vagy elködösítése a bolsevik pártszerűség tagadásához vezet, minthogy mindkét esetben a szocialista realizmus elmélete elferdítésének alapjául a művészet szociális aktivitásának tagadása szolgál. Ez a tagadás azzal a veszéllyel jár, hogy a művészetet kiemelik a kommunizmust építő aktív erők soraiból. Konsztantyinov elvtárs — az irodalomtudományi ülésen felszólalt egyik filozófus — azt javasolta, hogy vessük el az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét és „tetszés szerint” helyettesítsük a kommunista eszmeiség vagy a szovjet hazafiság fogalmával. Konsztantyinov elvtárs kifejtette, hogy a bolsevik pártszerűség fogalmának megőrzése fegyvertárunkban nem jelent egyebet, mint Belik álláspontjának elfogadását, vagyis vulgarizálást.

A bolsevik pártszerűség elvének vulgarizálása ellen vívott harc azonban korántsem jelenti azt, hogy elvetjük magát az elvét, mint ahogy Konsztantyinov véli. Az irodalom bolsevik pártszerűségének elve Lenin hatalmas hozzájárulása az irodalomtudományhoz. Miért mondanánk le erről a hozzájárulásról? Ha egyes vulgarizáló irodalmárok elferdítik a marxi-lenini esztétika alapelveit, és a bolsevik pártszerűség elvét, valami vele ellentétesé, vulgaris-szubjektívvá változtatják, amint ezt Belik tette, akkor ebből nem következik, hogy el kell vetnünk az irodalom bolsevik pártszerűségének fogalmát.

Belik tévedése mindenekelőtt abban rejlik, hogy Leninnek „Pártszervezet és pártirodalom” című cikkében kifejtett egyik tételét („le a pártenkívüli irodalmárokkal”) mechanikusan alkalmazta korunkra, a szocializmus győzelmének korszakára, a nép erkölcsi és politikai egységének korszakára, és ezzel szembe-

¹⁶ Engels: Anti-Dühring, Bp. 1950. Szikra, 92. l.

állította a párttag írókat a pártönkíüli írökkel. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a kommunisák és a pártönkíüliek közötti különbség a Szovjetunióban már egészen formálissá vált. De vajjon ez azt jelenti-e, hogy a kommunisák és a pártönkíüliek lemondtak a bolsevik pártsszerúségről? A bolsevik pártsszerúség az egész sokmilliós és soknemzetiségű szovjet népnek, a párttag és pártönkíüli bolsevikoknak közkincsévé vált.

Lenin „Pártsservezet és pártirodalom“ című klasszikus művében az irodalom bolsevik pártsszerúsége elvének tartalmát jellemelve, egyéb rendkívül fontos ismertető jegyek mellett kiemelte az irodalmároknak az egész proletariátus ügyébe való bekapcsolódását és a közös ügyért való felelősségét.

E tétel alkalmazása korunkra azt jelenti, hogy az író bekapcsolódott az egész állam, az egész nép közös ügyébe és felelős érte. Az író hazánkban államférfi. A bolsevik pártsszerúség az eszmeiség legmagasabb formája. Miért állítja hát szembe Konsztantyinov elvtárs a bolsevik pártsszerúséget a kommunista eszmeiséggel? Mi értelme van hát annak a javaslatának, hogy tegyük irattárba az irodalom bolsevik pártsszerúségének elvét?

A szovjet hazafiság hatalmas, életet adó erő, amely hősi tettekre buzdítja soknemzetiségű Hazánk népeit. A Bolsevik Párt, társadalmunk vezetőereje, a szovjet emberek millióit neveli a szovjet hazafiság nemes szellemében. A szovjet hazafiság tartalma: a sok-sokmilliós szovjet nép szeretete a Bolsevik Párt és a drága Sztálin iránt. A szovjet hazafiságot nem lehet elszakítani a szovjet embereknek Lenin és Sztálin pártjához való közelségtől, a szovjet hazafiságot nem lehet szembeállítani a bolsevik pártsszerúséggel.

A szocialista nemzetek fejlődésének körülményei között rendkívüli mértékben fokozódik a művészet általános jelentősége a nép életében, amint fokozódik a művészet *nevelő* funkciójának jelentősége. Ezzel függ össze Sztálin elvtársnak az írókról, mint az emberi lélek mérnökeiről szóló bölcs tétele. S ebből következik, hogy következetes, elvi kritika alá kell vetni mindazokat a nézeteket, amelyek gyöngítik aktív szerepét a kommunizmusért vívott harcban.

Sajnálatos, hogy filozófus elvtársaink még nagyon keveset segítenek az irodalomtudósoknak a marxi-lenini esztétika és a szocialista realizmus elmélete kérdéseinek kidolgozása terén, sőt néhány filozófus (amint ez legálábbis a felsorolt példákban látható) inkább csak hátráltatja ezt az ügyet.

Irodalomtudományunk és kritikánk feladata, hogy mélyrehatóan megvizsgálja és tisztázza a szocialista realizmusnak olyan alapvető fogalmai között fennálló elszakíthatatlan belső összefüggéseket, amilyenek a *valóság igazi, forradalmi fejlődésében való tükrözése, a bolsevik pártosság, a népiség, a művészet aktív átalakító szerepe, a magas fokon álló művészi forma, az egész nép által használt irodalmi nyelv, a legjobb nemzeti hagyományoknak új, történeti alapon való továbbfejlesztése*. Ennek az egységes egésznek — a szocialista realizmusnak — mindezek és egyéb vonatkozásai arra hivatottak, hogy a kommunizmus felé haladó egész szocialista életünket szolgálják abban a teljességében, amely rendkívüli világhosszaggal táruult fel az utóbbi években. Ezeket az éveket a hatalmas sztálini természetátalakítás, a kommunizmusnak grandiózus össznépi építkezései, a háborúutáni első öt éves terv győzelmes, határidő előtt való teljesítése és egyéb világtörténelmi jelentőségű események és folyamatok jellemzik. Mindezek arról tanúskodnak, hogy Hazánk Lenin és Sztálin pártjának vezetése alatt egyre gyorsabban halad az embeiség történetének legmagasabb eszménye, a kommunizmus felé.

IV.

Sztálin elvtárs új műve erőteljesen kiemeli a reális valóságtól, az életigazságtól való eltérés valamennyi változatának káros voltát. S újabb, mélyebb értelmezésben ismerjük meg a fontos sztálini tételt, hogy a szocialista realizmusban a legfontosabb — az életigazság a maga fejlődésében, a

kommunizmus felé való haladásában. Ez az elv egész esztétikánk alapja, ez határozza meg esztétikai kritériumainkat. A szép — a mi esztétikánk nézőpontjából — elszakíthatatlanul összefügg az *igazzal*.

Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen az utóbbi években, amikor az élő valóságban testet öltő kommunista ideálunk nagysága és szépsége rendkívüli világossággal tárta fel Hazánk széles néptömegei előtt és messze a határokon túl, különösen időszerű jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy mi a szép kritériuma a szocialista realizmus esztétikájában és hogyan függ össze az a kritérium a mi élő valóságunkkal.

Lenin még „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban” című munkájában írta, hogy a bolsevikoknak érteniük kell ahhoz, hogy „teljes nagyságban és teljes ragyogásban mutassák meg demokrata és szocialista ideálunkat”.¹⁶

Leninnek szavaiban útmutatást találunk arra vonatkozólag, hogyan függ össze az esztétikai tényező a munkásosztály reális harcával, milyen szorosan kapcsolódik a valóság forradalmi átalakításához, hogyan függ össze a szép az élettel.

A „Pravda” 1951. január 7-i számában „A szovjet művész” című vezércikkében megállapította:

„A szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete, — ez a szovjet művész jelszava.”

Az a gondolat, hogy a szép — a mi életünk, az emberek boldogságáért, a kommunizmusért folytatott harc, nem más, mint folytatása és továbbfejlesztése új, magasabb történelmi alapon az orosz forradalmi demokratikus esztétikának, amely elszakíthatatlanul összeforrott a szocialista realizmus elméletének alapelveivel és természetesen következik belőlük. Ez az esztétika hangsúlyozza esztétikai kritériumainknak kapcsolatát a szocialista realizmus legfőbb követelményeivel — a valóság hű tükrözésével és a népiesség elvével. A szép — a mi hős szovjet *nénünk* élete, a dolgozók sok-sokmilliós tömegének élete. Ez a gondolat abból a szempontból is fontos, hogy az élő valóságot ábrázoló művészetünk igaz voltát hangsúlyozva, az esztétika nyelvén megerősíti az éltető szovjet hazafiság nagy eszméjét, élesen szembenáll a kozmopolitizmussal és ennek egyik irodalmi megnyilvánulásával — a formalizmussal a mindennel, ami eltávolít Hazánk reális életétől, amely szép és nagyszerű; szembenáll minden szűkkörű szektáns gondolattal, amely a szép kritériumait nem az élő valóságban, nem a szocialista élet teljességében, nem a társadalmi cselekvésben és a harcban keresi, hanem szűk kis szubjektív sémákban és dogmákban, melyek elterelnek a reális valóságtól, az egész nép életétől.

Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, a mi harcunk — a bolsevik párt-szerűség elvén alapul. Ez az elv megkívánja a művésztől a kommunizmus eszményének aktív igenlését.

Az a tétel, hogy „a szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete”, magában foglalja az alkotó szovjet-nép munkája mély szépségének és költőiségének gondolatát, azt a gondolatot, hogy a munka és az alkotó munka embere a szocialista realizmus irodalmának alaptémája és fő hőse. Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, távol áll minden idillikus elképzeléstől. A szép — a szocialista realizmus esztétikájának szempontjából — az emberiség fényes jövőjéért vívott harc, s már azért távoláll esztétikánk az idilltől: ez az esztétika a nehezét és hősit igentli „mint *szükség szerű*”, tehát *kíváncos* képet, amely méghozzá nem is nagyon hasonlít az „általános üdvösség” paradiicsomi idilljéhez...“¹⁷

¹⁶ Lenin: Válog. Művek, I. k. Bp. 1949. Szikra, 653. l.

¹⁷ Sztálin: Levél A. M. Gorkijhoz. Lásd: Sztálin Művei, 12. k. Bp. 1950. Szikra, 187. l.

A szovjet irodalom hősi vezérmotívuma Majakovszkijnak a szovjet nemzeti büszkeségtől áthatott, egyszerű költői fogalmazásában tükröződik: „Bárhon és bármikor válasszon utat a nagy ember, úgy választja ki azt, hogy az ne kitaposott és könnyű út legyen”. „Napjainkat éppen a nehézségek teszik széppé. Ez az ének nehézségeink, győzelmeink és hétköznapijaink éneke lesz.”

A Majakovszkij szavaiban kifejezett gondolatok és érzések a szovjet irodalom hagyományává váltak. Sz. Babajevszkij a fiatal íróknak nemrég megtartott összszövetségi értekezletén ezt mondta: „A mi szovjet életünk éppen azért szép, mert — nem idill.” Konsztantyin Szimonov „Murmanszki napló” című költeményében hangsúlyozza, hogy helytelen a kommunizmusnak, mint idillnek az elképzelése.

Csak nyárspolgári képzelet
fest vágy- s vészmentes életet.
ne csak a hária- s lant zenét
tanulja tőlünk gyermekünk:
a kommunizmus szenvedélyt,
s merész vágyódást ad nekünk.

Ennélfogva nem gyengíteni, hanem erősíteni kell a szocialista realizmus kritikai bázisát, amelynek hivatása, hogy harcoljon mindaz ellen, ami akadályozza előrehaladásunkat, kommunista eszményünk megvalósítását.

A szép fogalma esztétikánkban magában foglalja a *szépért vívott harcot*, amely nélkül a szép manyilovizmussá, üres ábrándozássá, álromantikává változnék. A szépért, mint az életért, az élet teljességéért, gazdagságáért, a szabad alkotásáért vívott harc összefügg azzal a harccal, amely az élet minden ellensége, a halál és a pusztulás hordozói, a háborús gyújtogatók ellen folyik. Hazánk alkotásra született, tehát a békéért való harcra is. Ugyanezt elmondhatjuk szovjet irodalmunkról is, amelynek eszmei és művészi újító jellege mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy hősei — a fejlődésének útján megtett első lépésektől kezdve — építők, fáradhatatlan emberek, alkotók és egyúttal a világbéke harcosai voltak. A *békeharc* a szocialista realizmus esztétikájának része. A világbéke szépségének és boldogságának igénye a szovjet irodalom világtörténelmi feladata és magasztos célkitűzése.

A békeharcról, mint politikai s egyúttal esztétikai feladatról kitűnően állapította meg Johannes Becher, német költő a Világbéketanács első ülésén:

„Ma sokkal jobban meg kell mutatnunk, mint bármikor, hogy milyen csodás a békében élő emberek élete. A művészetek művelőinek egész alkotó erejüket arra kell fordítaniok, hogy rámutassanak az emberiség békés körülmények között való fejlődésének útjára. Beragyogni harcos valóságunkat az emberiség békés hajnalának csodás fényével, ez az, amit költőnk, Bertold Brecht a következő szavakkal fejezett ki:

Ó ábrándok, ó aranyos remények,
Ott ringanak a kalásztengerek.
Magvető, érezd már ma a tiédnek,
Mit holnap érlel valóvá a tett.

A jövő békés életéről szőtt hasonló realista ábrándok rendkívüli módon kifejezhetnék azoknak az embereknek az erejét, akik minden erejüket és tudásukat a béke megvédése ügyének szentelik...

...Meg kell győznünk ifjúságunkat, hogy csak az méltó arra, hogy hősként tiszteljék, aki minden tetteivel és gondolatával a békét szolgálja. Századunkban a hősiesség annyit jelent, hogy harcolunk a béke megőrzéséért, és ha kell, feláldozzuk érte magunkat.”

Kommunista eszményünk elképzelésével összefügg az élet legnagyobb teljességének és felvirágzásának elképzelése. Minél jobban közeledünk a kommunizmushoz, annál világosabb s hatalmasabb lesz valóságunk hősi roman-

tikája, ennek a valóságnak nagyszerű terveivel és a tervnek valóráváltásával, amint állandóan előretörünk az egyre nagyszerűbb és szebb új felé. Ábrándunk örökké a valóság nyomában jár, mert ábrándunkat az az élet ihleti, amelyben valóra válnak a legmerészebb ábrándok. Életünkben a reális és a romantikus „elv” többé nem két elv, hanem megbonthatatlanul egységes egész. Ez a mi életstílusunk, amely meghatározza művészetünk stílusát is. Ebben a művészetben nincs külön realista és romantikus „elv”; ez a művészet egységes egész — a szocialista realizmus, amelynek szerves sajátossága, az irodalmi alkotásnak „alkotórésze” a forradalmi romantika (Zsdanov).

Azt gondolhatnánk, ma már mindenki számára világos, hogy helytelen az az álláspont, amely szerint a szocialista realizmusban két elv van — realista és romantikus elv — és nem is tértünk volna vissza alkotó vitánkhoz e megtett szakaszához, ha kritikánkban, sőt néha magában az irodalomban is nem észleltük volna időnként a szocialista realizmusról alkotott hazug, dualista elképzelések utórezgését.

A realizmus szembeállításával a romanticizmussal, a romantika megdöntése a „Zvezda” több cikkében (szerzőjük B. Platonov kritikus) összefügg ezekkel a dualista nézetekkel és a romanticizmusnak olyan elképzelésével, amely szerint ez valami elvont, nem is élő valóságunk szülte fogalom, hanem a művész kívülről viszi be a valóságba, díszítő céllal. A „Zvezda” kritikus a elvont romanticizmus ellen harcolva, úgyszólván „egy csapásra” a forradalmi romantika ellen is küzd, tagadva e fogalom jogosságát. Abból indul ki, hogy „a szocialista realizmus fejlődésének iránya” úgyszólván az, hogy a realista elv „elnyeli” a romantikust, minthogy — úgymond — ahogy közeledünk a kommunizmus felé, úgy válik valósággá az ábránd, ami pedig a romantika megszűnéséhez vezet.

Megrajzolni a romantika „elnyelésének” perspektíváját a kommunizmus felé haladtunkban objektíven azt jelenti, hogy megfosztjuk ifjúságunkat az ábrándtól és — mellesleg — akarataink ellenére, egy követ fújunk azokkal az ideológusokkal, akik a kommunista társadalmat mozgástól és fejlődéstől mentesen ábrázolják. Ha az ábránd és valóság azonossá válnék, ez azt jelentené, hogy nem lenne hová és miért előrehaladnunk! A kommunizmus azonban fáradszaktalan, rendkívül gyors előrehaladás az élet minden területén. az élet és az ábránd örök küzdelme.

Platonov véleménye szerint „a romantikus módszer... az irodalmi alkotásnak csak egy része, egy szakasz az írónak egy új téma mélyreható tudományos vizsgálata felé vezető útján. Minél magasabb színvonalú az író alkotó módszere, annál rövidebb ez a szakasz, annál kevesebb eltérés mutatkozik az objektív valóságtól a megrajzolt képen.”¹⁸ Amint látható, a romantika a kritikus számára a valóságos életigazságtól és a tudománytól való eltérés, tulajdonképpen nem is más, mint a gondolkodásnak valamely elsődleges szakasza, amelyet még nem világított meg az igazi tudományos ismeret fénye. A kritikus nézete szerint a szocialista realizmus művészetében a romantikát nem magának a szocialista valóságnak romantikája, a kommunizmus felé való haladás hozza létre és lelkesíti, hanem a művész szubjektív képzelete révén kerül be a szocialista realizmusba. A romantika — Platonov nézete szerint — az egyes ember és a társadalom gyermekkorára jellemző.

Ezekből a tételekből az tűnik ki, hogy egyesek nem értik, hogy a romantika a szocialista realizmus esztétikájában ábránd a még szebb jövőről, harc azért a jövőért, az esztétikai eszmény szerves része. A „Zvezda” kritikus, úgy látszik, nem is gyanítja, hogy a romantika szétzúzása tulajdonképpen nem más, mint az esztétika szétzúzása.

A romantika olyan elképzelése, hogy az — mint a valóság birtokbavételének elsődleges szakasza — éretlen, „zavaros”, tudománytalan, nem igazi gon-

¹⁸ Zvezda, 1950. 1. sz. Oroszul.

dolkodás, lényegében nem más, mint a hegeli esztétika közhelyeinek megismétlése; a hegeli esztétika számára csak az elvont gondolkodás igazán nagyértékű, a művészet pedig csak „elsődleges szakasz” azon az úton, amely a gondolkodás felé vezet. A hegeli esztétika, amely — mint bármely más idealista esztétika — ellensége a művészetnek, lenézően bánik a művészettel, mint „tökéletlen megismeréssel”, amely az emberi szellem gyermekkorának felel meg és végetér, amikor a „szellem” fejlődése során megéri. Az idealista esztétika tagadja a szép objektív létezését a valóságban, a szépet csak látszatnak tekinti, amelyet a művész szubjektív képzelete visz a valóságba, hogy megszépítse azt, hogy betöltse a szép hiányát magában a valóságban. Csernisevskij megállapította, hogy a szép az idealista esztétikában „csak kísértet, amely homályos nézetekből, zavaros filozófiai gondolkodásból származik, s (Hegel rendszere szerint) minél fejlettebb a gondolkodás, annál jobban eltűnik előle a szép, és végül a teljesen fejlett gondolkodás számára csak igazság van, de szép már nincs...”

Platonov hibás álláspontja a két „elv” elgondolásán alapul, amelyek közül az egyiknek el kell nyelnie a másikat. Ez a mi életünknek is elszürkülését jelenti, életünkét, amelynek sajátossága a romantika, és művészetünket, amelynek módszeréhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a forradalmi romantika. A romantika megdöntése irodalmunk műfajbéli elszegényesítését jelenti, annak a lehetőségnek a tagadását, hogy a szovjet írók használhatják az olyan romantikus és fantasztikus műfajokat, amelyekhez például a „Ruszalka”, a „Démon” és „A leány és a halál” tartozik.

Háború utáni irodalmunk fejlődése új, szemléltető bizonyítéka a szocialista realizmus elvei helyességének és életképességének.

Szocialista életünk teljessége ad lendületet háborúutáni irodalmunk legjobb és legjelentősebb akotásainak. Mindezeket a műveket megszépíti az a hősi romantika, amely Hazánkunk a kommunizmus felé való diadalmas haladására jellemző.

Íróink műveinek tipikus cselekménye lett az a cselekmény, amelynek alapja ama alkotó munka fejlődésének és kiszélesedésének története, amelyben a hősök résztvesznek. Ez a történet egyúttal az emberek szellemi fejlődésének története is, látóköriüknek soha nem tapasztalt kitágulása, olyan új gondolatokkal, érzésekkel való gazdagodásuk, amelyeket a munkához és az élethez való kommunista viszonyuk hat át. A cselekmény során megnyilvánul az, hogy bármely alkotó munka, bármely újító kezdeményezés fejlődésének és kiszélesedésének távlatai határtalanok a mi valóságunkban, és határtalan az emberek szellemi fejlődése az alkotás folyamatában. A végtelen tér, az alkotás lendülete — a szocialista élet teljessége irodalmunk forradalmi romantikájának is forrása.

A bolsevik pártszerűség és ennek elszakíthatatlan kapcsolata a népiséggel, az élet igaz, a kommunizmus felé haladásában való ábrázolása, az a tudat, hogy a szép — az élet, és az élet szép, cselekvő részvétel a valóság átalakításában, a kommunizmusért vívott harcban, ezek a szocialista realizmus elvei, és ezek alapján arat sikereket a mi irodalmunk. A szocialista realizmus elveitől való eltérés negatív eredményekre vezet. Az elvont, az élettől elszakadt romantikus költészet hatása mutatkozott meg az olyan alkotásokban, mint Kaverin „Nyitott könyv” című, vagy Katajev „A szovjetek hatalmáért” című műve.

Arra, hogy milyen fontos az írók számára a szocialista realizmus elvének helyes megértése, rendkívül jellemző példát szolgáltat gyermekirodalmunk. Itt különösen fontos a szocialista realizmus elveinek, s ezek közt a forradalmi romantika elvének, mint a szocialista realizmus alkotó elemének helyes alkalmazása. L. Kasszil „Drága kis fiai” című könyvében és „A kisebbik fiú utcája”-ban, amelyet Poljanovszkijjal együtt írt és 1950-ben Szálalin-díjjal tüntettek ki, gyermekekről van szó, a Nagy Honvédő Háború komor éveiben. Mindkét könyv romantikus, de Kasszil „Drága kis fiai”-

jának esztétikai hibája az, hogy az író észrevétlenül elszakította a romantikát — a gyermekek reális életétől. A gyermekek — a könyv hősei — mintegy kettős életet élnek: egyrészt ábrándjaikban, „Szinyegorija“ fantasztikus országában, másrészt a reális valóságban, a mindennapi munka, az iskolai tanulás körülményei között. A gyermekek „Szinyegorija“ lakóinak nevét viselik, megmentik a bűvös szépségű hercegnőt a gaz király karmiból, és „parancsnokoknak“ nevezik magukat. A szerző nem vette észre, hogy ez a játék nem segíti a gyermekeket az életben, hanem eltereli őket az életől. A romantikus elem elszakadt a realistól. A gyermekek munkáját a könyv szenttelenül írja le, költőiség, romantika nélkül, hevenyészetten; egyetlen gyermek sem marad meg emlékezetünkben; az író számára éppen „Szinyegorija“ volt fontos. A gyermekalakok rajza így elmosódott; különösképpen tűnnek, elvont ábrándozóknak, ami igen indokolatlan gyermekeknek.

A reális élet elszürkítése ebben a könyvben nem vezetett a fantasztikum és a romantika gazdagságához; éppen ellenkezőleg, a valóságtól elszakított mese „Szinyegorija“-ról elég elcsépelet és nem minden szentimentalizmus nélkül való história, hercegnőkről, királyokról, udvaroncokról, amelyet a „korszellem“ szem előtt tartásával kissé „felhígítottak“ a „Nagy Mesterek“ elvont alakjaival. A műben két „elv“ érvényesült: a realiztikus és a romantikus elv, de mindkettő túlságosan szürke, nem alkot kerek egészet.

„A kisebbik fiú utcája“ című, sok tekintetben kiváló könyv szerzői szándékosan hangsúlyozták, hogy mindaz, amit művükben leírnak — pontos és való igazság, és ki is jelentik az első fejezetben, hogy könyvükben „jóformán nincs is kieszelés. Minden, amit itt elbeszélünk, igaz és oly csodaszép, szigorú és színigazság, hogy nem szorult szépítésre“.

Nem érthetünk egyet a szerzők fent idézett kijelentésével. Az élet nemcsak ebben az esetben, hanem sohasem szorult szépítésre. Az a „kieszelés“, amilyen a tipizálás, általánosítás, megvan bármely valóban művészi alkotásban. „A kisebbik fiú utcája“ pedig valóban művészi alkotás. De a szerzők kijelentésükkal mást akarnak mondani. Az, amit a könyvben legenda-szerűen, fenségesen és a legmélyebb értelemben véve romantikusan elmondanak, éppen a mi korunk való igazságát ábrázolja, a csodaszép, szigorú és színigazságot. Ebből ered a szerzői előszó és az egész mű lendülete.

„A kisebbik fiú utcája“-ban Vologya Dubinyin keresi pionír rövid életéről van szó. Vologya tagja a keresi kőbányákban tanyázó partizán osztagnak, és mint felderítő elesett a fasiszta német rablókkal vívott harcban.

A könyv első oldalaitól kezdve, amelyek a háborúelőtti éveknek vannak szentelve, magával ragad az életet szenvedélyesen szerető, önfeladót, a cselekvés örömetől elragadott, ábrándozó, az élet hívogató titkait megfelfedő boldog szovjet gyermekkor széles szárnyalású, szikrázó romantikája, és jókedvűen, rendkívül erősen érezzük életünk teljességét és boldogságát! A mű szerzői, a munkájukban elmerült türelmes kutatók módjára, szeretettel és figyelmesen keltenek életre részletet részlet után, epizódot epizód után, napot nap után, évet év után; feltárják Vologya Dubinyin jellemét, fejlődését, növekedését, és a serdülővé, harcosná váló gyermek férfivá válását. Az olvasó előtt feltárul a szovjet gyermek általánosított alakja, Vologya Dubinyin pedig a maga megismételhetetlen egyéniségével úgy áll előttünk, amint a Bolsevik Párt csodálatos „kisebbségi fia“. Együtt megyünk vele a keresi katakombák homályába. Elindul egy legendás, hősi élet. Kasszil és Poljanovszkij új könyvének sikere mindenekelőtt abban rejlik, hogy a romantika és a realitás nem két „elv“ gyanánt érvényesül benne, hanem valóban egységes egészet alkot.

A „Drága kis fiaim“ nem azért volt gyenge, mert fantasztikum volt benne. „A kisebbik fiú utcája“ pedig nem azért kitűnő, mert nincs benne fantasztikum. Az előbbi könyv fantasztikuma azért tűnik szegényesnek, gyengének az élethez viszonyítva, mert el van szakítva a reális, mindennapi valóságtól. Csak az a fantasztikum és romantika erős, amely az életre támaszko-

dik és a valóság fölé emelkedik, de nem abban az értelemben, hogy valahová a felhők közé száll (az ilyen elszakadás mindig a művészet lealacsonyítását jelenti a valósággal szemben), hanem úgy, hogy meg tudja előzni a jövőt és a holnapba tekint. •

V.

Irodalmunk megtanulta, hogyan fejezze ki egyre mélyebben napjaink hőségének, a kommunizmus építőjének *támadó jellemét*. Ez a szocialista realista irodalom egyik alapvető hagyománya. *Élő valóságunkban éppen a pozitív hősnak van cselekvő, támadó, életformáló szerepe.*

A szocialista realista irodalom első hőségének, a „Kispolgárok“ című színdarab Nyil nevű mozdonyvezetőjének alakját éppen a támadó vonás határozta meg. Ugyanilyenek voltak az „Ellenségek“ című színdarab és az „Anyá“ hőseinek alakjai is.

A szocialista realizmus irodalmának hősét az a szomjas vágy fűti, hogy életet teremtsen, hiszen az élet szerelmese és még szebbnek akarja látni. Ez a hős a következő szavakkal köszöntött be az irodalomba:

„A jogokat nem adják, a jogokat kivívják!... Nincs olyan forgalmi előírás, amely meg ne változnék!”

Igy szól Nyil, és ezekben a szavakban kifejezésre jut viszonya a valósághoz, éppúgy, mint Tatyana Besszemenovához intézett szavaiban:

„Nekem csak az nem tetszik, hogy miért vagy te tanítónő? Nem szíved szerint való munka ez, kimerít és idegesít téged. A munka pedig — roppant nagy... A kis gyermekek, hiszen a jövő emberei ők... érteni kell ahhoz, hogy megbecsüljük őket, szeretni kell őket. Minden munkát szeretni kell, hogy jól végezhessük. Tudod, én rettenetesen szeretek kovácsolni. Az ember előtt egy vörös, formátlan tömeg, dühödt és forró... Élvezet ráverni a pörölyvel. Sziszegő tűszikrákat köpköd feléd, ki akarja égetni a szemed, meg akar vakítani, félre akar lökni. Eleven, rugalmas... te pedig vállból mért kemény csapásokkal azt készítesz belőle, amire szükséged van...”

Az anyagnak ebben az eleven, rugalmas, erőszakkal magához ragadó és ellenszegülő, formálásra váró képében *maga az élet* jut kifejezésre. A valóság úgy tárul fel Gorkij hőse előtt, mint valami csodás, gyönyörű anyag, amely formálásra és alkotásra vár, mint a gyönyörű valóság megalkotására szolgáló anyag. Formálni, alkotni, megcsinálni mindazt az életből, amire szüksége van az embernek, a történelem új hőségének, aki azért jött e világra, hogy *kikovácsolja* az emberek boldogságát — ilyen a szocialista realizmus irodalmi hőségének viszonya a valósághoz. Számára a szép — az élet a maga mozgásában. Nyilnek maga a foglalkozása válik költőivé a színdarabban, amint az életnek az új felé való előretörését jelképezi. Nyil alakja mögött érezzük a munkásosztály egész tömegét, és azokat, akiket a történelem mozdonyvezetőjének nevezhetünk, azokat, akiket holnap (egy év múlva) a történelem majd bolsevikoknak nevez.

Az élet szomjas szeretete — ez Nyil *lendülete*. Ő szeret és tud élni szíve-
lelke egész erejével, reális földi élete minden örömeivel. Nyil és táborának emberei hiszen a gyönyörű jövőben és — a csehovi hősökkel ellentétben — nemcsak álmodnak róla, hanem harcukkal meg is teremtik azt. Ezért szeretik oly szenvedélyesen az életet! A Besszemenov-féle tábor emberei a régi világ emberei, kispolgárok, akik panaszkodnak és félelmükben reszketnek a közelgő, számukra érthetetlen és idegen ellenséges valóság előtt. Nyil és barátai az élet haladásával, a történelem menetével összhangban élnek, a kispolgárok azonban úgy érzik, hogy az élet elsőpri őket az útból, és szembe akarnak szállni az élet haladásával. Ebben rejlik Nyil, Cvetajeva, Polja és Siskin optimizmusának forrása, és ez az oka a kispolgárok pesszimizmusának, félelmének, bizonytalanságának, lázas kapkodásának.

Nyil *támadó* hős. Ő támad, ellenfelei pedig védekeznek Gorkij történelmi újítása az erőknek ilyen elosztásában, az előretörő élet elől *visszavonuló*

régi világ ábrázolásában nyilvánult meg. A kritikai realizmus irodalmában éppen a pozitív, a haladó erkölcsi és esztétikai ideálokat megtestesítő hős állt szemben a gazság, aljasság és sötétség győzedelmeskedő erőivel. Éppen ezek az utóbbiak győztek, elnyomtak minden ragyogót, igazat, alkotót, értelmest és szépet.

Rendkívül érdekes szembeállítani egymással a kritikai realizmus egyik utolsó zseniális alkotását a szocialista realizmus első zseniális alkotásával. Szinte egyidőben jelentek meg, mindössze egy év választja el a kettőt egymástól. Csehov „Három nővér”-ére és Gorkij „Kispolgárok”-jára gondolunk. Ha figyelembe vesszük Gorkijnak abban az időben kialakult barátságát Csehovval, közelségüket és kíváncsi érdeklődésüket egymás iránt, továbbá a szóbanforgó színdarabok tematikai hasonlóságát, akkor fel kell tételeznünk, hogy a „Kispolgárok” bizonyos mértékben válasz volt a „Három nővér”-re. Gorkij akkor írta a „Kispolgárok”-at, amikor már jól ismerte a „Három nővér”-t. A „Kispolgárok” objektíven mindenestre válasznak tekinthető a „Három nővér”-re.

Sok tekintetben közel áll egymáshoz ez a két színdarab; így a kispolgárság témája és a jövőről szóló ábrándozás tekintetében is.

Csehov, miután elolvasta Gorkij „Kispolgárok”-ját, azt írta A. I. Juszinszombatovnak, hogy Gorkij érdeme az, hogy ő „az első Oroszországban és általában az egész világon, aki megvetéssel és utálattal beszélt a kispolgárságról...” Ebben az értékelésben természetesen megnyilvánul Csehov szerénysége is. Pomjalovszkij után éppen ő, Csehov beszélt megvetéssel és utálattal a kispolgárságról, s egész munkásságával és a „Három nővér”-rel szintén ezt fejezte ki.

Natasa a „Három nővér”-ben félelmes a maga hétköznapiságában, szürkeségében és közepszerűségében: tökéletes megtestesítője a kispolgárságnak — az az alak, amely nem kevésbé baljós, mint Lady Macbeth. Masa kispolgárnak mondja Natasát.

Vajjon Natasa nem lett volna-e jó, tökéletesen hozzáillő lánya Besszenov kispolgárnak, Gorkij „Kispolgárok”-jában? Éppen ilyen lányról álmódott az öreg Besszenov, éppen ilyen szellemben nevelte hitvesével együtt Tatyánáját. De az öregeknek, amint ez köztudomású, nem volt szerencséjük a gyermekekkel. Lányuk tehetetlen, gyenge lett, nem volt benne egy szikra megbízhatóság, szívósság, hiányzott belőle az a nyers, arcátlan, támadásszerű célratörés, ami annyira jellemzi Natasát.

A kispolgárság e két alakjának, Natasának és Tatyánának különbségében megnyilvánul az, ami Gorkij munkásságában új, ami a szocialista realizmusban új, a kritikai realizmussal összehasonlítva.

A „Három nővér”-ben az aljas kispolgári ösztönök Natasa és Protopopov személyében *támadnak*, és nincs, aki szembeszálljon ezekkel az ösztönökkel. Gorkij „Kispolgárok”-jában pedig éppen a Besszenov-féle kispolgári tábor vonul vissza fejtellenül, és itt az a reális erő támad a kispolgárság ellen, amely ellensége a besszenovizmusnak, protopopovizmusnak, az ostoba, gonosz, aljas, tulajdonosi, kispolgári világ minden alapelvének.

Mindkét darabban nagy szerepet játszik a *ház* rajza. Ennek szimbólikus jelentősége van. A „Három nővér” cselekménye arról szól, hogyan szorította ki a nővéreket házukból Natasa és Protopopov. Az aljasság gonosz ereje kiszorítja őket az életből. Fedél nélkül maradnak, házukat pedig az ellenség foglalja el. Harc nélkül visszavonulnak. A szépség átadja helyét a *rútság*-nak, az élet költészete, zenéje, amely e három gyönyörű nő alakjában testesül meg, átadja helyét a sivár prózának. Ez volt a kritikai realizmus irodalmának „örök” témája — szomorú elbeszélés arról, hogyan *vonul vissza* az élet szépsége és költészete a rútság támadása előtt, miként ül ünnepi tort a gonoszság, az aljasság, a durvaság, az igazságtalanság és a kegyetlenség. — A szocialista realizmus újító témája kezdettől fogva a *támadó* és a *győzedelmeskedő* jó, igaz, ragyogó és szép elvének témája volt.

A ház rajzának a „Kispolgárok“-ban, akárcsak Csehov darabjában, nemcsak közvetlenül reális, hanem széles értelmű általános költői jelentősége is van. Nem hiába válaszolja Tyetyerev, az énekes, az öreg Besszemenovnak arra a kijelentésére, hogy ő, Besszemenov „*saját* házában lakik”: „Ez igaz! Saját házadban vagy. Az egész élet a te házad, a te épületed. Ezért nincs hol lakjam, te kispolgár”. Amíg Tyetyerevnek, Szatyin elődjének, „a harmadik csoport emberének”, „nincs hol laknia” a földön, addig Nyil nem hazátlan nővér — fedél nélkül maradnak, Natasa kiűzte őket a házból. Nyilnek megvan a maga biztos, szilárd helye az életben, „gazda a maga házában”, mert sok munkát fektetett a „ház“-ba. Ő nem úgy látja, mintha az egész élet — a kispolgár háza lenne. „Az a gazda, aki dolgozik” — mondja Nyil. Az irodalomban eddig nem mondtak ilyen súlyos szavakat! Tudjuk, érezzük, meg vagyunk győződve arról, hogy az egész „ház” — az egész világ — nemsokára olyan embereké lesz, mint Nyil. Natasával és Protopopovval szemben, akik hatalmasan, gazda módjára uralkodnak a három nővér házában, a Besszemenovok már nincsenek meggyőződve birtokló erejükről. Az öreg Besszemenov fél Nyiltól, érzi, hogy Nyil kiűzi őt a „házból”. Többször élesen kifakad: „Hordanád csak el magad a házlól!” Az utolsó felvonásban — a zavar, gonoszság, félelem közepette — azt mondja: „Valamit nem értek... kié ez a ház? *Ki itt a gazda?*...” És Tyetyerev azt mondja neki, hogy ő, Besszemenov erőtlően ahhoz, hogy ellenálljon mindannak, ami *rátámad*.

Nyilnek és táborának *támadása* — Besszemenovnak és táborának *visszavonulása*: íme, ez a „Kispolgárok” tartalma. Az új világ *támadása* a régi ellen — ezt jelentette az új irodalomnak a szocialista realizmus irodalmának újító szava.

S majdnem ugyanebben az időben a kritikai realizmus irodalma folytatta utolsó nagy képviselőjének alkotásaiban „örök” bús témáját a pusztuló, az életből kiszorított szépségről és igazságról.

Csehov „Három nővér”-ében elveszti házáat, fedél nélkül marad a szépség és a boldogság (a tűzvész szimbolikus jelentősége a harmadik felvonásban). Gorkij „Kispolgárok”-jában a fedél nélkül maradás veszélye fenyegeti a szép és a boldogság ellenségeit, a rútságot és a boldogtalanságot — hamarosan éppen ezek maradnak fedél nélkül a földön! A színdarab diadalmas hangulatát éppen ez a hatalmas meggyőződés diktálja, A „megalázottak és megszorítottak” Gorkij művében új minőségben jelentkeznek — mint szülőföldjük holnap gazdái.

Nyil támadó jelleme megmutatkozik a darab szerkezetében és cselekményében is. Nyil *irányítja a cselekményt*, az összes szereplők sorsa valamilyen formában összefügg vele, tőle függ, ő kezdeményez, ő határozza meg a cselekmény szituációit, míg a „Három nővér”-ben és általában a kritikai realizmus irodalmában a helyzetet a legtöbb esetben a szépséggel és az emberi boldogsággal szembenálló ellenséges erők határozzák meg, a tagadó erők támadnak.

A pozitív hős támadó jelleme a szocialista realizmus irodalmának fontos újítása. A szovjet irodalom legjobb, legjelentékenyebb alkotásaiban, mint pl. Furmanov „Csapajev”, Gladkov „Cement”, Osztrovszkij „Az acélt meg-edzik”, Fagyjev „Az ifjú gárda”, Makarenko „Az új ember kovácsa”, Azsajev „Távol Moszkvától” című regényében és más művekben az egész cselekmény középpontjában a pozitív hős áll, aki támadó jellemű. Éppen ő irányítja a mű cselekményét. Az erők is úgy oszlanak meg ezekben a művekben, hogy a pozitív hős cselekszik, a negatív vagy ingadozó szereplők pedig válaszolnak tetteire, valamilyen módon reagálnak rájuk.

Természetesen vannak olyan művek is, amelyekben a cselekmény menete negatív hősökkel fonódik össze, akik igyekeznek „támadni”. De az írónak

ilyen esetekben is meg kell mutatnia, hogy a negatív hős támadása csak látszólagos támadás, minthogy lényegében, szocialista valóságunk objektív törvényei szerint — a történelmi támadást pozitív hőseink, szovjet népünk folytatja, népünk, amely a nagy Sztálin lelkes vezetése alatt a kommunizmus felé halad.

Objektív valóságunk e törvényszerűségeinek valamilyen formában tükröződniük kell a cselekményben, a színek elosztásában, a szerkezetben és a személyek elosztásában. *Annak a pozitív elvnek, amely irányító és támadó jellegű a mi valóságunkban, az irányító és támadó elv szerepét kell betöltenie a művészi alkotásban is.* Így szokott ez lenni legtöbb esetben irodalmunk legjeletosebb alkotásaiban. A cselekmény egész romantikája, szépsége, költészete, érdekessége, a szerző legszebb érzései, mindaz, ami a legmélyebben jellemzi a hőst, a pozitív hősök osztályrésze, azoké a hatalmas támadó erejű embereké, akik átalakítják az életet, megteremtik az új, kommunista társadalmat.

De vannak irodalmunknak olyan alkotásai is, amelyek szerzői — néha kellő tapasztalat és mesterségbeli tudás híján, és mivel nem tudják helyesen elosztani a művészi színeket, nem ismerik a cselekmény és a szerkezet titkait — úgy építik fel művüket, hogy középpontjában a negatív hős áll, és éppen azt ruházzák fel támadó erővel, a pozitív hős és az egész közösség pedig védelembe vonul a negatív hős aktivitása elől, és mindössze válaszol, reagál annak tetteire.

Az ilyen esetekben az alkotás középpontjában többnyire az individuális lelki alkatú hős áll, aki feszültségben tartja az egész közösséget. Ez a hős negatív szerepet játszik, de fel van ruházva minden érdekes vonással, a tárgy minden érdekességével, bizonyos romantikával és költőiséggel. Tehetséges, érdekes, ő támad, és a mű minden eseménye, a cselekmény egész menete tőle függ. A vele szembenálló pozitív hős nemes és igazságos, de unalmas, nélküli a művészi ábrázolás minden művészileg konkrét, individuális vonását, alakja szétfolyó, minthogy nem annyira az aktív, támadó cselekvésben, hanem inkább az ellenállásban, a más cselekvésére való reakcióban, a negatív szereplők tettei elleni védekezésben mutatkozik meg. A pozitív hőst a cselekmény olyan körülmények közé sodorja, ahol teljesen el van foglalva a negatív szereplők tetteire adott *válaszokkal*. A pozitív hős egész szerepe az ilyen műben kizárólag a negatív személyek cselekedeteire való reagálásra és saját-maga, valamint a közösség védelmére korlátozódik. Jellemző ez „védekező” jellegűvé teszi, csökkenti aktivitását, önállóságát, határozottságát, egyéni sajátosságát. Így történt ez például J. Trifonov „Diákok” című, tehetségre valló elbeszélésében, ami kétségtelenül csökkenti a mű eszmei és művészi értékét. Mindaz, ami leginkább érdekes a műben, Palavin alakjával kapcsolatos. Ez a fiatalember, akit sok egyéni tulajdonsággal ruház fel a szerző, negatív szerepet játszik, és a mű vége felé újjánevelődik (helyesebben, az újjánevelés útjára lép). Éppen Palavin határozza meg a cselekmény egész menetét, aktív szerepet játszik, a pozitív hős. Vagyim pedig csak *reagál* Palavin tetteire. A legélénkebb művészi színekkel és a legintimebb vonásokkal is éppen Palavint ruházza fel a szerző. Ő és barátnője, Lenocska Medovszkaja, akit nem kevés kispolgári vonás jellemez, művészileg konkrétak. Vagyim alakja pedig szétfolyó. Ugyanilyen a közösség ábrázolása is, amely Palavin tettei ellen védekezik; nem alakul ki világos és teljes költői ábrázolás.

Itt a szocialista realizmus esztétikájának fontos törvényével találkozunk, amelyre fel szeretném hívni íróink figyelmét.

Az olyan művekben, amelynek Makarenko „Az új ember kovácsa”, vagy „Igor és társai” című műve, Krimov „Derbent tankhajó”, vagy Azsajev „Távol Moszkától”, Ribakov „Gépkovaszervezők” című műve, miért olyan ragyogó, teljes értékű, súlyos, látható, a valóságos élet minden színében és hangjában duskálkodó, tudatunkban az egyéni vonások sokféleségével fellépő a közös-

ség ábrázolásáa, és miért alakult ki a közösségnek ilyen ábrázolása Trifonov „Diákok” c. regényében?

A dolog lényege az, hogy Makarenko, Krimov, Azsajev és Ribakov említett regényeiben a közösségnek megvan a maga — Sztanislavszkij terminológiáját használva — „felső feladata”, az egészen áthaaladó cselekménye, a maga világos célja, amelyet hajthatatlanul, következetesen megvalósít, úgy-hogy a mű cselekményének fejlődése a közösség saját céljának megvalósítása is, a cél megvalósításának egyes szakaszaiban. A cselekvő, támadó közösség tehát úgy áll előttünk, mint a mű cselekvő főhőse — ez a szocialista realizmus irodalmának egyik újító sajátossága. Az említett művekben az erőviszonyokat éppen az jellemzi, hogy a közösség cselekvő, céltudatos, következetes lépéseire kénytelenek *reagálni* azok a személyek, akik valamely okból nem értenek egyet a közösséggel és annak céljaival, így például a „Távol Moszkvától” c. regényben nem a maradi Grubszkij, a régi normák védelmezője, a Batmanov vezetése alatt álló közösség tervének ellenzője támad a közösség ellen, hanem éppen a közösség támad a maga hatalmas, győzedelmes alkotó cselekvésével a maradi nem alkotó gondolkodású emberek, a régi normák védelmezői ellen, és ezek, miután megkísérelték az ellenállást a támadó közösséggel szemben, kénytelenek letenni a fegyvert.

A cselekvő közösség, amelynek megvan a maga célja és harcol a cél megvalósításáért, jellemzi irodalmunk legjobb alkotásait. Trifonov „Diákok” c. elbeszélésének az a hiányossága, hogy nem található benne tevékeny, céltudatos közösség, a maga feladataival, és nincsen a közösségnek sajátos arcu-lata, amely különféleképpen, egyénien fejeződnék ki a különböző emberekben. Ez azzal kapcsolatos, hogy az elbeszélés gyengén ábrázolja a diákok *tanulmányait*, a diákélet igazi sajátosságát a maga problémáival, nehézségeivel, nagy belső komolyságával. Az elbeszélésben a közösségnek nincsenek saját céljai, a közösség nem cselekszik Palavintól függetlenül. Itt a közösség csak azért van, hogy reagáljon Szergej Palavin tevékenységére. Palavin és barátja, Lenocska eltakarja a közösséget, föléje emelkedik. A cselekvő, céltudatos közösség hiánya nem ad lehetőséget az írónak, hogy pozitív hősök ragyogó egyéni alakjait minősítse meg. A szocialista realizmus esztétikája szempontjából ugyanis az ember annál inkább *egyéni*, minél *közösségibb* — annál sajátosabb, minél mélyebben kifejezi a közösséget.

A szovjet irodalom legjobb alkotásainak szerzői kiválóan meg tudják mutatni, hogy a mi reális valóságunkban a közösséggel szembenálló individualista a legkevésbé tartalmas, legkevésbé érdekes és pusztán belső életével a legprimitívebb ember. Ilyen Meesik Fagyjev „Tizenkilencen” c. regényében, a renegátok Makarenko regényeiben, Grubszkij a „Távol Moszkvától” című regényben stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mi korunkban a szovjet írók műveiben az individualisták alakjai nem mint a közösség kiengesztelhetetlen ellenségei jelennek meg, hanem mint olyan emberek, ak'k tele vannak belső hibákkal és hiányosságokkal, de képesek arra, hogy a közösség közreműködésével újjá-nevelődjenek. Ez megfelel életünk igazságának, a Bolsevik Párt politikájának, amelyet érdekel minden egyes ember személye, hogy elszigetelve az emberben mindazt, ami gyenge, ápolja, felemelje és kimélyítse benne a leg-jobbát, az alkotó vonásokat. Éppen ezért bírálta a Pravda A. Kron „A tag-jelölt” című darabját, amelynek főhőse a szerző szempontjából pozitív szemé-lyiség, élenjáró sztahanovista és kommunista, de valójában a szovjet emberhez nem méltó, gőgös, fenuhéjázó, finnyás, lényegében szektáns módon viselkedik az emberekkel szemben, akik hibákat követnek el, számos gyengéjük van, de újjá-nevelhetők, meg tudnak szabadulni hibáiktól. A „Diákok” című elbeszélés helyesen mutatja meg a közösségnek azt a törekvését, hogy harcoljon Pala-vinért és igazságos, férfias bírálat és önbírálat révén segítsen abban, hogy kifejlcszthesse magában korunk igazi emberének vonásait. Trifonov tehet-

ségrevalló elbeszélésének sok vonzó vonása van, megfigyelései élesek, az ifjúság üde levegője árad belőle, nagyon szépek Moszkva leírásai. A szerző érdekes írói pálya előtt áll. De komolyan mérlegelnie kell első elbeszélése során szerzett tapasztalatait, hogy következő művében ne ismétlődjenek meg az említett fogyatékok, nevezetesen tanulmányoznia kell a művészi tökéletesség problémáit. Csak egy esetvonást, mindössze egy részletet említünk meg: tudjuk, hogy a művészetben a részlet dönt el mindent, nélküle nem lehet alakot ábrázolni. Amikor Palavin magányosan búslakodik, — kalapokat rajzol. Mindig csak kalapokat. Mászt nem is tud rajzolni. Ez jelentéktelen vonásnak látszik, s mégis egyszerre átmelegíti Palavin alakját, belsőleg közelebb visz minket hozzá, akárcsak magában a szerzői intonációban; ezenkívül mást nem tudott rajzolni, — érezzük egy színes, tehetséges és lényegében nem is rossz, magányosan búsló fiú bánatát, aki búsl, hogy egyedül van, hogy hibákat követ el, hogy tapasztalatlan. Ez helyes, Palavin nem ellenség, nem megrögzött individualista, ő még megjavulhat, s a szerzővel együtt miért ne búslakodjunk egy fiatalember hibái miatt? A vonás helyes. De miért nem tudott a szerző pozitív hőse, Vagyim számára egyetlen ilyen bensőséget találni, amely átmelegítette volna alakját s közelebb hozta volna hozzánk.

Az író művészetének a színék helyes elosztásában is meg kell nyilvánulnia, abban, hogy a költészet, a romantika, a vidámság és a bánat, minden, ami emberi, ami átmelegít egy alakot, az apró, de lényeges vonások, — hogy ez mind, mind összefonódjék korunk pozitív, támadó, cselekvő, alkotó hőseinak alakjával, — amint ez irodalmunk számos kiváló alkotásában megnyilvánul. Irodalmunknak folytatnia és tovább kell fejlesztenie ezeket a hagyományokat, és jobban meg kell alapoznia hősünk, a bolsevik párttag és pártönkízüli bolsevik alakját.

Irodalmunkban nem tükröződik eléggé a szovjet munkásosztály hősie munkája, a szovjet tudósok tevékenysége; szovjet életünk méretei még nem fejeződnek ki teljes mélységükben és szélességükben az irodalomban. Nem megfelelő módon tükröződnek irodalmunkban a mindennapi élet, a szovjet emberek személyes viszonyai; olykor hajlamosságot látunk a személyes emberi viszonylatok elszegényítésére és egyszerűsítésére; lebecsülik az élet e területének jelentőségét, a művészet szempontjából való fontosságát. A szovjet emberek sokoldalú szellemi fejlődése a gondolatok, érzelmek és jellemek sajátságainak egyre mélyebb tükrözését kívánja az irodalomtól, azzal a céllal, hogy kiválasszuk és fejlesszük a legnemesebb érzelmeket. Az élet gazdagsága az emberi érzelmek elmélyülését és az ember belső életének gazdagodását jelenti, az ember lelki életének gazdagodását. A szocialista realizmus, amely hatalmas valóságunk stílusát tükrözi, természeténél fogva nem ismeri a sematizmust, a szimplifikációt, az egyhelyben topogást, a lejárt, elcsépelet cselekmények, helyzetek és konfliktusok ismétlését. Az utóbbi időben azonban irodalmunk néhány műfajában, különösen a drámaírás területén bizonyos hajlandóság mutatkozott a „mesteremberi“ aprólékos munkára, a kőszémára támaszkodó könnyű munkára, arra, hogy ugyanazt az elcsépelet, gyakran kiagyalt konfliktust vegyék elő. Így jött létre Konsztantyin Finn „Becsület“ című darabja. Ez a darab az életgazság szélsőséges eltorzulásáig juttatta el azt a sémát, amely szerint néhány mű készült. E művek középpontjában „az átalakuló individualista“ alakja áll, aki a szerző elképzelése szerint kiváló, tehetséges ember, számos vonzó tulajdonsága van, de lekicsinyli a közösség erejét és jelentőségét. E séma szerint a hős — „a kiváló individualista“ — támad, ő irányítja a cselekményt, a közösség csak védekezik ellene. Finn darabjában ez a teljesen hamis séma a hazugság határáig megy.

Az a tény, hogy Finn „Becsület“ című darabjához hasonló művek megjelenhettek a „konfliktus“ kész sémájával, kritikánk gyengeségét is kiemeli. A kritika művészi igénytelensége, azoknak a feladatoknak hiányos megértése, amelyek Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból következnek, de minde-

nekelőtt annak a feladatnak meg nem értése, amely következetes elvi harcot jelent az alkotások eszméi és művészi színvonala, a művészi tökéletesség emeléséért — mindez az elmélet terén megnyilvánuló vulgarizálással van kapcsolatban. A művészi forma kérdéseinek lekicsinylése, a kritika gyengesége a művészi elemzés területén, a művek nyelve iránti figyelem hiánya — mindezek a gyengeségek az irodalom területén észlelhető vulgáris hatások megnyilvánulásai, és kétségtelenül kapcsolatban állnak a nyelvtudomány területén jelentkező vulgarizálással. A „marrizmus“ csakis lekicsinylő álláspontra készíthette az írókat és kritikusokat a művészi forma és a művészi tökéletesség kérdéseiben, egyszerűen azért, mert N. J. Marr elméletére éppen a nyelvnek, a nyelv törvényeinek és konkrét gazdagságának lekicsinylése volt jellemző. Marr elszakította a nyelvet a gondolkodástól. Ezt írta: „A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangokban jelentkezik; a gondolkodó tevékenység megjelenési forma nélkül is végbemegy... A jövő nyelve — természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás.”¹⁰

A nyelv ilyenfajta nihilista felfogása alkalmas rá, hogy igazoljon mindenféle hanyagságot és a nihilizmus minden megnyilvánulási módját az irodalmi alkotások művészi formája terén. E vulgáris és idealista elképzelésekkel kapcsolatosak néhány kritikus és irodalomtudós „kommunista göggel“ átítatott elképzelései. Ezek az olyan írókról, akik az ő véleményük szerint a szocialista realizmus módszerével vannak felfegyverezve, azt mondják, hogy „anagásabb típusú írók“ a mult íróival szemben — az alkotás művészi színvonalától függetlenül. Ugyanakkor a marrista idealisztikus feltevések a „nyelv nélküli gondolkodásról“ táptalajt adnak mindenfajta értelmetlen, formalisztikus megnyilvánulás, „agyszülemény“ számára.

Művészetünknek túl kell szárnyalnia az emberiség művészi alkotásainak legjobb példaképeit. A magas művészi színvonalért, a kifejezés művészetéért folytatott harc egyike a szocialista realista irodalom és a szocialista realizmus elmélete legfontosabb feladatainak.

VI.

Különös jelentőséggel bír a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti kapcsolat mély megvilágítása, az a harc, amely minden olyan kísérlet ellen irányul, amely el akarja tépni egyiket a másiktól, meg akarja szakítani a legjobb nemzeti hagyományok folytonosságát. Véget kell vetni a klasszikus örökség iránt megnyilvánuló mindenfajta lekicsinylésnek. A szocialista élet teljessége elképzelhetetlen a haladó nemzeti klasszikus örökség mély elsajátítása nélkül. Következetes harcot kell vívnunk a klasszikus örökség mindenfajta lekicsinylésével, szűkítésével és elszegényítésével szemben, a klasszikus örökséggel szemben megnyilvánuló szektáns nézetek és a vulgarizálás ellen. Különösen azt az elképzelést kell kiküszöbölni, hogy a szocialista realizmus irodalma a kritikai realista irodalom szétesésének eredményeképpen keletkezett. Az ilyenfajta elképzelésekkel találkozunk A. Mjasznyikov professzor alább ismertetett cikkében is.

„Lenin és az irodalomtudomány néhány kérdése“ című cikkében Mjasznyikov professzor elvont, sematikus szellemben tesz megállapításokat a XIX. század végének orosz irodalmáról, a nyugateurópai irodalom fejlődéséről alkotott elképzeléseinek analogiájára. Mjasznyikov professzor azt mondja, hogy „igazi tudományos magyarázatát kell adnia annak a fejlődésnek, amely a XIX. század második felének orosz és nyugati irodalmában végbement.“ Mjasznyikov nézete szerint valamilyen egységes fejlődés ment végbe. Miképpen fejeződött ez ki?

¹⁰ Sztálin: A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Lásd: A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita) Bp. 1950. Szikra, 296—297. l.

„A nyugati irodalom a hanyatlás felé haladt“, végbement „a nyugati realizmus szétesése“, felváltotta a naturalizmus és a dekadencia. Bár Mjasznyikov tesz olyan megjegyzéseket, hogy „a XIX. század második felének orosz realizmusa más módon fejlődött“, — ez csak pusztán kijelentés marad; lényegében, Mjasznyikov nézete szerint a XIX. század végének orosz irodalmában ugyanaz ment végbe, mint a nyugati irodalomban, néhány módosulással.

„Az orosz irodalomban — írja Mjasznyikov — a naturalizmus nem terjedt el széles körben. De a XIX. század végén az orosz irodalomban is érezhetővé vált a kritikai realizmus korlátozottsága. L. N. Tolsztoj a reakciós vallásos filozófiától elvakítva, ellenségesen tekintett a munkásosztály felszabadító mozgalmára. A. P. Csehov tüntetően beszélt a politika iránti közönyéről és megvetéséről s nem tudott reális kiutat találni a környező életből. V. G. Korolenko, miután legyőzte narodnyik illúzióit, pozitív következtetéseiben nem jutott túl az elvont humanizmus határain. A 90-es években fellépő realisták fiatal nemzedéke (Vereszajev, Kuprin, Bunyin és mások) elődei hagyományait igyekeztek követni és nem alkottak önálló esztétikai rendszert.

A XIX. század vége művészetének másik hanyatló irányzata a dekadencia volt“.

Mjasznyikov megállapításai a legnagyobb mértékben meggondolatlanok. Végeredményben úgy tűnik, hogy a XIX. század végén Tolsztoj, Csehov, Vereszajev, Kuprin képviselték „a művészet hanyatló áramlatának“ első formáját, és a dekadencia a másodikat.

Azonban nem is a meggondolatlan megfogalmazás fontos, hanem Mjasznyikov helytelen nézetei. Véleménye szerint a XIX. század végén az orosz „kritikai realizmus“ általánosságban ugyanolyan zsákutcába került, mint a nyugateurópai. A legjobb írók, akik ebben a korszakban a „kritikai realizmus“ orosz irodalmát képviselték — A. Csehov, L. Tolsztoj — különálltak, sőt ellenségesen álltak szemben korunk felszabadító mozgalmával. Mjasznyikov azt emeli ki a XIX. századvégi Tolsztojt jellemezve, hogy Tolsztoj vallásos-reakciós filozófus volt, aki „ellenségesen“ állt szemben a munkásmozgalmal. Ebből az következik, hogy ha az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakasza tükröződött is L. Tolsztoj XIX. századvégi alkotásaiban, ez csak a munkásosztály forradalmi mozgalma iránt ellenséges módon történt.

Lenin azonban ezt írta: „Tolsztoj leginkább az 1861-től 1904-ig tartó évek embere, s mint ilyen, megdöbbenő plaszticitással szőtte be alkotásaiba mint művés, gondolkodó és prédikátor egyaránt az egész első orosz forradalom sajátos történelmi vonásait, a forradalom erejét és gyengeségét“.²⁰ Közismert a következő lenini jellemzés is: „A forradalom előkészítésének időszaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében“.²¹

Lenin véleménye szerint tehát az orosz „kritikai realizmus“ az 1861-től 1905-ig tartó időszakban a tolsztoji alkotásokban egy lépést tett előre az egész emberiség művészi fejlődésében. A XIX. század végének és a XX. század elejének Tolsztoja megőrzi jelentőségét Lenin számára mint lángoló tiltakozó, szenvedélyes leleplező, nagy kritikus. Mjasznyikov megállapításai a XIX. század vége orosz irodalmának két „hanyatló áramlatáról“ és a korszak Tolsztojáról mint reakciós ígéhirdetőről, semmiképpen sem egyeztethetők össze a lenini tételekkel.

Mjasznyikov, amellet, hogy helytelenül vázolja, kisebbíti a másik nagy orosz író, Csehov alakját is. Nyilvánvalóan helytelen az a megállapítása, hogy a XIX. század végén Csehov tüntetően apolitikus magatartást tanúsított. Közismert tény, hogy Csehov éppen ebben az időben győzte le apoli-

²⁰ Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 70. l.

²¹ U. o. 69. l.

tikusságát, amely főleg a 80-as években volt jellemző rá. A 90-es évek végén, a 900-as évek elején Csehov egyre szenvedélyesebben, egyre feszültebben érdeklődött a politikai kérdések iránt. A forradalom-előtti fellendülés magával ragadta az író.

Belik, Jegolin professzorral vitázva ezt írta: „A forradalmi mozgalom harmadik szakaszának lenini elméletéből kiindulva hiába is keressük ennek a szakasznak az ábrázolását olyan írók műveiben, mint Csehov és Tolsztoj... Ezek az írók túlságosan messze voltak a forradalmi mozgalom tartalmának és jellegének megértésétől, amely mozgalom élen a szocialista proletariátus állt...“

Az efféle szűk, korlátolt, szektáns nézetek Tolsztoj és Csehov XIX. századvégi munkásságáról az orosz forradalmi mozgalom harmadik korszakának hamis, szűk elképzelésén alapulnak, mely szerint ez a munkásosztály mozgalmának zárt, elszigetelt korszaka volt. Az orosz munkásosztály azonban pártjával az élen, mint az egész nép vezére jelent meg. Ezért az ő öröksége és az ő nemzeti büszkeségének tárgya az egész klasszikus örökség.

A XIX. század végén az egész világ előtt teljesen nyilvánvalóvá lett, hogy az orosz irodalom nem „korlátozott“, gyenge, hanem éppen ellenkezőleg: szélesen, erőteljesen, félelmet nem ismerve veti fel a legfontosabb társadalmi kérdéseket; nyilvánvaló lett eszméi, erkölcsi, művészi nagysága. Eppen abban az időszakban, amelyet Mjasznyikov úgy jellemez, mint az orosz kritikai realizmus gyengülésének időszakát, Lenin azt írta, hogy „az élenjáró harcok szerepét csak az a párt töltheti be, amelyet élenjáró elmélet vezet“. S hogy az olvasó csak valamelyest is konkrétan elképzelhesse, hogy ez mit jelent, gondoljon vissza az orosz szociáldemokrácia olyan előfutáira, mint Gercen, Belinszkij, Csernisevskij és a 70-es évek forradalmáinak ragyogó csapátára, gondoljon arra a világraszóló jelentőségre, amelyre most tesz szert az orosz irodalom...²²

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az orosz irodalomnak ezt a lenini jellemzését, amelyet a nemzeti büszkeség érzése hat át, helytelenül fogja fel néhány irodalomtudósnk. Így például V. Kurilenkov elvtárs „A. Sz. Szerafimovics“ című kis könyvében kijelenti a következőket, az előbb idézett lenini tételekhez kapcsolódva:

„Leninnek e szavai lényegében az élenjáró orosz irodalom egész programját tartalmazzák. Az orosz irodalomnak szembe kellett szállnia a dekadenciával és fel kellett emelkednie „a demokraták eszméivel való teljes és végleges szakításig“. Lenin, amikor megjegyezte, hogy Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus szétválaszthatatlan egésszé, megbonthatatlan egységgről olvadt össze, visszavonhatatlanul a múlté már, rámutatott arra, hogy a demokraták eszméi és a szocializmus eszméi között „egész szakadék“ tátongott. Csernisevskij korának parasztszocializmusa, mondotta Lenin, kettészakadt, átadva helyét egyrészt a munkásszocializmusnak, másrészt pedig kispolgári tucat-radikalizmusra fajult el. Az oroszországi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az irodalom ihlető eszméje lett a szocializmus eszméje, nemes céljával, a nép felszabadításával a földbirtokosok és a burzsoázia elnyomása és rabszolgarendszere alól.“²³

Kurilenkov nézete szerint tehát Lenin megállapítását „arról a világra szóló jelentőségről, amelyre most tesz szert az orosz irodalom“ az orosz irodalom jövőbeli fejlődésének programjaként kell felfogni. Kurilenkov szerint Lenin úgy gondolta, hogy az orosz irodalom világirodalmi jelentőségre azért tesz szert az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével, mert proletár irodalomná válik. Lenin megállapításainak ilyen értel-

²² Lenin: Az irodalomról. Bp. 1949. Szikra, 44. l.

²³ Kurilenkov: A. Sz. Szerafimovics. 1950. 13. l. Oroszul.

mezése nyilvánvalóan téves. Lenin arra a történelmi tényre gondolt, hogy a világforradalmi mozgalom központjának Oroszországba való áthelyeződésével, az orosz munkásosztály hatalmas feladatával kapcsolatban — amely feladat, Lenin szavai szerint — „a *legforradalmibb* volt bármely más ország proletariátusának valamennyi legközelebbi feladatai közül” — a világ küzdőterére lépett, világirodalmi jelentőségre tett szert az orosz irodalom, amelynek dicsőséges művelői között ott voltak a mi közvetlen elődeink, Gercen, Belinszkij és Csernisevszkij.

Sztálin ezt írta Gyemjan Bednijhez intézett levelében: „Az egész világ elismeri most, hogy a forradalmi mozgalom középpontja Nyugat-Európából Oroszországba tevődött át. Minden ország forradalmárai bizakodva tekintenek a Szovjetunióra, mint az egész világ dolgozó felszabadító mozgalmának tűzhelyére, elismerve benne egyellen igaz hazájukat. Minden ország forradalmi munkásai valamennyien tapsolnak a szovjet munkásosztálynak és mindenekelőtt az orosz munkásosztálynak, mint a szovjetmunkások élcsapatának, mint elismert vezérnek, amely a legforradalmibb és legtevékenyebb politikát folytatja, amelynek folytatásáról valaha is álmodtak más országok proletárjai. Minden ország forradalmi munkásainak vezetői mohón tanulmányozzák az orosz munkásosztály tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, tudva azt, hogy a reakciós Oroszországon kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Ragyiscsevek és Csernisevszkijk, Zseljabovok és Uljanovok. Hálturinok és Alekszejevek Oroszországa. Mindez a forradalmi nemzeti büszkeség érzését ülteti (lehetetlen, hogy ne ültesse!) az orosz munkások szívébe, s hegyeket képes megmozgatni és csodákat tud tenni.”²⁴

Láthatjuk, hogy Lenin és Sztálin összekapcsolja az orosz munkásosztály világtörténelmi forradalmi harcát a haladó orosz nemzeti hagyományokkal, a gazdag orosz nemzeti klasszikus örökséggel, hazánk multjával.

Az az elgondolás, hogy Lenin, amikor az orosz irodalom világtörténelmi szerepéről beszél, ennek kizárólag a *jövőbeli* szerepére gondol, arra, hogy ez majdan proletár irodalomná válik, a szocialista realizmus irodalmává, ez az elgondolás vulgarizálás, a leninizmus elszegényítése. Ezáltal az orosz klasszikus irodalom lebecsülését akariák Leninnek tulajdonítani.

Kurilenkov fejtegetéseinek másik hibája az az elgondolás, hogy a forradalmi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az írók az előtt a dilemma előtt álltak, hogy — szocialista realizmus vagy dekadencia.

Ebben az abszolút formában ez az elgondolás teljesen tagadja, hogy lehetséges a valóság művészi tükrözésének bármely haladó formája, amely még nem sorolható egészen a szocialista realizmushoz. Éppen ezért Szerafimovicsnak a „Vasáradat” — előtti — a proletár, szocialista irodalom e klasszikus alkotása előtti — munkásságát, amely a munkásosztályhoz közelálló demokratikus irányzatot fejezett ki, de még nem volt proletár-jellegű, Kurilenkov úgy tekinti, mint egy proletár író munkásságát, mesterségesen úgy ábrázolva a forradalom előtti Szerafimovicsot, mint Gorkij második kiadását. Az eredmény az, hogy a kitűnő Szerafimovics helyett az olvasók előtt egy gyenge Gorkij áll. A hazug elméleti séma mindig az élet jelenségeinek elferdítését vonja maga után. Ilyen következményei vannak az irodalomról alkotott sematikus és dogmatikus nézeteknek, az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszáról alkotott efféle felfogásoknak; ilyen következménye van annak, hogy az orosz munkásosztályt nem tekintik az egész nép vezetőjének.

A dilemma — szocialista realizmus vagy dekadencia — abszolút, minden mást kirekesztő felfogásban — helytelen volt arra az időre vonatkoztatva is, amelyről Kurilenkov könyve szól, és helytelen napjainkban is a külföldi irodalmi fejlődésre vonatkoztatva, ahol ennek a dilemnának az előtérbehozása a marxizmussal összeegyeztethetetlen szektarianizmus és gőgöt jelent.

²⁴ Sztálin Művei. 13. k. 24—25. l. Oroszul.

Mjasznyikov professzor cikkében meggondolatlan, felületes megállapítások vannak, ezek mintegy a „kommunista góg“ megnyilatkozásai, amely csak negatív szerepet tölthet be a szovjet irodalom fejlődésében. Mjasznyikov például így ír:

„A szovjet írók... új, a történelemben soha nem látott irodalmat teremtettek meg. A szovjet írók sikeresen legyőzik a múlt irodalmának elkerülhetetlen korlátozottságát. A szovjet írók figyelmének középpontjában már nem a hős és a környezet ellenmondásai állnak, nem a szűk egyéni szerelmi bonyodalmak, hanem a szocialista építés problémái...”

Mjasznyikov csak nem gondolja azt, hogy a szerelmi bonyodalom megengedhető Tatyana Larina és Onyegin, Anna Karenyna vagy Natalia és Rugin számára vagy Aszja és „Romeója” számára, ahogyan Csernisevszkij az „Orosz ember a találkán” című híres cikkében nevezte Turgenyev regényének hőseit, — hogy mindezeknek a szűkkörű szerelmi bonyodalmaknak csak szűkkörű személyi jelentőségük van? Csernisevszkijnek más volt a nézete erről. A szocialista realizmus módszerének a kritikai realizmussal szemben fennálló fölénye alapjául szolgál annak, hogy a kommunizmus korszakának művésze fölényben van az előző korszakok művészetével szemben, ez a lehetőség azonban csak a magasfokú művészi színvonalért folytatott következetes elvi harc feltételei között válhat valósággá. Éppen ezért nem érthetünk egyet Mjasznyikov következő megállapításaival:

„A bolsevik pártosság alapján álló író, aki ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, magasabb típusú író, mivel nemcsak ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, hanem segíti is előrehaladásukat.”

Az ilyenfajta megállapítások igen helytelenek, mert elhallgatják azt, hogy a társadalom fejlődési törvényeinek helyes ismerete mellett is lehet valaki rossz művész. Arról sem feledkezhethünk meg, hogy a múlt nagy írói hatalmas alkotásaikkal támogatták a társadalom haladását.

Az újítás — a hagyományoknak az új történelmi feltételek között való folytatása és fejlesztése, nem pedig teljes szakítás a hagyományokkal.

Oroszország azért is válhatott a szocialista realizmus szülőhazájává, mert a bolsevikok nagy pártja a szocialista forradalom felé vezette, amelyet hazánk egész multja, egész kultúrája és ezen belül irodalma is előkészített. A nagy orosz irodalom azért is válhatott mindenekelőtt Gorkij alkotásaiban, aztán pedig Majakovszkij és más szovjet írók alkotásaiban a Lenin és Sztálin pártja által ihletett szocialista realizmus irodalmává, mert nagy irodalom volt. Miképpen Oroszország — Lenin szavai szerint — a marxizmust hősiessé önfeláldozás, odaadó keresések árán vívta ki, hasonló módon vívta ki az orosz irodalom a szocialista realizmust, amely győzedelmeskedett a szocialista társadalomban és zseniális elméleti kifejezést nyert Sztálin elvtárs megfogalmazásában. Az irodalmi folytonosság pontos és világos megértése nélkül nem lehet megérteni az újszerűséget sem, a minőségi ugrást az irodalom fejlődésében, magának a szocialista realizmusnak születését sem. Az irodalmi fejlődés folytonosságának mély megértése, továbbá annak megértése, hogy újítani lehetetlen másként, mint a hagyományok fejlesztése alapján, feltétlenül szükséges azért is, hogy határozottan véget vessünk annak a lekicsinylésnek, amelyet egyes íróinknál tapasztalunk a klasszikusoktól való tanulás kérdésében.

Mjasznyikov ezt írja Gorkijről:

„Az irodalom pártosságának lenini elve megvédte az írókat a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolástól.”

De hiszen Belinszkij, Csernisevszkij, Szesedrin és Gorkij más zseniális elődei is a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolás szenvedélyes ellenzői voltak. A hazafiság — az orosz irodalom szent hagyománya. Erről nem feledkezhethünk meg. Nem cserélhetjük össze a bolsevik pártosság elvét klasszikus hagyományaink szűkítésével, szegényítésével: ez a bolsevik irodalmi pártos-

ság elvének egészen helytelen felfogása, amely elv a klasszikus hagyományt őrző lenini-sztálini magatartást jelenti.

Üdvözlünk kell irodalomtudósainknak azt a törekvését, hogy a szocialista realista irodalom minőségi újszerűségének kérdését a nemzeti hagyományok fejlesztése, a folytonosság kérdésével kapcsolatban vizsgálják. Ez a törekvés jellemzi főképpen B. Burszov „M. Gorkij „Anyá”-ja és a szocialista realizmus kérdései” című, a miúnap megjelent munkáját (Goszlitizdat, 1951). Igen termékeny szempont, hogy a szerző a szocialista realista irodalom születését nemcsak a kritikai realista irodalommal való szembeállítás formájában vizsgálja, mint ahogy ez nálunk gyakran történt, hanem a fejlődés menetében, a hagyományok folytatásaképpen. Burszov hangsúlyozza munkájában, hogy a XIX. század orosz klasszikus irodalmának ereje nem passzív, hanem aktív, tevékeny erő, mely tevékeny hatást tud kifejteni a társadalomra, az olvasó lelkére, neveli és erősíti a hazafiság, a demokratikus humanizmus nemes érzéseit. Burszov könyvében még az is vonzó, hogy a szerző támadja azokat a sajnálatos módon még igen elterjedt nézeteket, hogy a kritikai realizmus orosz irodalma csupán bírálta a valóságot és nem fejezett ki pozitív eszményeket. Helyes a szerzőnek az a gondolata, hogy Gogol munkásságában — aki sikertelenül igyekezett megalkotni a pozitív hős alakját — számunkra igen értékes nemcsak a valóság negatív oldalainak általa történt leleplezése, hanem az a törekvés is, amely a *szükségyszerű*, a jövő pozitív erkölcsi és esztétikai eszményének kifejezésére irányul.

A szocialista realizmus elméletének kérdéseiben elengedhetetlen a világos fogalmazás a külföldi haladó irodalomelmélet, kritika és irodalom fejlődésének nyújtott eszmei és elméleti segítség szempontjából is. Különösen rá kell világítani arra a hibás elképzelésre, amely elterjedt kritikussaink néhány könyvében, a pedagógusok számára készült gyűjteményekben és más kiadványokban; eszerint a szocialista realizmus csupán a szocializmus győzelmének alapján, a kizsákmányoló osztályok felszámolásának alapján, „a nagy fordulat éve” után alakult ki, és addig csupán a szocialista realizmus „elemei” voltak meg az irodalomban. Ezt a nézőpontot megcáfolja Gorkij forradalomelőtti munkássága a „Kispolgárok”, „Ellenségek” című darabjaitól, „Az anya” című regényétől kezdve, megcáfolják Majakovszkijnak a szovjet korszakhoz fűződő alkotásai és számos más példa.

A szocialista realizmus az orosz irodalomban a munkáosztály forradalmi harcának kibontakozása során, a forradalomelőtti fellendülés éveiben és az első orosz forradalom idején, 1905–1907-ig keletkezett és alakult ki. A szocialista realizmus keletkezésének feltételei minden országban másképpen jönnek létre, és a kritikus feladata éppen az, hogy megvizsgálja ezeket a konkrét történeti feltételeket. De kétségtelen, hogy a szocialista realizmus teljes győzelme az irodalomban, amely csak a győzedelmeskedő szocializmus és a nép erkölcsi és politikai egységének alapján jöhetett létre, nem ugyanaz, mint a szocialista realizmus keletkezése és kialakulása. Ez — mint ahogy hazánk példáján látjuk — lehetséges annak a harcnak a folyamán is, amelyet a munkáosztály és az általa vezetett dolgozó tömegek céljaik és feladataik megvalósításáért folytatnak. A fentemlített helytelen nézet a szocialista realizmus módszerének keletkezéséről és kialakulásáról káros következményekkel járhat a népi demokratikus országok és a kapitalista országok haladó irodalmának fejlődése szempontjából, mivel ez a nézet könnyen gyengítheti az írók, kritikusok, teoretikusok helyzetét, akik a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően a valóság hiteles tükrözéséért harcolnak.

Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi munkái hatamas alkotó feladatokat állítanak irodalomtudósaink és kritikusaink elé. Nem kétséges, hogy elvtársas tudományos viták során, a kritika és önkritika módszerével élve meg tudunk birkózni feladatainkkal, ha rendíthetetlenül követjük a tudomány zseniális korifeusának, a művészet böles barátjának, a nagy Sztálinnak útmutatásait.

A SZIGETI VESZEDELEM

1.

Háromszáz évvel ezelőtt jelent meg nyomtatásban a Szigeti Veszedelem, Zrínyi Miklós hőskölteménye. Történelmünk egyik ragyogó oseménye talált méltó énekesre, a régi századok legnagyobb magyar költőjére.

A „szigeti veszedelem“, Szigetvár hősi védelme, a függetlenségüket védő keleteurópai népek harcának kiemelkedő eseménye. Része annak a sokszáz-éves küzdelemnek, melyet magyarok, horvátok, szerbek, románok, leugyelek közösen vívtak a török hódítók ellen.

A terjeszkedő török birodalom már a XV. század folyamán megkísérelte Magyarország birtokbavételét, de sikertelenül. Hunyadi János világraszóló győzelmei, majd Mátyás erős központosított királysága egyelőre megállította, sőt visszavetette a török előnyomulást. A Hunyadiak honvédő politikájának eredményei azonban Mátyás halála után veszendőbe mentek. Ismét felülkerekedett a feudális anarchia; a vezető egyházi és főúri körök az ország védelmével nem törődtek, egymással viszont végeláthatatlan politikai és gyakran katonai küzdelmeket folytattak vagyonuk növelése érdekében. Az uralkodóosztály tagjai csak abban voltak egységesek, hogy a dolgozó népet egyaránt a végsőkig kifosztották. Miután a jobbagyságnak az elviselhetetlen elnyomás ellen indított háborúját leverték az anarchia által amúgy is meggyengített országban nem maradt olyan erő, amely Mohácsuál megvédehte volna a hazát.

Az uralkodóosztály a gyászos mohácsi csatavesztés, Buda elfoglalása és az ország három részre szakadása után sem okult a csapásokból, hanem folytatta birtokszerző rablásait. A Bécsben székelő „magyar“ király sem gondoskodott a megmaradt országgrész védő katonaság ellátásáról, fizetéséről, a várak fenntartásáról. A török elleni harcokban kitűnt, tapasztalt magyar kapitányok helyébe előszeretettel ültettek német és spanyol várparancsnokokat, és segítség címén elárasztották az országot a török elől gyáván megfutó, de a magyar parasztságot annál inkább pusztító, harácsoló idegen zsoldos seregekkel. Népiünk létét tehát nemcsak a nyíltan támadó hódító török veszélyeztette, hanem a segítség álarcában alattomosan terjeszkedő Habsburg-hatalom is.

Ezerszeres a végvári vitézek érdeme, akik a rájuk bízott várakat éhezve, rongyosan, uraiktól cserbenhagyva és királyuktól elárulva halálukig védtek. A többségében jobbagy és kismemes származású magyar végvári katonákkal vállvetve harcoltak a testvéri szomszédnépek fiai, akárcsak Hunyadi János seregeiben. Túlnyomórészt a végvári vitézek hősiességének volt köszönhető, hogy hazánkat nem söpörte el teljesen a török áradat, sőt hogy évtizedes szívós harc során támadó lendülete végül is megtört, ereje felőrldött. Jurisich Miklós, Szondi György, az egri nők, Thuri György s megszámlálhatatlan ismert és ismeretlen társuk örök példaképei a magyar vitézségnek, a hazáért vívott áldozatkész harenak Kőszeg, Drégely, Temesvár, Eger, Palota és a többi vár hősies védelme egy-egy vereséggel ért fel a török számára még akkor is, ha a támadók számbeli fölénye miatt a vár elesett.

Szigetvár és Zrínyi Miklós neve azonban még a várak és a hős várvédők büszke névsorából is kiemelkedik. Mintán Pécs 1543-ban török kézre került, a Dunántúl nyugati részét Szigetvár védelmezte, melyet kitűnő kapitányai Horváth Márk, majd Zrínyi Miklós jól megerősítették. Zrínyi Miklós a kor egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, de magatartása gyökeresen különbözött osztálya többségétől. Bár, különösen ifjú korában, ő sem volt mentes osztálya hibáitól, okulni tudott az országot ért csapásokból, és élete utolsó huszonöt

évét a török elleni bátor harcnak szentelte. Az ő feladata volt magyar és horvát vitézeivel feltartóztatni az akkori világ leghatalmasabb hadseregét, amelyet II. Szolimán szultán, a mohácsi győző, a kor egyik legnagyobb hadvezére vezényelt.

A maroknyi védősereg, bár a várat nem tudta megtartani a sokszoros túlerővel szemben, feladatát mégis teljesítette. II. Szolimán 1566-ban döntő csapást akart mérni Magyarországra. Ezt a tervét hiúsították meg Zrinyi katonái, akik a törököt feltartóztatták és a hosszú ostrom alatt annyira meggyengítették, hogy kénytelen volt visszavonulni. A vár és a védősereg elpusztult, de elveszett a hatalmas török sereg színe-virága is és az ostrom folyamán meghalt maga Szolimán, legnagyobb hadvezérük. „Senki sem mondja, hogy Szigetvár eleste súlyos vereség volt — írta Rákosi Mátyás —, ellenkezőleg: az elfoglalt, felperzselt Szigetvár az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé vált.“ Egyetlen XVI. századi harci eseményről sem készült annyi irodalmi feldolgozás, mint Szigetvár ostromáról, Zrinyi hőstettéről. Krónikák, dicsőítő költemények, kisebb eposzok, népi énekek, történeti feldolgozások egész sora hirdette már a XVI. század végén magyar, horvát, latin és német nyelven a szigetváriak dicsőségét.

Szigetvár ostroma után a török támadások ereje csökkent. A hódító birodalom belső bomlása és más helyen elszenvedett vereségei mellett a végvári vitézek hősi ellenállásának igen nagy része volt abban, hogy a török többé nem tudott olyan hadsereget felvonultatni, mint 1566-ban. A magyar és részben a külföldi kortársak, akiknek nem volt módjuk az újabb nagy török támadások elmaradásának valamennyi okát tanulmányozni, egyre inkább a szigetvári védők hősiességében találtak magyarázatot a török támadó erejének gyengülésére. A török sereg legjobb erőinek elpusztulásával és Szolimán halálával végződő ostrom jelentőségének ez a megnövelése nem is volt teljesen alaptalan. A művelt humanista írók tollán a szigetvári védelem ragyogó győzelem és a török háborúk nagy fordulópontja lett. A végvári vitézek számtalan hőstette közül ezért válhatott leginkább Szigetvár „az önfeláldozás és a katonai erények jelképévé“.

Szigetvár ostroma tehát a nemzet tudatában igazi eposzi témává formálódott: néhányszáz hazáját szenvedélyesen szerető hős katona, életének feláldozása árán, a honvédő küzdelmek egyik sorsdöntő eseményévé változtatta, országos jelentőségre emelte a vár védelmét. Egy nagy költői tehetség, aki át tudja érezni a „szigeti veszedelem“ politikai jelentőségét, aki maga is mestere és egyik legkiválóbb bajnoka a török elleni harcoknak, megalkothatta ebből a témából a hazafiság, a honvédelem hősi eposzát. Ilyen költő volt a szigetvári hős dédunokája, Zrinyi Miklós, a „Szigeti Veszedelem“ szerzője.

2.

Zrinyi a költő méltó örököse volt családjá évszázados törökellenes hagyományainak. Nagyapja és apja is híres törökverők voltak. Birtokaik fekvése is erre kényszerítette őket, és így családi érdekeik összefonódtak a haza, a nép érdekeivel. Hiszen a török hódoltsággal határos Zrinyi-birtokok védelme a török terjeszkedés megállítását és a magyar parasztság rabságba hajtásának megakadályozását is jelentette. Míg más főurak birtokaik megtartása, illetőleg növelése érdekében sorozatosan elárulták az országot, addig a Zrínyiek számára birtokuk megtartása a haza védelmével azonosult. A szigetvári hős dicsőséges emléke, a török betolakodók hagyományos gyűlölete, az ellenség elleni szünetnélküli kíméletlen harc eszméje apáról fiúra öröklődött a Zrínyi-családban és a költőre is átszármazott. „Ő színte öröklé őseitől e család százados erényét, a vitézséget, öröklé a honszerelmet, mely ősatyja keblét hevíté Szigetvár dicsőséges romjai között“ — írta róla Vasváry Pál, a 48-as forradalmár.

Zrínyi, rövid élete során, a függetlenség kimagasló harcosa, az egységes, erős, önálló magyar királyság visszaállításáért meginduló mozgalom vezéralakja és elméletirója lett. Ehhez nem volt elég a török elleni harc áldozatkész vállalása: fel kellett ismernie a Habsburg-veszélyt is. A XVI. század utolsó évtizedeitől kezdve Bécs egyre erőszakosabban igyekezett a magyar függetlenség utolsó maradványait is felszámolni és az ország nyugati részét Habsburg-tartománnyá szüllyeszteni. A nagyszerű magyar végvári katonaságot sikerült lezülleszteni, és ezzel megfosztani az országot védelmi lehetőségétől. A Habsburgokat a török támadások csak akkor érdekelték, ha azok már Ausztriát veszélyeztették. Pedig a bécsi kincstárba vándorolt a magyar bányák, a magyar külkereskedelem hatalmas jövedelme. Mindebből semmi sem jutott a magyar katonák ruhájára, zsoldjára, annál több az udvari fényűzés céljaira.

A bécsi udvar katonai elnyomást, politikai üldözést, gazdasági kizsákmányolást rendszeresített a kormányzása alatti magyar területeken. Elnyomó politikája készséges kiszolgálóra talált a magyar uralkodóosztály egy részében. A reformációtól visszaszorított katolikus klérus kezdettől fogva zsoldjába szegődött, és vallási üldözéssel tetézte a nép szenvedéseit. A főnemesség jórésze a XVI. század végén még némi ellenállást fejtett ki a bécsi kormánnyal szemben, mert az ő birtokaik is veszélyben voltak. De Boeskey győzelmes függetlenségi harca után módjuk volt a pillanatnyilag megszeppent udvarral egy számukra előnyös kompromisszumot kötni: birtokaik sértetlensége fejében ők is hajlandók voltak a Habsburgok eszközévé süllyedni, és az ellenreformáció agitációjának engedve rekatolizálni.

A Bécs mellé szegődött főurak között találjuk Zrínyi Györgyöt, a költő apját is. Pedig a Zrínyi-családnak már voltak tapasztalatai a Habsburgkirályok „jóságáról”. A szigetvári hős nem vesztette volna életét 1566-ban, ha a Miksa császár vezetése alatt Komáromban tétlenül táborozó hatalmas birodalmi sereg felmentette volna a várat. Hiába unszolták a magyar vezérek állandóan Zrínyi megsegítésére, erre nem volt hajlandó. Szigetvár elestének, Zrínyi kirohanásának és hősi halálának napján a császár és „magyar király” éppen a komáromi vizahalászat tanulmányozásával foglalkozott. A szigeti Zrínyi Miklós fiának is gyakran kellett elszenvednie a Habsburgok ármánykodásait, Zrínyi György mégis követte osztályának dicstelen útját. Pázmány személyes hatására ő is áttért a katolikus vallásra. s mint a király szilárd hívét ott találjuk a Bethlen Gábor ellen harcoló cászári csapatok vezérei között.

A költő Zrínyi Miklós tehát a törököt szenvedélyesen gyűlölő, de ugyanakkor Habsburg-barát klerikális befolyás alatt álló szülők gyermeke. Mivel pedig apja 1626-ban meghalt és hatéves fia nevelését egyenesen a királyra és Pázmányra bízta, minden lehetőség megvolt rá, hogy a bécsi elnyomók és a klérus hűséges kiszolgálójává, s minden török-gyűlölete ellenére az ország függetlenségének árulójává váljék. Gyámjai erre törekedtek, és iskoláztatását ennek megfelelően irányították. A gráci jezsuitáknál, Bécsben és a magyar katolikus reakció központjában, Nagyszombatban végezte tanulmányait. 1636 tavaszán pedig Itáliába ment nyolchónapos tanulmányútra, ahol VIII. Orbán pápa is fogadta és megajándékozta saját verseskötetével.

A fiatal Zrínyi azonban nem váltotta be a gyámjai által hozzáfűzött reményeket. A gráci iskolát amennyire csak lehetett kerülte, gyakran hónapokig, egyszer egy egész évig is távolmaradt különböző ürüggyekkel. Bécsben, mikor a hagyományos szent László-ünnepen őt bízták meg az ünnepi beszéd megtartásával, mint a magyar vitézség kimagasló képviselőjét ünnepelte László királyt, szinte megfélekedve a „szent”-ről. Nagyszombatba csak a király és Pázmány határozott utasítására volt hajlandó elmenni, de — mint öccse panaszoija egyik levelében — tanulás helyett inkább a kobozt pengette. Végül maga Pázmány is belátta, hogy nem sok sikerrel kecsegtet

Zrinyi iskoláztatása, és kijelentve, hogy a filozófia nem az ő fejének való, beleegyezett tanulmányainak félbeszakításába. Pedig Zrinyi korának nemcsak egyik legműveltebb, hanem egyik legtudósabb magyar írójává vált. Hat nyelven beszélt és nyolc nyelven olvasott, híres könyvtárában a legkülönbözőbb tudományok képviselve voltak, és lapszélre írt jegyzetei tanúskodnak a könyvek szorgalmas tanulmányozásáról. Bátran feltételezhetjük ezért, hogy nem Zrinyi fejével, hanem a jezsuiták filozófiájával volt baj. Itáliai útja során pedig az ellenreformáció Rómájának barokk csillogása mellett valószínűleg észrevette a spanyol uralom gyászos következményeit és a lassan bontakozó olasz nemzeti ellenállást is.

Mindez csak biztató kezdet. Hosszú éveknek kell eltelniök, számos újabb tapasztalatra van szükség, amíg a Habsburgok és az egyház kérdésében világosan láthat. De fejlődése helyes úton indult el, családjának csak pozitív örökségét vette át hiánytalanul. Annál nevelésesebb a klerikális történetírók és irodalomtörténészek erőlködése, akik ezt a nemzeti hősnket a bécsi zsoldban álló egyház bajnokává igyekeztek avatni.

3.

A Szigeti Veszedelem nemcsak a XVI. századi végvári küzdelmek nagy-szerű művészi ábrázolása, hanem hű kifejezője a költő Zrinyi korának is. A nagy klasszikus eposzokhoz méltó művészi alkotás, amely egyúttal harcra serkentő szózat, és amelyben már formálódik a XVII. század bonyolult politikai problémáinak megoldására irányuló zseniális útmutatás is. Az eposz születését megelőző évek élményei, a történelem és az irodalom tanulmányozása és a költői gyakorlat tették ezt lehetővé.

Zrinyi, alighogy hazatért Itáliából Csáktornyára, megkezdte a harcot családja és nemzete ősi ellenségével. Az apja halála óta büntetlenül garázdálkodó kanizsai törökök közt rövid időn belül ismét rettegetté vált a Zrinyi név. Egymásután szervezte a török elleni fegyveres akciókat, pedig ezért nem dicsőretet, hanem állandó szemrehányást kapott. A király minduntalan szigorúan megintette egy-egy győztes csatája után, egymást érték az ellenségeskedést tiltó rendelkezések. Az udvart nem érdekelte a magyar falvak pusztulása, jobban szerette volna, ha a kitűnő katonai képességekkel rendelkező Zrinyi a Habsburgok más ellenségeivel, a svédekkel szemben gyakorolta volna vitézségét. Végül nem is tudott kitérni a császár parancsa elől, és 1643-ban a császári táborba vonult, hogy a Csehországba betört svédekkel hadakozzék. Mikor pedig 1644-ben I. Rákóczi György megindította támadását a Habsburg-ház ellen, csapataival együtt őt is ellene küldték.

A harmincéves háborúban való részvétel nagy hatással volt fejlődésére, politikai látókörének kitágulására. Módja volt felismerni, hogy míg a magyar végek védtelenül állanak a törökkel szemben, azalatt a bécsi udvar saját hatalmi céljaira fordítja az ország katonai és gazdasági erejét. Azt is látnia kellett, hogy az ország szétszakadozottsága belső háborúra vezet. Ahelyett, hogy a magyarság összefogna és kikergetné az ellenséget hazájából. Éreznie kellett mindezt, mert közeli kapcsolatban volt a néppel. Az ország megosztottságából, a török pusztításaiból, a bécsi udvar tervszerű terjeszkedéséből a legtöbb kár és szenvedés a parasztságot érte. Azokat a parasztokat, akik Zrinyi magánhadserégében vitézül harcoltak, akiknek jobbágytelkeit fegyverrel védte, akiknek érdekében nem egyszer legjobb barátjaival, a szomszéd birtokosokkal is haragos leveleket váltott. Míg a többi nagybirtokos arra törekedett, hogy a jobbágytól menőbbet többet zsaroljon ki, addig Zrinyi, a hatalmas katonai kiadásaihoz szükséges fedezetet nem a parasztság kizsákmányolásának fokozásával, hanem széleskörű külkereskedelmi tevékenységéből teremtette elő. Arra is ügyelt, hogy a királyi adók se tegyék tönkre birtokai népét és ezért az 1640-es években sorozatosan megakadályozta, hogy a különböző, szinte

egymást érő, rendkívüli királyi adókat birtokai területén beszedjék. Hiba volna persze azt gondolni, hogy Zrinyi mindezt önzetlen jobbágyvédő törekvésből tette. Ő osztálykorlátait nem lépte és nem is léphette át: megmaradt nagybirtokosnak és jobbágysági kizsákmányolójának. Jobbágypolitikája azonban, amellet, hogy számára is előnyös volt, hiszen a parasztgazdaságok megvédésével a földesúri adók megfizetésének lehetőségét biztosította, elviselhetővé tette a Zrinyi-birtokokon a parasztság életét.

A katonáival bensőséges bajtársi viszonyban élő Zrinyi az 1640-es években megismerhette országa alapvető problémáit. Politikai és irodalmi műveltsége pedig lehetővé tette, hogy felkészüljön élményeinek, a politikai és katonai tapasztalatokból leszűrt eszméknek költői kifejezésére. Könyvtárában megtalálhatjuk kora politikai elméleti irodalmát, a legfontosabb katonai szakkönyveket, számtalan munkát a magyar és a külföldi történelem köréből és a világirodalom klasszikusait. Zrinyi különösen a magyar történelmet tanulmányozta igen alaposan, és így módja volt felismerni azokat az okokat, melyek az ország függetlenségének elvesztésére vezettek. A korabeli világpolitikai helyzet tanulmányozása pedig lehetővé tette, hogy észrevegye -- kortársai közül elsőnek -- a török hatalmának hanyatlását, és felismerje, hogy egy erős támadás elég volna a török magyarországi uralmának megdöntésére. A világirodalom nagy eposzainak az ismerete viszont művészi látókörét tágította, megfelelő mintákat szolgáltatott számára nagyszabású költői alkotásához.

A Szigeti Veszedelem előzményei, sőt bizonyos mértékig előfeltételei közé tartoznak lírai versei is, bár a líra nem volt erős oldala. Ifjúkori szerelmi verseiben mégis találunk olyan vonásokat, melyek néhol már sejtetik az eposz költőjét. Balassi Bálint szerelmi dalai, a nép virágénekei és a korabeli olasz idill-költészet nyomdokain indult el, de rövidesen sikerült sajátos, egyéni ízű költői hangot megütnie. A XVII. századi olasz idillekből átvett hamis sablonokat minduntalan áttörő erőteljes költői nyelvre, eredeti képalkotásra, érzelmeinek szenvedélyessége és őszintesége. Violához -- későbbi feleségéhez -- írt szerelmi idilljei egészükben még nem kiforrott műalkotások, de mennyi szépség van a részletekben! Mekkora költői erővel ábrázolja a szerelem hatalmát:

De mi vagyon fenébb iszonyú medvénél?
Ez is szerelemben nem mint kegyetlen él,
Zöngnek az kösziklák ü bömbölésével,
Társot keres magának sok mesterséggel.

Mit nem csinál az ló, és mit nem fáradoz!
Nyerít, rüg és kapál, míg nem jut társához;
Lángot fúj szájából, szüvében halált hoz,
Más lovat ha közel lát kedves társához.

Ez a költő képes lesz a csaták hang-orkánját és a haragos csatálovak ágaskodását élénk varázsolni. De nem vall szégyent a természet meghitt hangulatú rajzában és a személyes, emberi érzelmek mélységének festésében sem:

Az vadász elnyugszik,
Ha az nap lemegyén:
Az juhász lefekszik,
Hogyha haza megyen;
Szántó vígan észik,
Dolga végben megyen:
En penig, mint bolond, mint esti denevér,
Járom az erdőket, mert az nagy bánat vér.

Szerelmi költészete egyenesen beletorkollik az eposzba. Utolsó Viola-idilljét, az Arianna sírását már a Szigeti Veszedelemmel egyidőben írja:

En Márst énekelek haragos jegyverrel,
Kínzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel.

Itt már a hősi eposz nyelve, a csaták képei, a gyorsan pergő események ábrázolásában elsajátított lendület forr össze a költő szerelmi fájdalmával:

En éjjel, én nappal keserven ohajtok,
Miként fülemile vértajtékot hányok:
De nagy nyavalyámbul gyógyulni nem tudok,
Sőt sebben, sőt kinban újulton újulok.

A lelkes hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, a politikai látókör és széles műveltség mellől a költői gyakorlat és tehetség sem hiányzott. A Szigeti Veszedelem megszülethetett 1645–46 telén.

4.

Irodalmunknak ez a klasszikus remekműve szervesen kapcsolódik a korábbi magyar költészet haladó hagyományaihoz. A magyar vitézi énekköltés hosszú múltra tekinthetett már vissza Zrínyi korában. A XV. században népénekek és a nagy humanista költő, Janus Pannonius versei egyaránt megörökítették a honvédő harcok kinagasló eseményeit, a török ellen küzdő vitézek életét. A XVI. században, a végvári hadakozás virágkorában a vitézi énekköltészet még jobban fellendült: a históriás énekek feldolgozták az egyes várak ostromát, a kiváló vitézek tetteit; Balassi Bálint pedig a század utolsó évtizedeiben már magas művészi fokon sűrítette lírai verseibe a vitézi élet minden szépségét, hazafias hősi pátoszát. Egyes írók már csaknem eposzi magasra emelték a vitézi élet eseményeit. A hősi halált halt katonáknak büszke földi hírnév és égi jutalom jut osztályrészül a históriás énekek szerint; Rimay János pedig Balassi Bálintról szóló emlékversében már csodás elemekkel veszi körül a hős utolsó napjait; „isteni” elhivatottságát és megdicsőülését ábrázolja.

A végvári katonaság széttűlesztésével a vitézi énekköltés is lehanyatlott a XVII. század első felében. Zrínyi újította fel, sőt merészen tovább is fejlesztette: a krónikás elbeszélő költeményeket Balassi lírai művészetének, sőt a világirodalom nagy eposzainak színvonálára emelte. Ezt elsősorban az eszméi tartalom gazdagsága, lenyűgöző ereje tette lehetővé. Ebben is a magyar költészet hagyományaihoz kapcsolódott. A török pusztításait, sikeres hódításait már régóta a magyarság vélkei ostromozó isteni büntetésként tekintették. Ezt a XVI. század elején általánossá vált közfelfogást a reformáció írói a feudális uralkodóosztályt és a római egyházat támadó harcos elméletté kovácsolták. Farkas András, Szkhárosi Horvát András és sokan mások a mértéktelen vagyonharácsolásban, a frakcióharcokban, a parasztság határtalan kifosztásában, az egyházi visszaélésekben, vagyis az uralkodóosztály bűneiben, az anarchiában jelölték meg azokat a hibákat, melyekért isten a törököt küldte az ország nyakára. A századforduló idején Magyarai István továbbfejlesztette és gazdagította ezt az elméletet. A „bűnök” között nála jelentős helyet kap a katonaság elhanyagolása, a katonai tudományok megvetése, az ellentámadásba lendülő katolikus reakció által meghonosított kíméletlen vallási üldözés. A reformáció íróinak vallási jelszavai mögött tehát harcos politikai állásfoglalás húzódott meg: a feudális anarchia megszüntetése mint az ország függetlenségének előfeltétele. Ez a politikával telített vallási koncepció alkotja Zrínyi nagyszabású költői alkotásának eszméi keretét is. Az eposznak hagyományos és Zrínyi korában nélkülözhetetlen kelléke volt amúgyis a csodás ellen. Monívacsinált mitológiai sablonok helyett százszor jobb megoldás volt ezt az immár évszázados hagyománnyá vált vallási elméletet tenni az eposz csodás eleme gerincének.

Szigetvár ostromának témája egyenesen a legalkalmasabb volt arra, hogy összeforrjon ezzel a kerettel. Amellett, hogy dédapjának nagyszerű emléket állíthatott, a végvári harcoknak ez a kimagasló és sorsdöntő eseménye a legtöbb lehetőséget nyújtotta nagy nemzeti céljainak kifejezésére, a hazájukat védő vitézek életének és halálának művészi ábrázolására. A XVI. század végi humanista írók műveiben; Istvánfi Miklós történeti munkájában, de különösen a Wittenbergben tanuló magyar diákok által 1587-ben kiadott ú. n. Zrinyi-album verseiben a szigeti védelem témája már amúgyis összekapcsolódott a török büntető küldetéséről szóló hagyományos gondolattal, a szigetvári Zrinyi pedig mint küldetésének tudatában levő eposzi hős jelent meg. Zrinyi hőskölteménye szilárd alapokra épülhetett.

5.

Zrinyi Miklós személyében szétbonthatatlanul összeforrta a művész, a politikus és a katona. A Szigeti Veszedelem nemcsak a költő zseniális alkotása, hanem a politikus és a hadvezér programja is. Az eposz eszmei mondánivalójának ezért különösen nagy figyelmet kell szentelnünk.

A „Szigeti Veszedelem” alapeszméjét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyarság bűnei miatt isten a törököt küldi az ország elpusztítására; kilátásba helyezi azonban a büntetés feloldását, ha a magyarok megtérnek. Az így megindult török tábor Szigetvárt ostromolja, ahol olyan védősereggel, olyan közösséggel találkozik, mely mentes az ország hibáitól, sőt egyenesen annak ellentéte: az egész magyarságot jellemző bűnök helyett a szigeti védőkben a legkiválóbb erények testesülnek meg. A töröknek ilyen védősereg ellen nincs hatalma. Szigetvárnál ezért a magyar-török háborúk nagy fordulata következik be. A török formálisan győz ugyan és Szigetvár elesik, hiszen az egész Magyarország még nem változott meg és így még nem múlhat el róla a büntetés. A szigetváriak hazaszeretete, erkölcsi és katonai értékei azonban olyan fölényvel érvényesülnek, hogy a török tábor széttörik, felmorzsolódik, vezére elpusztul, és így megszűnik az a szerepe, hogy a magyarság büntető ostroma legyen. Szigetvár elesésével tehát a török csak látszatszikert ér el, valójában súlyos vereséget szenved, mely magyarországi uralma végleges összeomlásának kiindulópontjává válhat. Szigetvár hősei megmutatták az utat; ha az egész magyarság felemelkedik arra a magaslatra, ahol a szigetvári védők voltak, akkor a hódítók uralma végleg megpecsételődött. Ez az egész végső tanulsága.

Az alapeszmének a célzata mindenütt világos és egyértelmű. Zrinyi az eposz bevezető első énekében elénk tárja azokat a bűnöket, melyekért isten haragja sújtja a magyarságot. Isten szavain, a Szulimán szultánt Magyarországra ellen ingerlő Alekto fúria biztatásán, a szultánnak a haditanácsban elmondott beszédén és Arszlán budai basa levelén keresztül a költő lehetőséget teremtett arra, hogy sokrétűen jellemezze a magyarországi helyzetet. Isten megállapítja, hogy „ama kemény nyakú és kevély sciták, jó magyaroktól mely igen elfajzottak”, az erényeknek nincs már kelete közöttük.

De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanlás és rágalmazás,
Lopás, ember-ölés és örök tobzódás,

(I, 10.)

jellemzi őket. „Fősvénység, gyűlölség uralkodik rajtok” állapítja meg Szulimán a tanácsban. (Fősvénységen a reformátorok óta a korlátlan pénzharácsolást, önző vagyongyűjtést értették.) A háború megindítására biztatja a budai basa is a szultánt, mert a magyarok a „leghenyélőbb népek”, nem

értenek a hadviseléshez, és ha volna is közöttük jó hadvezér, annak úgysem engedelmeskednének.

Ha ezeket az elemeket összeadjuk, a magyarországi feudális anarchia képe bontakozik ki előttünk. Szulimán, mikor vezérei előtt a háború megindítását indokolja, legfőbb érvül említi, hogy a magyarok most „fej nélkül vannak“, vagyis hiányzik náluk az egység, az állam egységes, központi vezérlése és ezért

Mint törött hajó szélről, úgy hanyattatnak,
Miulta elvévén életét Lajosnak,
Sokan koronáért mast is vonyakodnak.

(I, 56.)

Szulimán a frakcióhareoktól meggyengített, anarchiába süllyedt, széthúzó országgal szemben biztosnak érzi az ügyét, de ő maga elárulja, hogy csak ezért:

...nem tagadom, ha egység volna
Köztök, bizony, nekünk nagy gondokat adna
Az egynéhány magyar, és megcsorbitaná
Fényes koronánkat talán megrontaná.

(I, 57.)

Az első énekből tehát világosan kiderül, hogy a magyarság bűnei, melyekkel magára vonta isten haragját: a feudális anarchia bűnei.

Mindezt Zrinyi korántsem holmi elvont politikai elmefuttatás, vagy erkücsi korholás formájában adja elő. Egyik nagy költői erénye, hogy mindent dinamikusán ábrázol. A magyarországi feudális anarchiáról adott bírálat, — mely lényegében az egész mű eszmei megalapozását jelenti, — szintén cselekménnyé válik, az epika nyelvén szólal meg. Az ország romlottságának jellemzése, — melyből fentebb csak igen keveset idéztünk — újra meg újra, más és más szavakkal, egyre szélesedő, elmélyülő tartalommal tér vissza az ének során. Először a költő beszél, majd isten, azután Alekto, Szulimán, Arszlán: mindegyik új szempontokat vet fel, de a korábban elmondottakat is erősíti. Minden egyes beszéd előreviszi a cselekményt: az égben, a pokolban és a szultán udvarában egyre konkrétabb formát ölt a szörnyű veszelelem, amely hazánkat fenyegeti. Az ének végén pedig már egymásután érkeznek a mozgalmasan, színesen ábrázolt török csapatok tízezrei. A megszámálhatatlan török tábor készen áll Magyarország megsemmisítésére. Az ország gyengeségéről, romlottságáról adott meggyőző kép, valamint az ellenség lenyűgöző ereje nem hagy kétséget aziránt, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen.

6.

A török mégis a vesztébe roham. A cselekmény zseniális irányításával a költő ezt a gigászi haderőt, amely nemcsak Magyarországot, de az egész kereszténységet képes lenne elpusztítani, a kis Szigetvár alá irányítja. És itt megbukik a világhódító szultán terve, mert a vár falai közt az egész országban uralkodó állapotoktól merőben különböző világ van. Míg ott teljes az anarchia, a széthúzás, addig a várban teljes az egység. A védők egy emberként cselekednek és együttesen kiáltják a török követ szemébe: „Fegyvert, fegyvert!“ — mikor az megadásra szólítja fel őket. Az országban nincs feje a magyaroknak, de Szigetvárott kitűnő vezér áll a kis csapat élén Zrinyi személyében. Dédapjában a jó hadvezér mintaképét mutatta be a költő; mindig nagy körültekintéssel, megfontoltan, de ugyanakkor rettenthetetlen bátorsággal cselekszik. Szigetvár egyenes cáfolata mindannak, amit Arszlán basa levele mondott a magyarok katonai gyengeségéről. Itt nem hiányzik a kitűnő parancsnok, a katonai tudás, és nincs hiány a fegyelemben, az engedelmesség-

ben sem. A hős tekintélye feltétlen, parancsait ingadozás nélkül teljesítik vitézei. A szigetvári védősereg mint kiváló katonai gépezet működik. A fősvénység is száműzve van a várból. A vitézek és mindenekelőtt a főhős nem vagyonnuk gyarapításáért harcolnak, hanem hazájukért, népükért, családjukért, katona-társaikért. Mikor a szigetiek által elfogott Olaj bég gazdag váltságdíjat ajánl fel Zrinyinek szabadulásáért, a hős ezt visszautasítja:

Nem kell nékem pénzed (így felelt Zrini bán).
Aranyam, ezüstem mert énnékem több van,
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van.
Annak szabadulást én szívem kíván.

Az szolgámat híják Radován vajdának,
Vitézségén kívül semmie sincs annak,
Higgyed, de hallottam, és az ő sarcának
Nem tesz száma annyit, mint ajánlásodnak.

Eztet szabadéts meg, osztán mentté tészlek.

(IV, 49—51.)

Egy szegény vitéz nagyobb érték Zrinyi számára, mint Olaj bég hat mázsa ezüstje. Szigetvár a romlott, szétzüllött Magyarországnak az ellentéte, kicsinyített mása annak a társadalomnak, melynek megteremtése a költő szerint az ország felszabadításának előfeltétele. De önmagában ez a tény még nem teszi indokolttá a védők fölényét, hiszen a török táborban is egység, magasfokú szervezettség van, s mindehhez az óriási számbeli túlsúly járul. A török sereg élén is kiváló parancsnok áll, a kor legnagyobb hadvezére, II. Szulimán.

A költői megelevenítés, a jellemzés, a leírás mesteri példáját szolgáltatja a költő a seregei élén hazánkhoz közeledő szultán bemutatásakor:

Szent Iván havának tizedik napján
Konstantinápolyból megindult Szulimán,
Aval az sok haddal vizeket szárazstván,
Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.

(II, 31.)

A krónikás egyszerűségű két első sor után egyszerre három hatalmas kép érzékelteti az ellenség mérhetetlen erejét. A büszke, haragos szultán rajzát várnánk rögtön ez után, de a költő fokozza a várakozást, előbb lovát mutatja be:

Egy fekete szerezsen ló volt alatta,
De képiró falra szebbet nem írhatna;
Nem vélnéd, hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkal változtatja.

(II, 32.)

De ebben a nyugodt méltósággal lépkedő paripában tűz és tomboló erő van, akárcsak az idillek párjáért őrjögő szerelmes lovában:

Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejcskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vízi istennek.

(II, 33.)

Csak akkor tér rá magára a szultánra, mikor a ló részletes leírásával már kellőképpen érzékeltette, hogy egy ilyen mesébe illő hátszlónak a lovasa is

rendkívüli ember. Ekkor varázsolja csak elénk a nagy uralkodót, teljes keleti pompájában, mintha nem is verssorok, hanem művészi festmény állna előttünk:

Úl vala merevén nagy császár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagyon fejében,
Két csoport kócsagtoll áll vala széltében,
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

Szép arany hazdia függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán. Musa nyert görög császártól.

(II, 36–7.)

A külső jelenségek, a ló, a ruházat, a fegyverek részletes leírása után milyen csattanóan, mekkora erővel hat a soronkövetkező versszak, amely elárulja, mi rejtőzik ebben a méltóságteljes, külsőleg annyira nyugodt aggastyánban:

Szörnyű méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni, hogy nagy gondja lehet;
Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

(II, 38.)

„Soha nem volt ily úr törökök közt talán“, írja a költő, sőt „vitézség“, „okosság“, „hadbéli szorgosság“ tekintetében a legnagyobb keresztény vezéreket is felülmúlja.

Hogyan vallhatott mégis kudarcot ez az annyi győzelmet kivívó hatalmas szultán, akinek seregei szinte elborítják a földet, kiszáritják a vizeket? Talán katonáiban van a hiba? Nem! A Szigetvárt ostromló törökök bátor, a haláltól nem visszariadó harcosok. Az alvezérek közt tapasztalt, képzett katonák vannak, mint Rustán bég, vagy Aliportug; mesebeli erejű, vakmerő hősök, mint Delimán és Demirhám. Jelen van a török főpap, a „nagy Kadilescher“ is, akinél okosabbat Szulimán sohasem ismert. Joggal sóhajtatott fel a költő:

Ilyen ur s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas folyhő szálla le kárunkra,
Mely nemcsak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására.

(II, 50.)

Mi tette mégis lehetővé, hogy Zrinyi katonái ennek a rettenetes erőnek fölébe kerekedjenek?

7.

Más az egység alapja Szigetvárban és más a töröknél. Szulimán hatalmas kegyetlen zsarnoki elnyomáson alapul, gyűlöli népét és a nép is őt. Ez a sebezhető pontja a szultánnak és egész hadseregének. Ez az egy hiba elég ahhoz, hogy serege az ostrom során tönkro menjen, mert nem az öntudatos fegyelem, a vezér iránti szeretet és ragaszkodás tartja össze, hanem a kegyetlen zsarnoktól való rettegés. A megpróbáltatások, Szulimán kudarcai ezt a sereget minden számbeli fölény, szervezetség és beléje vert vakfegyelem ellenére ezéztülesztik. Ezt mutatják a török haditanácsok, különösen a VIII. énekben, amikor a török vezérek a súlyos kudarcek után nem tudnak meg-egyezni és a tábor pártokra szakad. Később a XII. énekben már egyenesen

a török katonák lázadására kerül sor. Egy katona megmagyarázza társainak, hogy a szultán pusztulásba küldi őket, nem törődik ezer és ezer török halálával:

Mindezeken vajjon szüve megmozdult-é?
Ily vitézekért egy könyvet hullatott-é?
Nem! Nem! hanem még inkább lett kegyetlenné,
Mindnyájunkat örömet egyszer vesztene

(XII, 60.)

Szulimán nemcsak gyűlöli népét, hanem fél is tőle. Mindig a háttérben marad. A serege élén büszkén lovagoló vezér az ostrom első napja után többé nem mer katonái közé menni, sőt még vezérei közt sem szeret mutatkozni. A haditanácsokon nem vesz részt, hanem a függöny mögül hallgatja a tanácskozást. Zrinyiek csapásai után már nincs erkölcsi alapja ahhoz, hogy katonái szeme közé nézzen, hiszen a vágóhídra küldi őket. Nem a török nép érdekében, a török haza védelmében kell meghalniok tízezrével, hanem Szulimán hatalma, vagyona növekedéséért, kincstárának újabb értékekkel, a török földesuraknak újabb magyar rabszolgákkal való gyarapításáért! Ez a hadsereg és ez a vezér rabolni, hódítani, más népeket leigázni és kizsákmányolni jött. Ezért bármilyen erős legyen is külsőleg, belül rothadt a török birodalom. Győzhet egy ideig egy lezüllött Magyarországgal szemben, mint éppen maga Szulimán Mohácsnál, megszerezheti még ebben a hadjáratban is Gyula várát, melyet a katonáit gyűlölő, zsoldjukat ellopó Kerecsényi László kapitány gyáván feladott, de mihelyt olyan ellenféllel kerül szembe mint Szigetvár: belső ellentmondásai, gyengeségei kiütköznek, az óriási szervezett katonai erő felbomlik.

A szigetvári hősök egységének, szervezettségének, erkölcsi magatartásának az alapja egészen más. Ők hazájukat védik a rabló, hódító ellenséggel szemben:

Harcolnunk peniglen nem akármí okért
Kell, hanem keresztény, szerelmes hazánkért.

(V, 27.)

mondja Zrinyi katonáinak. Zrinyi nem fél katonáitól, hanem szereti és megbecsüli őket. Nem bújik el előlük, mint Szulimán, hanem az egész védősereg előtt fogadja a szultán követeit. Halul bég felszólítja a védőket, hogy adják át a várat. Kitűnően festi itt a költő a vezér és katonái közt teljes összhangot

Itt hallgata Halul, és esék zsiibolygás
Az erős vitézek közt, és zúgolódás,
Jól esméri Halul, hogy nekik unalmas
Az ilyen követség és az vármegadás.

Horvát bán megnézé az sok jó vitézét,
Osttán követekre forditá az szemét;
Minnyáján hallgatnak, várják bán tetszését;
Ó nagy méltósággal elkezdé beszédét.

(VI, 37—8.)

Zrinyi valósággal katonái szeméből olvassa ki, hogy mit feleljen, a katonák pedig úgy érzik, mintha ők beszélnének. Ilyesméről szó sem lehet a török táborban. De az sem fordul elő ott, hogy a vezér személyesen vezeti a harcot, példaadásával buzdítja katonáit, lelkesítő beszédeket intéz hozzájuk, ami Szigetvárbán gyakori jelenség. Már Arany János kiemelte, hogy egyetlen más nagy eposzban sincs arra példa, hogy a költő figyelmet szentel a köz-katonáknak is. A „Szigeti Veszedelem” hőse azonban az elesett közkatonákat

is eltemeteti és megsiratja. A győzelmek után a vezér és katonái együtt vigadnak. Talán a X. énekben megírt ragyogó győzelem után festi a költő legszebben azt a meleg bajtársi légkört, mely Szigetvárt betölti:

Nagy hosszú harc után megtér szép várában,
Mint az kölykeihez hű nőtény oroszlán
Elűzvén ártóit, megtér barlangjában;
Igy tér meg szolgálához Zrini vigságban.

Ok pedig körülé, mint oroszlánykölkök,
Vigadnak, örülnek, s néki hízeltködnek,
Sereget megbontó istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek.

(X, 105—6.)

Az igazságos ügyért vívott küzdelem tudata tölti itt el a vezért és katonáit, ellentét köztük elképzelhetetlen, és ezért erkölcsi fölényük állandóan növekszik. Míg a török tábor látszólagos lenyűgöző ereje a megpróbáltatásokat nem tudja kiállni és fokozatosan gyengül, züllik, addig a törpe védősereget a nehézségek egyre jobban megacélozzák, összeforrasztják, valósággal mesebeli hősök együttesévé emelik.

A költő tehát egy a történelemben és napjainkban is annyszor beigazodott igazságot hirdet: a szabadságáért, hazájaért küzdő nép ellenállásán megtörik a legerősebb hatalom ereje is, ha a néphez hű kiváló hősök vezetik, ha egységes, ha nincsenek köztük árulók. Zrinyi az ellenséget nem olesó eszközökkel ábrázolja. Nem festi a török hadviselést rossznak, a katonákat gyávának, a vezéreket tehetségteleneknek. Ellenkezőleg: kitűnő hadvezéreket, rettenthetetlen bajnokokat és haláltmegvetően harcolni tudó közkatonákat mutat a törökök közt is. Ő az ellenség belső gyengeségeit a despotikus török társadalmi rend ellentmondásaiból és a hódító háború igazságtalan voltából vezeti le. Ezért billen a mérleg a szigetváriak javára.

Az eposz tehát azt hirdeti, hogy bár a szigetváriak elpusztulnak a harcban, lényegében ők aratnak diadalt és jaj a „győztes” törököknek! A költő által felvetett kérdések végső megoldását mondja ki a XIV. énekben Hazret Ali, a mohamedánok legendás hőse, akit a varázsló Alderán felidézett az alvilágból, hogy segítse az ostromlókat. Ali így szól a bűvészhez:

Mit akarsz énvelem kegyetlen Alderán,
Hogy általam örülj Szigetvár-romlásban?
De te, eszes lévén, csatlakozol abban;
Hiszem vég szakadott az én hatalmamban.

Szigetben nem laknak olyan körösztyének,
Kiknek árhassanak Alkorán-levelek,
Sem az pokolbéli és koporsós lelkek;
Nagyobb Mahometnél istene ézeknek.

Mert ő fog énvelem égni örök tűzben,
Miért gyönyörködtünk az keresztény vérben?
Nem örül az isten büntetés vesszőben:
Mi voltunk, ám küldött minket örök tűzben.

De ezek már más üdők és más emberek,
Látom az istennél igen kedvesebbek;
Hogysem előbb, kik voltak egyenetlenek
És ők elesnek: de jaj véreteknek!

(XIV, 61—4.)

Hazret Alinak e szavaival a költő megadja a választ az I. ének kérdésre. Isten ott kilátásba helyezte a büntetés feloldását, ha a magyarság szakít az ott elősorolt hibákkal. A szigetváriak példát mutattak erre, ők már „más emberek” és ezzel a töröknek lealkonyul.

Az eposznak ez az összefüggő, kristálytisza eszmei moudanivalója azonban önmagában még nem tenné a Szigeti Veszedelemet remekművé. Nagy művészi alkotássá azért válhatott, mert a költő az eseményeken, az embereken keresztül, a valóság ábrázolásán át teszi hitelessé Hazret Ali megállapításait. Bonyolult és nehéz művészi problémákat kellett megoldania, hogy az utolsó szálig elpusztuló védősereg valóban győztesnek tűnjék a várat végül mégis elfoglaló ellenséggel szemben. Az eszmei tartalom magas színvonala, az eposz hazafias nemzeti célzata papiros-ízű maradt volna, nem tudva érvényesülni, ha a cselekmény menete, elejétől végig, lépten-nyomon nem igazolná. Zrinyi művészetének nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy ezt a feladatot zseniálisan megoldotta.

8.

Zrinyi az epikai szerkesztés mestere. Minden egyes részletnek, mozzanatnak megvan a funkciója az eposz felépítésében. Nem véletlen, hogy melyik magyar vitéz melyik törökkel viaskodik, hogy a vár egyes bástyáit kik és hányan védik, hogy ki hal meg előbb és ki később. A Szigeti Veszedelem egy tökéletesen megépített épület. Nem lehet belőle egyetlen téglát sem kiemelni anélkül, hogy az épület művészi egysége meg ne bomoljon és szerkezeti szilárdsága meg ne inogjon. Arany nem is habozik Zrinyit Tasso fölé helyezni a művészi szerkesztő-képesség terén.

A kitűnően kidolgozott szerkezetnek köszönhető, hogy bár a kisszámú szigeti védősereg fokozatosan elvérzik, az eposz mégis a törökök vereségsorozatát és a magyarok szakadatlan győzelmeit mutatja be. Az első harc cselekmény, az eposz előjátékául tekinthető palotai ostrom a támadó budai basa csúfos kudarcával végződik. Hatalmas veszteségeket kell szenvednie a szultán seregének is, amíg Szigetvárig eljut: a Boszniába küldött Mehmet basa seregét Zrinyi Siklósnál szétveri; a török táborban félreértésből támadt zürzavar folytán 3000 török veszti életét; a Szigetvárhoz küldött több ezer főnyi előcsapatot a védők az Almás pataknál meglepik és megsemmisítik. A várat a szultán még meg se szállta, és máris egy sor vereség éri, ez a törökök harcai kedvét esökkenti, a magyarokét viszont erősíti. A költő azonban gondosan ügyel arra, hogy teljesen indokáltak legyenek ezek a győzelmek. Az elbizakodott törökök nem óvatosak, elmulasztják az éberséget, ezt a körülményt használják ki Zrinyiék, amikor meglepik a gyanútlanul pihenő ellenséget.

Az első győzelmekkel azonban még korántsem tűnik ki a magyarok átútító fölénye. Hiszen itt még nem a fősereggel ütköztek meg, és ami a legfontosabb, nem a kitűnő hadvezérrel, magával Szulimánnal. A kisebb török vezérek felett vitathatatlan Zrinyi fölénye, az eposz elején azonban a két tábor vezérét egyforma erősnek mutatta be a költő, sőt nyilvánvaló, hogy Szulimán sokkal nagyobb tapasztalatokkal rendelkező hadvezér, mint ellenfele. Az erőviszonyok tehát csak akkor tisztázódhatnak, amikor Szulimán a fősereggel megérkezik Szigetvár alá.

Ez az esemény a VII. énekben kerül sorra, és egyike az eposz leghatalmasabb jeleneteinek. A költő érezte ennek a találkozásnak a sorsdöntő jelentőségét, és a mű egyik legnagyobb feszültségű jelenetévé tette. Az egész világ meghódítására képes török sereg minden ereje erre az egyetlen várra összpontosul. Erről a hadseregről azt mondta a költő, hogy vizeket szárazsított, hegyeket bontott pusztá tömegével. A menetelő katonák kopjái az egész földet beborították mint egy nagy mozgó erdő, a janicsárok mint hangyák lepték el a tájat. Ezt a hadsereget olyannak ismertük meg, amely képes valósággal előzönlenni a gyenge Magyarországot. Szulimán így is tervezte.

De most ezt a roppant erőt a költő egyetlen pontra vonja össze, Szulimánnak az egész ország iránti határtalan gyűlölete a szigetváriak és Zrinyi elleni bosszúvágyban testesül meg a siklósi vereség miatt. Az első énekben riadtan kérdezte a költő:

Jaj! hova ez az nagy fölyhő fog omlani?

(I, 101.)

És itt, a VII. énekben ez a rettenetes felhő szinte összesűrűsödve egyetlen villámmá Szigetvárra csap le. Zrinyinek és vitézeinek sziklaszilárdan kell állniuk ezt a — kétségkívül legnagyobb — erkölcsi megpróbáltatást.

Tasso nyomán kitűnő megoldást választott a szerző az esemény meggyőző ábrázolására. A vár alá érkező török táború úgy állítja elénk, ahogy azt a szigetvári hős a vár bástyáiról láthatta. Valósággal odaviszi az olvasót a fenyegetett erőd falaira, hogy átérezhesse a hős elé táruló félelmetes látványt. Először csak az eget-földet besötétítő porfelleg tűnik fel a láthatár alján, és csak nagy sokára a felhő alatt özönlő katonák sokasága. „Alattok rettenetességgel föld robog“, amint valóságos tengerként körülfolyja a várat a „világrontó tábor“. A vár megszállását „igen hadviselő okos rendtartással“ irányító szultán körülviteti magát a vár körül, majd mikor megállapodott távolabb a vártól, az egész tábor, több százezer torok, háromszoros „Allah“ kiáltással üdvözlí. Vagyis a mindent ellepő sokaság fenyegető látványa után az erejének tudatában levő, közeli győzelmében bízó ellenség csatakiáltása remegteti meg a levegőt. De ezt követi rögtön a janicsárok puskáinak ropogása, „ezt mindnyájan kilövék az magas égből“, majd elsütik az összes ágyút is a védők megfélemlítésére:

Azt tudnád, leszakad reád az magas ég;
Alól az föld robog, repedez mint egy jég.
Sziget bástyája is féltébből mozdul meg.

(VII, 20.)

A török erejét itt mutatja a költő a legfélelmetesebbnek. Ezek már nem az okatlan és balkezes vezérek által vezetett kisebb, néhányezres elő-csapatok, melyekkel a szigetváriak fölényesen elbántak. Ez már a tapasztalt hadvezér által vezényelt gyakorlott, sok győzelmet aratott főserég. Ezután fog csak elválni, hogy melyik a jobb katonaság, melyik a jobb vezér.

Zrinyi a bástyán áll. Az egész látványos felvonulás, a szultán szemléje, a megfélemlítésnek szánt csatakiáltás, puska- és ágyúlövések mintha mind azért lennének, hogy ez az eddig elszántan, szilárdan helytálló nagyszerű katona most, ilyen túlerő láttán elveszítse fejét. A költő a török megérkezésének leírása közben egy szóval sem tesz említést arról, hogy mindez milyen hatást gyakorolt Zrinyire, csak akkor tér hozzá vissza, miután az ágyuk már a vár falait is megremegtetik. Az ezután következő két sor azonban egyszerűen elárulja ennek a nagy ágyúzásnak, ijesztő felvonulásnak a hatását, helyesebben hatástalanságát:

Meghagyá Zrini Miklós pattatyusoknak,
Ágyuból köszöntést töröknek adjanak.

(VII, 21.)

Zrinyi tehát egészen közömbös marad a török ijesztgetésére. A magyarok köszöntése, — két ágyúlövés — viszont egy sor törököt leteríti. A szigetvári tüzerek gúnyos, bizakodástól teli szavai követik az ágyúgolyók útját. Míg a törökök eget-földet rázó ágyúzása hatástalan marad, addig a magyarok

két kitűnő lövése riadalmat okoz és a falak alatt lövöldöző janicsárok hátrább kotródnak:

De harmadik lövést nem merék megvárni,
Sietnek szállásra kiki eloszlani.
Némelyik nem tudja magát találni
Nagy ijedésben, s nem mér megállani.

(VII, 27.)

Világosan megmutatkozik itt a két tábor közti különbség. A védők minőségi fölénye kezd érvényesülni, és ez többet ér, mint az ellenség mennyiségi ereje. A nagy szigetvári összecsapásnak ennél a döntő jeleneténél megőrizték szilárdságukat a magyarok. Sőt az ágyúlövés hatásának leírásával már érezteti a költő, hogy éppen most kezdenek megváltozni az erőviszonyok a szigetiak javára. A kezdeményezést ezután is ők tartják kézben, kirohanást intéznek a török ellen. Az ellenséggel való szembetalálkozás csak növeli harci erejüket, a törököt viszont gyengíti. Az erőviszonyoknak ez a kezdődő megváltozása leginkább a két vezér magatartásában jut kifejezésre.

Csak maga Szulimán nagy gondokban öszül;
Bán merész szüvéért nagy félelemben hül.

Nem késik sokáig szigeti vitéz bán,
Bátorodik szüve ellenségét látván.

(VII, 50—51.)

Zrinyi szilárd erkölcsi és eszmei alapokon álló fölénye tehát Szulimán-nal szemben is érvényesül. Innen kezdve a török sereg megindul a pusztulás útján és a szultán fokozatosan elveszti a talajt lába alól. Ezért a cselekmény során is megoldható, hogy minden egyes harci összetűzéséből a magyarok kerüljenek ki győztesen. A valóságosság érdekében kitűnően irányítja az eseményeket a költő. A komoly katonai tudású és körültekintő Rustán béget pl. elveszti a török sereg, mert Delimán személyes ellentéteik miatt megöli. Ebből következik viszont, hogy a XI. énekben, amikor a török hitszegése miatt nagy veszélybe kerül a magyar sereg egy része, nem lehet jelen Delimán, a török sereg legnagyobb hőse, mert Rustán megölése miatt el kellett bujdosnia. A várból hírt vinni akaró Juranics és Radivoj az éjszaka leple alatt akar keresztül hatolni a török táboron és közben számos törököt megölnék; mindeneke előtt azonban a kadileskhert, a főpapot, aki a szultán után a török tábor legokosabb embere. Az ellenség tehát elveszti legjobb, legképzettebb vezetőit; az ilyen mozzanatok érthetővé és hitelessé teszik a magyarok harci sikereit. De ugyanakkor, ha tíz, vagy száz török élete árán is, a magyar és horvát vitézek szintén sorra elhullnak. Hősi halált hal, a bajtársiasság megragadó példáját mutatva, Juranics és Radivoj is. A török seregre mért csapás ára a szigetváriak élete. Életük feláldozásával, mindnyájuk hősi halálával tudják csak megtörni a török erejét. Az ellenség szétzúllásával egyidejűleg lassan elvérzik a hős védősereg is.

9.

A kitűnő szerkesztés mellett az alakok jellemzése teszi elsősorban meggyőzővé az eposz mondanivalóját. A törökök legkitűnőbb vitézeit is szépen, gazdagon jellemzi a költő, de az ellenséges tábor bemutatásában elsősorban a tömeg jellemzésére helyezi a hangsúlyt. Az V. énekben, a magyarok seregszemléjénél egészen más eljárást követ. Kitűnő a keret is, amelyben a szigetváriakat megismerteti: a seregszemlét a vitézek esküjével kapcsolta össze. Így éppen hazafias lelkesedésük forróján állítja őket elének.

Zrinyi beszédet tart a vár piacán összegyűlt katonáinak az előttük álló nagy feladatokról és lelkesíti őket a helytállásra. Beszédét így fejezi be:

Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Ugy marad meg örökkén az mi szép hírünk.

Fejem fennálltáig lések én veletek,
Esküszöm seregek élő istenének!
Kívánom, hogy ti is így cselekedjetek,
Éles szablyát kézben tartván esküdjötek.

(V. 34—5.)

Erre a felszólításra az egyes tisztek csapataik élén a hős elé vonulnak és leteszik az esküt. A vár főterét így betölti a mozgás, a csapatok előlépnek és elvonulnak, miközben a költő néhány éles vonással felejthetetlen képet rajzol az egyes vitézekről. Itt nem beszél nagy létszámról, itt nincsenek ezrek egy-egy csapattestben, hanem mindössze 100—200 ember.

Ezeknek a kis csoportoknak a harci értékére mindössze egyetlen, de annál hatásosabb metaforával utal:

Jün százötven *karddal* Novákovics Iván,
(V. 43.)

Száz meztelen *szablyát* Dandó hoz ezután.
(V. 45.)

A katonákat valósággal megszemélyesített fegyverekként vonultatja fel, kiemelve ezzel harci erejüket. A tiszteket azonban külön-külön jellemzi és ennek során megmutatja, hogy itt az egyes vitézek olyan képességekkel, tulajdonságokkal rendelkeznek, aminőkkel ellensúlyozni tudják a török tízezeit. Amíg ott a tömeg, itt a kimagasló hősök bemutatása a cél. És valóban sikerült is feladatát úgy megoldania, hogy az olvasó szemében egy Radován, Stipán Golemi, Deli Vid felérjen száz vagy ezer törökkel. Már külső leírásuk is rettenthetetlen, félelmetes katonákká teszi őket. Novákovics Iván „haragos” tigris bőrét viseli a hátán és még a pajzsára szegezett sástoll is „kegyetlen”. Valósággal mesei hősökként jelennek meg az egyes vitézek:

Ihon Stipán Golemi rettentő testtel
Lépik mint egy halom rettenetességgel;
De ennek nem árthatni soha fegyverrel,
Mert keményebb bőre vasnál s kemény künel.
(V. 61.)

Bika Adrás „lovat s törököt öl csak egy csapással”, Deli Vid „négy ölnyi vas dárdát kezében hordoz”. Akárcsak Toldi Miklós „szörnyű vendégoldal”-áról olvasnánk! A művészi érdek követeli meg ezt a mesei nagyítást. A cselekmény hatalmas távlatú megokolásával a költő rendkívüli feszültséget teremtett Szigetvár körül. Hogy ezt az ostromot valóban népek és birodalmak sorsát eldöntő eseménynek érezzük, mindkét fél erejének rendkívüli nagyságát kellett elénk állítania. A töröknél ezt a valóságosnál jóval nagyobb létszám fetűntetésével éri el, a védősereg legkiválóbb tagjait pedig rendkívüli tulajdonságaikkal a népmesei hősök világába emeli. A szigetváriak mind régi, tapasztalt törökverők is, nem ez az első csatájuk, megtanulták már gyűlölni és pusztítani a betolakodókat, mint Radován, aki „küldött már

hatszázat törököt pokolban“ vagy Orsics István, aki „sokszor szemével törököt kergetett“. A védősereg a legkitűnőbb harcosokból áll.

Ezt azonban nemcsak, sőt elsősorban nem a seregszemből tudjuk meg, hanem a cselekményből. Zrinyi főleg cselekedeteikkel jellemzi hőseit. A harcokban holttest-halmokat raknak Deli Vid, Radován és a többiek; ha a fegyverük eltörik, akkor pusztá kézzel is nekirontanak a legjobb török vitézeknek, mint Radován teszi a X. énekben. Hosszú ideig lehetne sorolni a példákat a védők emberfeletti hősiességéről.

De a kiválók közül is messze kiemelkedik a főhősnek, Zrinyi Miklósnak a személye. A legtöbb gonddal az ő alakját mintázza meg a költő. A jellemzés legváltozatosabb módjait használja fel, hogy minél teljesebben elénk állíthassa. Mikor először említi a II. énekben, mindössze arról értesít, hogy még nevétől is rettegnek a törökök. Ezután egy gyónásszerű imán keresztül belülről ábrázolja a hőst, emberileg közel hozva őt az olvasóhoz és megmutatva, hogy élete mennyire összeforrott a haza ügyével. Harcban a következő, III. énekben látjuk Zrinyit először.

Az itt elbeszélt siklói csata és annak előzményei a Szigeti Veszedelem egyik legszebb jelenete. Szerkezeti szempontból is sorsdöntő, mert a szultán éppen Zrinyinek Mehmet boszniai basa seregére mért megsemmisítő csapásán felbőszülve határozza el Szigetvár ostromát. A siklói történetet úgy formálta meg a költő, hogy a cselekmény továbbvitelében való központi szerepe mellett, alkalmas legyen Zrinyi jellemzésének továbbfejlesztésére, gazdagítására, a török életmód bemutatására, valamint a törökök és magyarok közti különbség ábrázolására is.

Hitelesítést nyernek azok a szavak, hogy a törökök Zrinyi nevétől is félnek, mert a siklói bég óva inti az ott letáborozó Mehmet basát a mezőn való hálástól. Szkender siklói bég Szigetvár közelében él, már ismeri Zrinyit: ezért retteg tőle; Mehmet basa viszont, aki most jött Ázsiából, szeretne megvívni vele, mert már Konstantinápolyban hallotta hírét és nem tudja elképzelni, hogy olyan kiváló, mint a híre festi. Zrinyi személye tehát a központi téma a török tisztek beszélgetésében és mindkettőjük véleménye Zrinyi nagyságát igazolja. Szkender szavai sejtetik már előre, hogy Siklósnál történni fog valami, de a tapasztalatlan és óvatlan Mehmet hibájából a beszélgetés kellemes hangulatos időtöltéssé alakul át. A török szokások, ruhák, ételek ábrázolásával, de főleg a török ifjú elragadóan szép lírai énekével a költő idillikus képet fest, szinte feledteti Szkender böles figyelmeztetését, hogy azután hirtelen átesapjon a szigetváriak készülődésének rajzára, akik igazolva Szkender baljós sejtelmét, hajnalban Zrinyi vezetésével megrohanják és megsemmisítik Mehmet gyanútlan táborát.

Ez Zrinyi első csatája az eposzban. A harcban kitűnőnek bizonyul, de a költő igen helyes művészi érzékkel ekkor még viszonylag enyhe színekkel eseteli személyes vitézségét. Harci erényeinek ábrázolásába állandó fokozást visz bele. Eleinte keveset szerepelteti; Zrinyi rendszerint csak akkor avatkozik a küzdelembe, ha a helyzet súlyossá válik és katonái, alvezérei nem tudják visszaverni a törököt. Ilyenkor megjelenése és nagyszerű csatája eldönti az ütközet sorsát. A X. énekben pl. a töröknek hosszas küzdelem után sikerül egy ponton betörnie a várba és a helyzet már válságosnak mutatkozik, amikor Zrinyi megjelenik. A harci zűrzavarnak, az ellenség rettegésének, Zrinyi erejének és vitézségének ábrázolásában remekel ilyenkor a költő:

Mint vizi óriás, bán gázol az vérben;
Henterög sok török az maga sebében;
Más s még más törököt fektet le egy helyben,
Akkor futni indúl török nem seregben.

Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek keze, lába, feje öszveromlik.

(X, 98→9.)

Pedig a törökök közt is vannak kiváló katonák és vezérek. Az egész török hadsereg belső szerkezetéből azonban az következik, hogy a megpróbáltatások során még a kiváló vitézeknek is a rossz tulajdonságai kezdenek érvényesülni. Delimán és Demirhám pl. kitűnő bajnokok, személyes vitézségben Zrinyihez és Deli Vidhez a „törökök ostará“-hoz méltók, mégsem tudnak komoly eredményt elérni, mert mint a szigetiek maguk mondják, „vakmerő bolondok”. Csak verekedni tudnak, a személyes virtust hajtja őket, nem a katonai belátás. Rustán bég józan, okos hadvezér, de ugyanakkor fél a magyarok kardjától, és irigykedik Delimánra, szerelmi vetélytársára. Így a törököknél a személyes hősiesség és a katonai tudás nemhogy kiegészítenék egymást, mint a magyarok közt, hanem egyik a másikat keresztezi.

10.

Az események csoportosításával, a jellemelek alakításával sikerült a költő Zrinyinek elhíhetővé tenni, hogy a szigeváriak pusztulásuk ellenére az egész magyarság számára döntően kiható sikert értek el. A legnehezebb ennek a megoldása az eposz befejezésénél: a vár elfoglalása ellenére az egész eposznak lelkesítő, optimista befejezést adni. Ezt a legnehezebb feladatot oldotta meg Zrinyi a legfényesebben, mintegy megkoronázva alkotását.

A XIII. énekben a török sereg bomlása már csaknem eléri tetőfokát, valamennyi alvezér és katona az ostrom megszüntetését kívánja, reménytelennek látva a vár elfoglalását. Mikor pedig tüzéireinek parancsnoka, a kitűnő Aliportug elesik, maga Szulimán is kénytelen beleegyezni az elvonulásba. A szigetváriak győzelme tehát már teljessé vált. A hősi védelem megtörte az ellenség támadó erejét, és az százszoros túlereje ellenére gyalázatosan eltakarodni kényszerül. A költő is elérte ezzel a célját: a cselekményt úgy sikerült irányítani, hogy a török vereséget szenvedjen. A művet azonban nem lehetett itt befejezni. Ez ellenkezett volna a történelmi tényekkel: meg az eposz alapgondolatával is. A várnak és védőinek el kellett pusztulniuk. Ezt már az eposz elejétől kezdve tudjuk, megjósolta már Zrinyinek a hozzá lehajló feszület a második énekben, ugyanezt közölte Deli Viddel az álmában megjelenő hősi halált halt Radivoj, és maga a költő is lépten-nyomon figyelmeztet, hogy a magyarok győzelmei nem azt jelentik, hogy a rájuk váró sorsot elkerülik.

Ezért egy sorsdöntő fordulattal — a szigetváriak postagalambjának elfogásával — az eseményeket, az előre megjelölt útra téríti vissza. A királynak küldött levélből a törökök tudomást szereznek a védők nagy veszteségeiről: alig ötszázan maradtak, azok is többnyire sebesülten, a vár félig romban hever, több rohamot már nem tud kiállni. Szulimán ezt megtudva elhatározza, hogy még egy utolsó ostromot indít. Ezzel a vár sorsa megpecsételődött. A következő. XIV. ének komor hangulatú, a végső küzdelem előtti éjszakában játszódik. Alderán, a török varázsló még a pokolbeli szellemeket is felidézi és Szigetvárra küldi. Hatalmas képekben ábrázolja a költő, hogy valósággal az egész kozmosz Szigetvár ellen tör. A várat felgyújtják, a törökök betörnek, és a magyaroknak már a vár belsejében kell felvenniük a harcot. A kétségbeesett küzdelem a lángoló vár fényénél folyik, és ezen az éjszakán pusztul el a magyarok legnagyobb hőse, Deli Vid is. Ez az ének tehát a vár közelgő elesének tragikus légkörében játszódik. Egvedül Hazret Ali szavai figyelmeztetnek arra, hogy a bukás mégis a törökök osztályrész lesz. A komor, vészjósló XIV. énekkel szemben Hazret Ali szavait kell igazolnia a befejező XV. éneknek. És ezt a költő teljes mértékben megvalósította.

A pokolbeli szörnyeket az angyalok serege elüzi, az éjszaka sötétjét felváltja a hajnal, hogy az utolsó események felett a diadal fénye ragyogjon. A védők tudják már, hogy ezen a reggelen vívják utolsó csatájukat, erről beszél Zrínyi is, katonáihoz intézett utolsó beszédében. A végső kirohanásra készülődnek, arra a kirohanásra, melyben meg kell halniok, de amelyben az utolsó, döntő csapást kell mérniök az ellenségre. Itt bontakozik ki legjobban a főhős alakja, most már elsősorban az ő szerepét emeli ki a költő, neki van a legnagyobb feladata az utolsó harcon. Zrínyi maga úgy készülődik, mint az egész életét bekoronázó utolsó nagy győzelemre. Ünnepi ruhát ölt, magára veszi ékszereit,

Ebbe szokta mutatni magát az udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.

(XV, 14.)

Triumfusra, diadalmenetre indulnak tehát. Zrínyi lassan, méltóságteljesen, diadalmenethez illő módon lép ki a belső várból. Pusztá megjelenésétől messze futnak a törökök, úgyhogy „szörnyű szemével” keresnie kell, hol az ellenség. Az fut, amerre lát.

Hon vagytok ti mostan világrontó népek?
Hon vagytok földemésző szörnyű seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerccsenek?
Hon vagytok három világrul kevert népek?

(XV, 58.)

-- kérdezi a költő. Hol van a rettenetes tábor, mely az I. énekben utnak indult Magyarország megsemmisítésére? Ez a hadsereg a szigetvári vitézek csapásai alatt széthullott, maradványai pedig halálra rémülve futnak, és rettegve szemlélik Zrínyi közeledését. A legnagyobb török hős, Deliman is reszket, a szultán, aki pedig „messzi” dombrul nézi az eseményeket, még jobban.

De nem csinál pompát Zríni törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek

(XV, 62.)

A korábbi, „százötven kard”, „száz szablya” metaforák helyett, most már az „ötszáz halál” kifejezés illik a szigetiekre. Ötszáz halál pusztító rohamának a leírása következik itt, élén a rettenetes Zrínyivel. Leteríti Delimánt, szazakat vág le egy csapásra, és ezreken keresztül tör utat szédítő gyorsasággal. Emberfeletti, mesebeli hőssé válik ezekben a harcokban, amíg eljut egészen a szultánig, hiába helyezkedett el „messzi” dombon és hiába őrzi több ezer katoná. Arra sem marad ideje, hogy lóra üljön, Zrínyi már ott terem és kimondja a Szulimán által félévszázadon keresztül pusztított, gyilkolt, rabságba hurcolt magyar nép ítéletét:

Vérszopó szeléndek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűtt órája;
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Atkozódván lelkét császár kiinditá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

(XV, 98—9.)

Szulimán megölése betetőzi a szigetváriak nagyszerű tetteit. Ezzel Zrinyi a legveszedelmesebb ellenségétől, a legnagyobb török hadvezértől szabadítja meg az országot. Küldetése ezzel ér véget: a kitűzött célt megvalósította, a világ legnagyobb hadseregét menekülő csűrhévé változtatta, vezetőjétől megfosztotta. A XV. éneknek ezek a versszakai mint hatalmas diadalt ábrázolják Zrinyi tettét, és ezzel tudta a költő elérni, hogy ragyogó győzelemmel fejezze be az eposzt. Ezután már csak néhány versszak következik, mintegy epilógusként, a történeti hűség kedvéért. A cselekmény itt érte el tetőpontját, utána már csak egyszerű szavakkal emlékezik meg a hősök haláláról, akiket közelharcban nem is tudtak legyűrni, és Zrinyivel együtt csak távolból golyókkal terítették le. A vitézek tudják, hogy feladatukat megoldották, és a győzelem lelkesítő érzésével halnak meg:

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigasággal s örömmel hal minden.

(XV, 105.)

Angyali légió száll le a hősök lelkéért, és mennyei zeneszó mellett viszi őket az égbe.

11.

Az eposz eszmei tartalma és a cselekmény gerincének művészi kidolgozása — amelyet idáig elemeztem — távolról sem foglalja magában mindazt az értéket, amivel a Szigeti Veszedelem dicsekedhet. A főcselekmény és a főhősök mellett az epizódok és az egyszer, egy-egy jelenetben feltűnő mellékalakok színes sokasága teszi a művet olyan hallatlanul gazdaggá. Ennek köszönhető, hogy az eposzt átható hazafias eszmevilágnak és honvédő törekvésnek nem egy mértani pontossággal kitervelt szerkezeti konstrukció a hordozója, hanem a török-magyar harcoknak páratlan sokrétűen elénk állított egész világa és a legkülönbözőbb emberi jellemek, típusok, sajátos egyéniségek tettei. Mindezt csak összefogja, szilárd mederben tartja és a nagy nemzeti célok hirdetése érdekében legalkalmasabb módon rendezi el a szerkezet.

Egy előadás keretei nem engedik meg, hogy a kisebb szerepet játszó alakok és az epizódok kérdését részleteiben és egyenként megvizsgáljuk. Ebből legfeljebb néhány kiemelkedő példa, ízelítő mutatható be. A csatajelenetekben például a költő amellett, hogy a főhősök, a kiemelkedő vitézek viaskodását külön-külön megrajzolja, a tömegharcokat pedig sommásan jellemzi, rendszerint megteremt néhány olyan alakot, akik ha másutt nem is szerepelnek, de felejtethetetlen részei maradnak annak a leírásnak. A X. énekben, amely egyébként is az eposz egyik művészi csúcspontja, előadja Delimán harcát a várkapu elfoglalásáért. Itt szerepel először és utoljára a gyengéden megrajzott „török gyermek“, Embrulah. Fiafal költő, akinek a koboz való a kezébe, nem a puska, bánni sem tud vele. Nem a végvárok lantot és kardot egyaránt mesterien forgató magyar költőihez hasonló, hanem a török világbirodalom valamelyik pompás udvarában kényelemben, elkényeztetve nőtt fel. Bájos, gyengéd dalokat írhatott a természet szépségeiről, szerelemtől, a Mehmetnek daloló török ifjú énekéhez hasonlókat. Élete végéig a Múzsák szolgája maradhatott volna, ha elkerüli Szigetvárt. De úgy látszik a kalandvágy, a török fegyverek fölényes sikereibe vetett bizakodás idehozta, és bár nem siet a rohamozók közé, csak áll „aranyas fegyverben“, sorsát nem kerülheti el. Az ellenség iránt szánalmat nem ismerő kegyetlen Badankovics lecsap rá, mint saskeselyű a szép hattyú madárra, és

Felnyitja szép torkát, mely szép énekével
Erdőt, mezőt töltött sok gyönyörűséggel

(X, 60.)

Alig hullt ki Embrulah vére, melyért szörnyű bosszút állt a felbőszült Delimán, újabb megrázó jelenetnek lehetünk tanúi. A török agyuk addig rontották a kapu fölötti tornyot, míg az emberestül a kapu előtt tolongó törökök közé omlott. Csak ketten maradtak életben a torony védői közül: két ismeretlen horvát közkatona, Szvilojevics és Klizurics, és most ott találják magukat a tengernyi török fegyver közepette. Klizurics látja, hogy nem menekülhet, feje fölé tartja pajzsát és ahol legsűrűbbnek látja a török sorait, közéjük ront, így rohan a halálba. Szvilojevics pedig „bízik gyors lábában“, megpróbál felkapaszkodni a bástyára. De hiába, mert ott terem Delimán, megragadja lábánál, és egy nagy darab falat is lerántva vele együtt „megnyitja gégejét, merre bement halál“.

Így hullámszik tovább a küzdelem, tragikus emberi sorsok, halált-megvető hősök, a legbátrabb szigetvári harcosok fokozatos elhullása, sok-sok ezer török holttest és a tömeghare iszonyú kavargása közepette. A legöldöklőbb küzdelem a XV. énekben, Zrínyi kirohanásakor alakul ki:

Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;
Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben feküsznek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fult, ott hagyja életét.

(XV, 73—5.)

A harcok légkörét ennyire felelevenítő csataképeket nem lehet íróasztal mellett kigondolni, ilyet csak az írhat, aki ugyanezt átéli napról-napra a valóságban, akinek az élete maga is csupa hősies harc. Zrínyi az egyetlen olyan nagy eposzköltő a világirodalomban, aki szinte a csatákkal egyidejűleg önti sorokba a csaták képeit. Mikor tollával a Szigeti Veszedelem énekeit vetetett papírra, kardja állandóan készenlétben volt. A török elleni harcról írt, és közben nap mint nap a török ellen harcolt ő is:

Engemet pedig midőn irom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget.
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; oltanom kell eztet.

(IX, 3.)

A fegyverek esattogása közben helyet kap a szerelem is. „Nem egyenetlen az szerelem vitézséggel“ — írja az eposz ajánlólevelében. Deli Vid és feleségének szereplése ezt igazolja. Borbála a hőst szereti férjében, és a szerelem őt is hőssé teszi. A harcban eltűnt férjének üres ágyát áztatja könnyeivel, de a következő pillanatban már:

Száll Márs ő szüvében, s nem mint más, sirással,
Vagy nyomorult főcske hosszú jajgatással
Csak ohajtja társát; hanem bátorsággal
Fegyverezi magát ura páncérával.

(XIII, 9.)

A hazaért, férjéért lángoló aszony nem fél a veszélytől, megmártja szablyáját az ellenség vérében. Egészen más a török nő, Kumilla, a császár leánya. Bár őt csak egyetlen énekben látjuk, az első énektől kezdve ismerjük már Kumilla és Delimán boldogtalan szerelmét. Kumillát az apai zsarnokság Rustán béghez kényszerítette és bár alig említi a költő, Delimán elfojtott gyűlölete Rustán iránt kezdettől fogva mérgezi a török vezérkar levegőjét. Ez a gyűlölet robban ki a haditanácsok szóváltásaiban, mikor a katonai kérdésekben is összekülönböznek. Ez a gyűlölet vezet Rustán meggyilkolásához, Delimán bujdosásához és a harcoktól távol, a Kumilla karjai közti vigasztalódáshoz. Kumilla is gyűlölte férjét és kívánta halálát. Most, hogy kedvesét viszontláthatja, szerelme minden tüzeit a daliás hősre árasztja, akit nem akar többé elveszteni. Éppen ezért igyekszik lebeszélni őt a további harcról. Vitézség és szerelem itt egymást keresztezi, Delimán meginog, de végül mégis a harcot választja. A kétségbeesett Kumillától búcsúzik, amikor egy tragikus véletlen folytán örökre elveszti őt. A szerelmese halálán érzett őrvongó fájdalomát most már csak a magyarok elleni harc tudja levezetni. A szerelmi epizód, amely elvonta Delimánt Szigetvár alól, sokszorosára fokozott harci tüzzel juttatja oda vissza. Még elszántabb lesz, mint addig volt, még öldöklőbb mint azelőtt, amíg ő is el nem hull Zrinyi rettenetes csapásai alatt.

Az epizódok tehát szervesen kapcsolódnak a főcselekményhez, összefonódnak az ostrom sorsával. A hőseket még jobban megismerjük, bepillantást nyújtanak a harcoktól távol élő török nő házába, a bajtársiasság legszébb példáját szolgáltatják, mint Juranics és Radivoj epizódja.

Az egyik legszebb epizód Deli Vidhez kapcsolódik, a védők legnagyobb hőiséhez Zrinyi után. Háromszor vív halálos bajviadalt Demirhámval, a vakmerő török vezérrel. Nem is tudják egymást legyőzni; az éjszaka sötétjében, melyben csak az égő vár lángjai fénylenek, egy közeli, elhagyatott völgyben vívják utolsó küzdelmüket. A párharcra éppen elég kitűnő példa van az eposzban, de ez a viadal valamennyit felülmúlja hevesességben, a küzdelem egymás iránti gyűlöletében és a költői ábrázolás erejében:

' Deli Vid nem retten, ugrik Demirhámhoz,
És nagy erősséggel csap az orcájához,
Nem megyen heáiban vitéz kard pogányhoz,
Orra középetül lemene szájához.

Akkor vért és mérget okádik szüvéből,
Nem tarthatja magát haragos mérgéből,
Nem vigyáz, hogy ellent vessen mesterségből;
Ujítton újítja csapást kegyetlenül.

Deli Vid peniglen megkapja az nyakát,
Máskkal megnyitá sok helyen oldalát;
Verődik kezében, és ordít, nem kiált,
Mert sebektül, haragtul ő nem is szólhat.

Demirhám, mint fáklya, hogy látja utolját,
Duplázni akarja vitézséges voltát;
Vid kezéből gyorsan kitekeri magát,
S nagy csapással vágá Deli Vidnak nyakát.

(XIV, 108—111.)

És így folyik tovább az öldöklő küzdelem, míg csak mindkettőjük vérért be nem issza a föld.

12.

A mesterien megalkotott szerkezet, az élesen megrajzolt jellem, a cselekmény felejthetetlen részletei, a magas eszmei színvonalhoz és hősi tárgyhoz méltó erőteljes, dübörgő nyelvvel együtt érik el lebilincselő hatásukat.

A Szigeti Veszedelem nyelve felkelti az olvasóban a harcok hangulatát, a véres csaták képzeteit. A viadalok leírásában egymást érik a vészitjósóló, fenyegető jelzők. A „szörnyű, kegyetlen, rettenetes, haragos, iszonyú, lángos, hatalmas, dühös, kíméletlen” stb. szavak rendkívül gyakori használatával a költő mesterien aláfesti a ragyogóan megszerkesztett csatajeleneteket. Az emberi tulajdonságokat kifejező jelzőket átviszi a tárgyakra is, és ezzel valósággal megeleveníti őket. Zrínyi harci leírásainak az élelenség sokszor főként annak köszönhető, hogy élőlények és élettelen tárgyak egyaránt résztvesznek a cselekményben. Egy „haragos”, „kegyetlen” vagy „szörnyű” jelző a katonák fegyvereit, ruháit is mintegy aktív szereplővé változtatja. A költő az egyes hősök harci szenvedélyességét, hevességét nyelvi eszközökkel átszármasztja egész környezetükre, és ezzel sokszorosára tudja fokozni ábrázolásának erejét.

Az eposzban ez a régi idők fegyvercsörgetését felidéző „haragos” nyelvezet az uralkodó. A harci nyelv ódon fenségét különösen hatásossá teszik és ellentétességük folytán kiemelik a gyakran közbeiktatott lírai részletek, melyek arról tanuskodnak, hogy a Zrínyiász költője a lelki élet ábrázolásában, az érzelmek meghittségében és mélységében, a kellem és a báj rajzában is gazdagskálájú művész. Nyelve tud gyöngéd és lágy is lenni. A Szigeti Veszedelem kritikuskai méltán emelték ki azt a magyar epikai stílus fejlődésében is számottevő két sort, mellyel a költő Delimán szerelmére céloz:

Galatában meglátá az szép Cumillát,
Cumillát az szépet, Szulimán leányát.

(I, 71.)

Méltó ehhez a szép regresszióhoz a folytatás is:

Cumilla szép haja megkötözé szívét
Ifju Delimánnak...

„Egyszerűbb eszközökkel, kevesebb szóval és lehelletszerűbb finomsággal alig lehetne többet, jellemzőbbet mondani Delimán szenvedélyének ébredéséről, állandóságáról, természetéről, keleties, erotikus zamatjáról, mint ebben a kis képben”. (Négyesy)

Zrínyi rendkívüli figyelmet szentelt művének nyelvi kidolgozására. Így történhetett csak meg, hogy bár az eposz során számtalanszor kell a költőnek valakiről megállapítania, hogy meghalt, hiszen állandóan harcokról van szó, mégis mindannyiszor másképp tudja kifejezni ezt az egyszerű tényt. Az egyik „vérrel bocsátja ő magából lölkét”, a másik „éltétül szavátul egyszersmind elválék”, a harmadik „fekszik földet harapván nagy kegyetlenül”, ismét másnak „élte eloszlék levegőégben”, vagy „vértül s melegségtül egyszersmind teste hül”; „ő keserves lelke nagy föld alá repül”, a legszebb talán Delimán halála:

De bár kette vágja Praecopita fejét,
Es habzó vérére kiönti életét.

(XV, 89.)

minek folytassuk tovább a példák végtelen sorát, ennyi is elég meggyőző.

Az eposz megalkotásánál az egyik legnehezebb feladat volt a kis számú védőserég fölényét művészi hitelességgel ábrázolni a többszáz ezer főnyi török tábor felett. Zrínyi ezt kitűnően megoldotta, mert az eposzt olvasva teljesen meggyőzővé válik a mű alapkoncepciója: a hazájukat önfeláldozóan védő katonák előbb vagy utóbb megtörik a hódító ellenség erejét. Ez nemcsak az események helyes elrendezésének, a szerkezetnek és a jellemeinek megalkotásának köszönhető, nagy része van ebben a nyelvi eszközöknek, melyek szinte

észrevétlenül kiváltják azt a hatást, amit a költő akart. Az I. ének végén, a török seregszemle után a költő így kiált fel:

Jaj! hova ez az *nagy fölyhő* fog omlani?
Mely világszegletre fog ez leszakadni?

(I, 101.)

A hatalmas török táborat tehát nagy felhőhöz hasonlította. A II. énekben viszont egy másik képben már előre figyelmeztet, hogy van olyan erő, amely ezt a felhőt is szétoszlathatja. Mikor Zrinyiről először tesz említést, többek között így jellemzi őt:

Török táboroknak utolsó romlásra
Elég volt mondani: Zrini vagyon harcban,
Mint fölyhő szél előtt siet forgásában:
Úgy sietett futni török hazájában.

(II, 62.)

Ha a török tábor felhő, akkor Zrinyi az a szélvihar, amely ezt a felhőt szétkergeti. Csak pusztá véletlen lenne ez a találó hasonlat? Szulimán győzelme biztos tudatában indul el a hadjáratra. Mikor Alkto furia apja képében felbuztatja őt a háború megindítására így fogadkozik:

Megfestem lovamat keresztény vér-tóban.

(I, 48.)

Ez a telhetetlen rabló tehát azt tervezte, hogy sügyig gázol majd lova a legyilkolt magyarok tízezreinek, vagy százezreinek a vértengerében. És mi lett a vége? Az ellenkezője történt:

Mint vízi óriás, bán gázol az vérben,

(X, 98.)

amikor kiűzi a leomlott Henneyi-bástyán át a várba özönlő törököket. Kirohanása alkalmával pedig egyenesen visszatér a Szulimán által emlegetett vér-tó, csak hogy nem úgy ahogy Szulimán gondolta:

Gázol rettenetesül Zrini vértóban,
Vérkataraktákat indít meg pogányban.

(IV, 77.)

A szultán akart a magyarok vérében gázolni, de helyett Zrinyi kardja fakaszt vérzuhatagot ezer és ezer török testéből.

A Szigeti Veszedelem számtalan nyelvi szépsége közül népiességét kell még kiemelnünk. Az eposz nyelve a népnyelvben gyökerezik: a Muraköz, a Göcsej parasztjainak a nyelvét emelte Zrinyi a klasszikus irodalom szférájába. Az olyan népnyelvi kifejezések, mint „agg szót kovácsolni“, vagy „keresztényeket minden tartja tornában esett féregnek“ valamint a „hamar kü esik ott, hon az ég zörrenik“-hez hasonló népi közmondások váratlan szó- és fogalomkapcsolásaikkal minduntalan felfrissítik a háromszáz év előtti nyelv régies zamatát. A népnyelv felhasználása nem válik erőltettté, sohasem megy túlzásba és ezért nem bántó provincializmusként, hanem a költői nyelv érdekes fordulataként hat egy-egy „földrözzénés“ (földrengés) vagy „összevesingölődik“ (összefonódik).

A nyelv népiessége Zrinyinél nem az írónak a népnyelvhez való tudatos hozzányulásából, hanem a népével együtt élő katona mindennapi nyelvhasználatából ered. És miként a nyelve: képzeletvilága is népies. Az események

forgatagában egyes szigetvári vitézek, vagy Delimán a népmesék, a népi mítosz hőseinek tulajdonságaival pusztítják ellenségeiket, vagy tombolnak örvöngő fájdalomukban. Az eposz csodás eleme nemcsak a mélyen hazafias tartalmú vallásos alapkoncepcióban nyilvánul meg, hanem a szereplőknek mesei hőszokká váló gyakori nagyításában is. A nép képzeletvilágából származó képekben és hasonlatokban van az eposz fenséges szárnyalásának egyik titka. A Göcsej vidékén a fényes sávot hagyó hullócsillagot lidércnek tartják; ilyennek tűnik Zrinyi szemében az ellenségére rontó, harcra vágytól lángoló katona:

Es mint tüzes lidérc száll le az fölyhőből,
Kinek lángos farka szikrázik sok tüztül:
Igy Murtuzán basa keresztyénekre dül

(XV, 69.)

Feltörnek a költő tollán a nép mindennapi életéből vett képek is. Rendkívüli szemléletesség mellett az egyszerű ember gondolkodásának őszinte átlélése varázsolja költészetünk fénylő gyöngyszemeivé az eposz egyes strófáit:

Itt már sok török hull, mint tűz előtt az nád,
Melyet pásztor tavasszal gyujtogat, s vigad
Láván tüznek, szélnek kemény harcolását;
Igy hull az sok török és szaladton szalad.

(X, 101.)

A terjedő tüzről vett hasonlat különféle alakban a legtöbb eposzban megtalálható, epikus közhely. Zrinyi népies szemléletében megifjodik, új életet kezd és gyökerében eredetivé válik az elkoptatott költői kép is. Nem egy példát találhatunk arra, hogy a népi képzeletvilág valósággal átformálja az idegenből való átvételeket. A XV. énekben leírja Zrinyi az angyali sereg beavatkozását az Aldereán által földidézett pokolbeli szörnyekkel harcoló szigetiak megsegítésére. Marino egyik eposza szolgáltatta az ötletet, de a művészi megformálásban a néphit képzetei érvényesülnek. Az angyali sereg a „Szívárvány kapuján” vonul keresztül, és az ünnepi díszbe öltözött „tejúton” halad végig, a „mennyei sereg” sok fegyverét a „Göncöl-szekér” szállítja — akarsak egy népmesében.

Az élő néphagyománynak az eposz koncepciójában is része van. A Szigeti Veszedelem egész felépítésének egyik központi pillére, hogy Zrinyi öli meg a szultánt. Ez ellenkezik a történeti tényekkel: mondai hagyományból ered.

A népnyelv, a néphit, a népköltészet nélkül nem jöhetett volna létre a Szigeti Veszedelem. Zrinyi művészete mélyen gyökerezik a magyar népben.

13.

Az eposz hőse az V. énekben a hazáért vívott további harcra buzdította fiát:

Tanulj én tülem is nehéz vitézséget,
Tanul fáradságot s hazádhoz hűséget,
Tanulj tülem jószágos cselekedetet,

(V, 79.)

Ezek a szavak mintegy megszabják a Zrinyi-utódok hivatását. És ezt az intelmet a költő is megfogadta. Hőseiben saját eszményképét alkotta meg, és az ő művét kívánta folytatni. Hiszen a szigetváriak az eposz szerint csak a feladat egyik részét oldották meg: megállították a török előnyomulását, meg-törték támadó lendületét, ismét a magyarok pártjára vonták istent. A foly-

talásnak ezután kell következnie: a szigetváriak mintájára kell átalakítani az egész országot és kiverni belőle a törököt. Ennek időpontját az I. ének éppen a költő Zrinyi korában jelölte meg isten szavaival: ha a magyarok megtérnek, akkor harmad-negyedizig lesz csak rajtuk a büntetés. Mivel a szigetváriak erkölcsi színvonala és hősi küzdelme ennek a megtérésnek a jele, a harmadik, negyedik emberöltőben, vagyis a költő korában megvan a lehetőség a „büntetés“, vagyis a török hódoltság teljes felszámolására.

Zrinyi azt a célt tűzi nemzete és önmaga elé a Szigeti Veszedelemben. A török elleni küzdelmet kívánja az ország központi politikai kérdésévé tenni, saját magát pedig alkalmasnak érzi a vezetős szerepre. Az eposz társadalmi-politikai tendenciája ugyanakkor azt is sejteti, hogy milyen alapelveket akar érvényesíteni az ország felszabadításának nagy munkájában. Az a különbség, melyet Zrinyi oly élesen kifejt a Magyarországon uralkodó szétválás, frakció-harcok, anarchia és a Szigetváriban tapasztalható egység, szervezethezesség között, tulajdonképpen a centralizált államnak a feudális anarchiával szembeni felsőbbrendűségét jelenti. Zrinyi ezt a kérdést itt még nem tudatos politikai elgondolásként veti fel, de nyilvánvaló, hogy amennyiben a szigetvári állapotoknak az egész országra való kiterjesztése alkotja a függetlenség kivívásának előfeltételét, akkor ez nem jelenthet mást, mint az országnak Mátyás királyságához hasonló berendezését. Később prózai műveiben, mindezt már nyílt politikai tanításként fogalmazta meg.

Az eposz egyik fontos tanulsága a magyar hadsereg, hadviselés megújításának, megjavításának szükségessége is. Zrinyi a XVI. századi végvári katonák hősiességét állítja példaképül olyan korban, amikor a Habsburg-ármánykodás a végvári katonaságot jórészt tönkretette, és amikor emiatt a magyar hadviselés színvonala romlott, a hadseregben a fegyelmezetlenség általánossá vált, a hadakozás tudományos alapjainak elsajátítását pedig elhanyagolták, sőt megvetették. Szigetvár példa a jó hadvezérre és hadseregre is. Olyan hadseregre, amelyet a XVII. század derekán meg kell teremteni. Ezért fordít Zrinyi mindig nagy gondot a katonai kérdésekre az eposzban. Nagyon tudatosan jár el, amikor az eseményekkel igazolja, hogy milyen katasztrófába jut az olyan sereg, amely nem elővigyázatos, nem állít őrséget, stb. — mert ez a hiba általános volt a XVII. század magyar katonaságánál. Rámutat az ellenség lebecsülésének a veszélyére, ami Mehmet basát pusztulásba vitte, és szembeállítja vele a szigeti hős megfontoltságát. Nyomatékos hangsúlyt kap az eposzban az engedelmeség is. A Szigeti Veszedelemben művészi módon megnyilatkozó katonai elveket későbbi hadtudományi munkáiban fejtette ki részletesen.

A XVII. század derekán a függetlenség kivívása lehetetlen volt a vallási kérdés rendezése és a Habsburgok igazi szerepének felismerése nélkül. Zrinyinek neveltetése miatt igen sokat kellett fejlődnie, hogy ezen a téren is tisztán lásson. A Szigeti Veszedelem írásakor még nem jutott el — különösen a Habsburg-kérdésben — a következetesen helyes álláspontig, de annyi kétségtelen, hogy messze eltávolodott már császári koronát és biborosi kalapot viselő gyámjaitól, s későbbi antiklerikális, Habsburg-ellenes politikájának csirái már itt megtalálhatók.

Zrinyi a XVII. században szokatlan vallási türelemről tesz tanúságot már az eposzban is. Amellett, hogy katolikus volta kidomborodik olyan részletekben, mint a szűz Máriához való fohászkodás, vagy a hősnek a meghajló feszülettel való beszélgetése, műve alapeszméjét a reformátor-írókhoz visszanyulva alkotta meg. Igaz, hogy a törökökről mint isten büntetéséről szóló tanítást a katolikusok is, sőt — éppen a protestánsok ellen kiélezve az ellenreformáció is felhasználta. Zrinyi mégis a reformátoroknak a feudális anarchia ellen irányuló megfogalmazásában vette át, néha csaknem szó szerint. Már ez is arra mutat, hogy távol állt tőle a felekezeti elfogultság, sőt ami a legfeltűnőbb, a bűnök felsorolásából kihagyja a másik felekezet

bírálatát. A török veszedelem okául megjelölt bűnök között a protestáns írók sohasem mulasztották el a katolikus vallás követését első helyen említeni, a katolikusok viszont fordítva. A katolikus Zrinyi mégis egy szóval sem említi az „eretnekséget“, vagyis a reformációt, pedig a hibák hosszú felsorolásában könnyen helyet kaphatott volna. Szinte példátlan jelenség, hogy egy író ekkor nem az ellenkező felekezetben látja az ország bajainak egyik főforrását. Említi az ország vallási megosztottságát:

Gyönyörködnek külömb-külömb vallásoknak

(I, 12.)

de anélkül, hogy megjelölné, kik ezért a felelősek. A vallásháborúkat pedig — melyekből személyes tapasztalata is volt — határozottan elítéli. Arszlán budai basa az I. énekben olvasható levelében azért tartja kedvezőnek az alkalmat Magyarország megtámadására, mert Nyugatról nem kaphat segítséget, mivel

Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

(I, 63.)

Vagyis Károly német császár a vallás kérdésével, a reformáció elleni harcra foglalkozik, és ezért nem segíti a törökkel szemben az európai kultúrát védő magyarokat. Ez a kis utalás arra céloz, hogy a vallásháború a török kérdés megoldását akadályozza, ha pedig a vallásháború Magyarországon is folyik, akkor egyenesen lehetetlen a függetlenség kivívása.

Zrinyi tehát már ekkor kezdte észrevenni, hogy az ország egységének gondolatát nálunk — ellentétben Európa abszolút királyságaival — nem szabad összekapcsolni a vallási egység követelésével. A magyarság fele katolikus volt, fele pedig protestáns. Az erők egyesítése, amit Zrinyi célul tűzött ki, csak egy olyan program alapján lehetséges, amely egyik felekezetet sem szorítja háttérbe. Ennek a felfogásnak a nyomai jelennek meg az eposzban. Későbbi politikai munkásságában céltudatosan igyekezett ezt a szempontot érvényesíteni. Pedig számos levele, megnyilatkozása igazolja, hogy buzgó katolikus volt élete végéig, és szívéből örült volna a katolikus vallás terjedésének. A haza ügyét azonban fontosabbnak tartotta, és a vallásos érzést el tudta választani egyháza bűnös, nemzetellenes politikájától.

A Habsburg kérdésből az eposz tanúsága szerint még csak azt ismerte fel, hogy Bécsnek nem szívügye Magyarország felszabadítása. Hiszen Zrinyit is állandóan akadályozták a török elleni harcban. Ezért, ha közvetett úton is, de megjelenik az eposzban a németek elleni bizalmatlanság jele és az az általa később nyomatékosan kifejtett gondolat, hogy a török kiűzését magunknak kell végrehajtanunk, nem számíthatunk a németek segítségére. A VI. énekben a török követ, amikor a szigetváriakat megadásra szólítja fel, a védelem reménytelenségét ecsetelve előttük, többek között így érvel:

Bizol-é németben, te okos horvát bán?
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kíván
Lenni, segítséget hoz kárával talán?

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

(VI, 29—30.)

Igen jellemző, hogy míg a szigeti hős a török követ beszédének hazug állításait sorra megcáfolja, addig erre a kérdésre nem válaszol; a Habsburg-

király politikájára mondott elítélő szavakat nem utasítja vissza. Ugyanakkor azonban Zrinyinek e kérdésben tanúsított ingadozására mutat, hogy csak az ellenség szavain keresztül bírálja a németet, a magyarokén, vagy a sajátján keresztül még nem. Ez a kérdés élete további során tisztázódott előtte.

A Szigeti Veszedelemben Zrinyi korának legdöntőbb, legégetőbb problémájának adott kifejezést a legmagasabb művészi formában. Olyan eposzt írt, amelyet a magyar irodalomban máig sem mult felül senki. Nem öncélú művészi munka eredménye, hanem a hazáért vívott harc, politikai küzdelem terméke volt a legnagyobb magyar eposz. Szerzője tudatában volt műve értékének. Az eposzhoz írt berekesztő versében büszkén állapítja meg, hogy „nagy hírű munkáját” sem idő, sem tűz, sem az ég haragja, sem az ellenség el nem ronthatja. De világosan kijelenti azt is, hogy nem csak az eposz megírását érezte hivatásának, hogy ez csak kezdet, utána következnie kell az itt megfogalmazott célkitűzések végrehajtásának:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Mig élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vigam buríttatom hazám hamujával.

A nemzet megbecsülte a Szigeti Veszedelemet, Zrinyi munkáit, áldozatkész életét. A kuruc szabadságharcosok, Rákóczi Feenc, Kölcsey, Vasvári Kossuth Lajos felhasználták, terjesztették, valóra váltották Zrinyi tanításait. A XVIII. század végén újjászülető irodalmunknak egyik harci kérdése volt a Szigeti Veszedelem költői értékének elismertetése. Kazinczy, Bacsányi, Csokonai irodalmunk legértékesebb hagyományának tekintették. Zrinyi művészetében olyan biztos alapot láttak, melyre irodalmunknak feltétlenül támaszkodnia kell megújulásakor. A legnagyobb magyar eposz csodálója, tanulmányozója és követője volt a XIX. századi epika két legnagyobb mestere Vörösmarty Mihály és Arany János is. Történelmünk és irodalmunk nagyjainak dicsőséges galériája hirdeti a Szigeti Veszedelem költőjének halhatatlan érdemeit.

Megkísérelte Zrinyi nemes alakját cégrül használni a reakció. A klérus, Horthy fasiszta hadserege egyaránt szerette volna Zrinyit saját elődjének tekinteni. Zrinyi azonban másra tanított: a haza védelmére és nem annak elárulására. A környező népekkel való testvéri, közös ellenállásra a függetlenségünket veszélyeztető hódítók ellen és nem a hódítók csatlósává szegődve a testvérnépek megrohanására. Olyan hadsereg megteremtését hirdette, amely egy a néppel, és nincsen egyetlen sora sem, amellyel egy népelnymó hadsereg igazolhatná létét.

Zrinyi tanításainak csak egy jogos örököse van: a felszabadult magyar nép, amely közkincsóvé teszi a Szigeti Veszedelem szerzőjének, a függetlenségünkért vívott küzdelmek lángoló szívű harcosának, történelmünk egyik legnagyobb alakjának műveit és tanításait: a hazaszeretet kiapadhatatlan forrását.

Förster Aurél és Vagyas Lajos alábbi cikkei nem annyira véglegesen tisztázott tudományos megállapításokat közölnek, mint inkább problémákat vetnek fel. Epen ezért vita-rovatunkban közöljük őket, s szeretnénk, ha a kérdések körül kibontakozó vita megindító lennének.

A MAGYAR VERS RITMIKAI ALAPJAI

(*Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom*)

Kerek ötven éve annak, hogy „*A hexameter eredete*” c. doktori értekezésben verstörténeti témával léptem a tudomány porondjára, s most — fél-százados kalandozás és távollét után — megint verselméleti fejtegetésekkel állok a filológiai nyilvánosság elé. Engedtessek meg tehát nekem, hogy kissé szubjektív természetű visszaemlékezésekkel kezdjem. Doktori értekezésem csirája egy metrikai téma volt, melyet berlini egyetemi tanulmányaim idején H. Diels szemináriuma számára kellett volna kidolgoznom, s amely azt lett volna hivatott tisztázni, hogy bizonyos, a caesurára vonatkozó verstani saját-ságok, melyeket az alexandriai kor elégiájának hexameterében megállapítottak, a régi görög elégiában is észlelhetők-e. Ez a célkitűzés azután szükség-szerűen elvezetett a homerosi hexameter caesuráinak beható vizsgálatához, ez pedig a versmérték eredetének problémájához. H. Usener a hexameter eredeti formáját ősrégi görög négyarsisú versekkel hozza kapcsolatba, ezeket viszont egy ősi indoeurópai versből vezeti le. Usener megoldási kísérletét nagy-jából elfogadtam, de derivációs elméletét, vagyis a négyütemű primitív kép-leteknek egy indogermán ősversből való származtatását s a többi rokon nép-nél előforduló hasonló alakulatoknak is ilyen úton való magyarázatát el kel-lett vetnem. Főleg a magyar verseles területéről való analógiák tettek arra képessé, hogy az indoeurópai magyarázat büvkörén kívül maradvá alkothas-sam meg véleményemet s az említett versek alkotását a ritmus természetéből próbáljam levezetni. Értekezésem lényegét és érdemét ezek a ritmuselméleti fejtegetések tették. Nagy meglepődésemre szolgált, hogy Négyesy László, a verstani kérdéseknek akkor legilletékesebb megítélője, a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott dolgozatomról, s kijelentette, hogy az Egyetem-es Philologiai Közlönyben való bírálatát magának tartja fenn. Ez a bírálat nem jelent meg, főképen saját hibámból, nemtörődömségem következtében; így hát bevonulásom a tudomány területére teljes csöndben, észrevétlenül történt. Egyetemi pályatársaim között sem mutatkozott különösebb érdeklődés munkám iránt; általában az volt a felfogásuk, hogy metrikával az foglalkozzék, akinek másra nem telik. A balgák, ak'k nem tudták, hogy a vers ritmusát áhítattal figyelő a Kosmos egy nagy titkának kapuján zörget, ahova csak le-oldott saruval szabad belépniük!

A ritmus a világtörténetes rendje. Makrokosmosban és mikrokosmosban, fizikai és fiziológiai folyamatokban egyaránt megtaláljuk a ritmus szabá-lyozó elvét. De hogyan közelítsük meg lényegének titkát fogalmi meghatáro-zás útján? Próbáljuk meg Aristoteles eljárása szerint a köztudatból való kiindulással. Milyen folyamatokat nevezünk, félig tudatosan, ritmikusoknak? Életfunkcióink közül a szívverést, a lélekzést; továbbá bizonyos elemi mecha-nikai jelenségeket, mint pl. az inga lengését; egyes testmozgásokat (pl. a járást); számos fizikai munkafolyamatot, melyek ütemes mozgás alakjában mennek végbe; végül az időben lefolyó művészeti jelenségeket (zene, vers). Mindezeknek a folyamatoknak közös saját-sága, hogy kiemelkedő mozzanatok (ictusok, lüktetők) által egyenlő szakaszokra (taktusokra, ütemekre) tagolód-

nak. Ebben érzé, nagyon helyesen, a ritmus lényegét az elfogulatlan megfigyelő: ameddig a szívverés szabályosan, egyenlő időközökben történik, a folyamat ritmikus; ha kihagy, akadozik, *arrythmiáról* beszél az orvos. Minden ilyen folyamat egyenletesen terjedő hullámvonalhoz hasonlítható, amelyben emelkedő és alászálló részeket, hullámhegyeket és hullámvölgyeket, különböztethetünk meg; e különbségek intenzitásbeli, erőfokbeli különbségek, amint azt különösen a hallás és tapintás körébe eső folyamatokon észlelhetjük. Egy-egy ütem a nyomatékot, az *ictust* hordozó elemből (a verstan nyelvén szólva: *arsisből*), s egy csökkentett intenzitású elemből (a *thesisből*) áll. Ez a csökkentés a *thesis* erőfokát zérusra szállíthatja alá, ilyenkor pauzával állunk szemben. Ezek a szünetek természetesen nem szakítják meg a ritmikus folyamat folytonosságát, hanem szerves elemei annak. Minden ritmikus sor tehát egynemű, de erőfok tekintetében különböző elemek, mozzanatok szabályos egymásutánja, melyben a szabályosságot a nyomatékos (*ictust* hordozó) elemek (ütemcsúcsok, lüktetők) egyenlő időközökben való ismétlődése hozza létre. — Mindezeket a tételeket közvetlen tapasztalat, megfigyelés útján állapíthatjuk meg, s bennük biztos kiinduló pontot, alapot kapunk további elméleti következtetésekre.

A ritmusprobléma tudományos kutatásának története, mint annyi más tudományé, a görögökkel kezdődik. Tarentumi *Aristoxenos* nevéhez fűződik az utókor szemében az alapvetés és első rendszerezés dicsősége. Elődeinek tanításáról alig tudunk valamit. *Aristoxenos* elméletéről is csak töredékes ismeretekkel rendelkezünk; ha idevonatkozó főműve megmaradt volna, alighanem olyan alapvető munkával lennénk gazdagabbak, mint aminő Eukleides műve a háromdimenziójú tér geometriájáról. *Aristoxenos* szerencsésen egyesíti magában a pythagoreusok matematikai szemléletmódját az aristotelesi széleskörű tapasztalati alapvetés és éles fogalmi megkülönböztetés követelményeivel. Saját szavaiból tudjuk, hogy a ritmus kérdését széles alapon, nemcsak a musikus művészetekre szorítkozva tárgyalta, bár erre vonatkozó fejtegetéseinek nagy része, a *Rhythmika Stoicheia* egész első könyve elveszett, s csak a musikus művészetek (zene, költészet, tánc) ritmuselméletéről vagyunk jobban tájékozva.

Hogyan kerül *Aristoxenos* neve értekezésem címébe? s mik az érintkező pontok az ő tanítása és alább kifejtendő elméletem között? Mindenekelőtt meg-egyezzünk abban, hogy a verset lényegében ritmusjelenségnek tekintjük, s alkatának végső magyarázatát a ritmus minden megjelenési formájára érvényes törvényekben keressük. A követői azért viselik a jellegzetes *rhythmikoi* nevet a velük ellentétben álló *metrikoi* szavakhoz tapadó, szűklátókörű iskolájával szemben. De indokolt volt *Aristoxenosra* való hivatkozásom egyes fontos tételeinek átvétele miatt is. Egyébként előadandó elméletem felépítésében és módszerében eléggé távol áll az ő egyoldalúan elvont tárgyalásmódjától, mely nem méltatja kellő figyelemre a lélektani szempontokat. Ezeket is tekintetbe véve töreksem a következőkben vázolni egy tudományos igényekkel felépítő magyar verstan *ritmikai prolegomenáit*.

A *ritmus* — *Aristoxenos* meghatározása szerint — *időrészek rendje*. Ez a mélyenjáró definíció azonban meglehetősen távol esik a szemlélhető valóságtól. Főntebb megállapítottuk, hogy az elfogulatlan megfigyelő a ritmus lényegének az egyenlő időközökben ismétlődő lüktetéseket érzi, ezek pedig intenzitásbeli különbségeket feltételeznek. Ennek a dinamikus elemnek figyelembe vétele, úgy látszik, hiányzik *Aristoxenosnál*, a ritmus meghatározásába legalább nem vette be. A taktusegyenlőség elvének kimondását is hiába keressük *Aristoxenos* tanításának ránkmaradt töredékeiben, pedig kétségtelen, hogy ugyanazt értette ritmuson, mint mi, s ugyanazokat a jelenségeket tekintette ritmikusoknak, mint mi. Kétségtelen bizonyítéka ennek, hogy az érverés nála is a ritmus példái között szerepel.

Alapvető fontosságú tétele Aristoxenos elméletének a *rhythmos* és a *rhythmizomenon*, a ritmus és a ritmizált anyag (ritmushordozó, ritmusalany) megkülönböztetése, amihez az aristotelesi filozófia „alak” és „anyag” fogalmai szolgáltak kiindulópontul. Újabb metrikai kísérletek nem egy balfogása elkerülhető lett volna e különbség szemmeltartásával. A ritmus teremtő és formáló erejét nem lehet végső elemzésben a formálandó ritmusalany természetéből és sajátos tulajdonságaiból levezetni és magyarázni.

Az alak-anyag kettőssége mellett a *subjectum*-*objectum* ellentét is fontos szerepet játszik a ritmusjelenségek magyarázatában. Ritmus mint objektíve adott tárgyi valóság, és ritmus, mint szubjektív, lélektani folyamat: ezt a megkülönböztetést állandóan szem előtt kell tartanunk. Aristoxenos nem tesz különbséget a különféle ritmus között.

A ritmus legelemibb formája tehát a hallás, látás, vagy tapintás érzékei által felfogott, minőségileg egynemű, de fokozott intenzitásuk útján kiemelkedő ingerek egyenlő időközökben ismétlődő sorozata, mely elvben végtelen, egyenletes, csoportokra, szakaszokra nem tagolódó. Ez a lineárisan terjedő folyamat a *ritmus első dimenziója*.

Ámde ez a horizontális irányban terjedő mozgás a ritmusnak nem egyetlen funkciója. Objektíve teljesen egyenlő benyomások sorozatában ritmus-érzékünk különbséget vél felfedezni, melyek a sort szakaszokra, ütemesoportokra tagolják. Az elsőrendű ritmikus sor lüktetői között szubjektív érzésünk erőfokbeli különbségeket állapít meg s azokat ezáltal az arsis és thesis viszonyába hozza. Így az első dimenziójú hullám fölött egy másodrendű ritmus-hullám keletkezik, melynek hullámhegyei az előbbinek 1. 3. 5. hullámvögyei a 2. 4. 6. stb. arsisaira esnek; más szóval ritmusérzékünk két-két ütemet nagyobb egységbe foglal össze, zenei nyelven szólva a kétnegyedes ütemeket négynegyedesekké egyesíti. Ugyanezen az úton keletkeznek ritmusérzékünk és ritmusemlékezetünk segítségével a nagyobb ritmus-szakaszok és periódusok. A ritmusnak ezt az összefogó és szerkesztő funkcióját, mely mintegy függőleges irányban emelkedik a vízszintesen haladó ritmusvonal fölé, nevezem a *ritmus második dimenziójának*.

Mint említettük, a ritmusnak ez a funkciója szubjektív természetű. Ön-megfigyelés útján megállapíthatjuk s kísérletileg is ellenőrizhetjük azt a tényt, hogy teljesen egyforma zörejek (pl. a metronom ketyegése, a gép zakatolása) tudatunkban erőfokilag differenciáltan, hol $\frac{1}{4}$, hol $\frac{3}{4}$ taktusban lépnek fel. Ebben az összefogó és rendező erőben látják egyes pszichológusok a ritmus lényegét, nem pedig a taktusegyenlőségben. De ezek nem veszik figyelembe, hogy csak taktusokat lehet magasabb ritmikai egységbe foglalni, vagyis hogy a ritmus második dimenziója feltételezi az elsőt. Egy távirat szövegét közvetítő Morse-jelek szabálytalan kattogását pl. sehogyan sem lehet ritmikai lag tagolni.

Végül a ritmus *harmadik dimenziójának* nevezem az ütemen belül való alakulását, „motívum”-képző tevékenységét. Az egyszerű hullámvonal, az arsis-thesis egyhangú váltakozása helyébe gazdagabb tagoltság léphet. Már a $\frac{3}{4}$ -es ütem megjelenése a $\frac{2}{4}$ és $\frac{1}{4}$ mellett a ritmusnak ilyen irányú funkciójára mutat; ez az alapja Aristoxenos megkülönböztetésének *genos* ison, *diplasion*, *hemimolion* (egyenlő, kétszeres, másfélszeres ütemfajták) között, amiben az arsis és a thesis időtartamának viszonya jut kifejezésre. Legteljesebben érvényesül a ritmusnak ez a tevékenysége a zenében, a zenei *rhythmizomenon* tökéletes hajlékonysága és alakíthatósága következtében, de fontos szerepe van a versben is.

Eddigi fejtegetéseink során általánosságban szóltunk a ritmusról, tekintet nélkül a ritmushordozók sajátos természetére. Megkülönböztettünk objektív és szubjektív formáját: az érző alanytól függetlenül lefolyó jelenséget és az alanyban végbemenő lélektani (pszichofizikai) folyamatot. Az objektív ritmi-

kai jelenségek egyfelől természeti, ill. mechanikai folyamatok, másfelől egy szubjektív ritmusélménynek objektivizált, önállósult vetületei, mint pl. a zene és versköltés alkotásai. Ezeknek oélja ritmikai vonalon is hasonló hatások kiváltása, mint amilyenek az alkotó művészek lelkében játszódtak le. A ritmus minden megjelenési formája, bármi legyen is a hordozója, közvetlenül idegeinkre hat; hatásának titka az egyenlő időközökben ismétlődő lökzetésekben, a taktusegyenlőségben van, ami megkímél bennünket attól, hogy minden ütemhez külön indításra legyen szükségünk; a mozgató szervezet automatizálódása munkamegtakarítást jelent számunkra, esztétikai sikon pedig az így előállt erőtöbblet érzete gyönyört kelt bennünk.

Áttérhetünk immár tulajdonképeni témánknak, a *vers ritmusának* tárgyalására. Itt is érvényben vannak a ritmusról szóló általános tételek és törvények. Már eleve is vissza kell utasítanunk minden olyan kísérletet, mely a versritmus lényegét a rhythmizomenonból, a nyelv sajátágaiból vagy éppen- séggel a gondolati tartalomból próbálná levezetni. A ritmus közvetlenül az idegekre hat. Ez az a varázsvessző a költő kezében, mellyel elbűvöl bennünket, kiemel földi létünk fásult egykedvűségéből és alkalmassá tesz arra, hogy kövessük képzelete világába. Ez a hatás független mondanivalója tartalmától. „A ruca a káka tövén költ.” „A búza jó földben terem.” Két egyszerű bővített mondat, semmitmondó tartalommal. És mégis, a ritmus szárnyán szállva

*Káka tövén költ a ruca
Jó földben te-rem a buza*

bennünket egy más világba emel: látjuk a ringó nádat, a hullámzó búzatáblát... A csodát a szavak ritmikus lendülete művelte, melyet csak fokoz az ütemek beosztását kiemelő alliteráció és rím.

A versritmus sajátos rhythmizomenouja a nyelv, helyesebben a beszéd; ezt kell a ritmusnak saját törvényei szerint időtartam és hangerő tekintetében szabályoznia. Ez a ritmusanyag azonban önmagában véve sem alakatlan, s elemei, a szótagok, éppen e két pontban determináltak; időtartamuk (hosszúságuk és rövidségük) valamint hangerejük (hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltak) a versről függetlenül meg van határozva. Itt tehát két adottság kerül szembe egymással, ami feszültséget, küzdelmet jelent; ha ez a küzdelem a ritmus teljes győzelmével végződik, a nyelvi rhythmizomenont teljesen megolvasztja, cseppfolyósítja, s létrejön az ének. De ez már a zene területére vezet bennünket. A versben viszont a beszéd megmarad beszédnek, bár természetesen alkalmazkodik a ritmus ütemvonalához. Ez az alkalmazkodás, a beszédnek a ritmus formáiba való illeszkedése, a nyelvek természete szerint különböző módon megy végbe; ezen az alapon beszélünk „szótagszámitó”, időmértékes és hangsúlyos verselésről. Lássuk közelebbről a versidomoknak ezt a három főtípusát.

A) Lehetséges, hogy a vers ritmusa egyáltalán nem vesz tudomást a nyelv elemeinek, a szótagoknak időtartami és erőfoki különbségeiről, hanem ezekre való tekintet nélkül helyezi el iktusait és alkotja meg taktusait. A vers menete ilyenkor nagyon egyszerű lesz: egytagú arsisok és thesisok állandó váltakozásából fog állni. A szótagok száma az ilyen sorokban állandó szokott lenni; innen a *szótagszámitó* verselés kevéssé szerencsés elnevezése. Helyesebben *indifferens* (semleges, közömbös) verselésről szólhatnánk, mert a még fejletlen technikai készség nem veszi figyelembe a nyelvi rhythmizomenon prozódai (időtartami, hangsúlybeli) sajátosságait. Különbön is e verselési mód legjelentősebb emlékei oly nyelv területéről valók, melynek hangsúlya nem dinamikus természetű, nem a hangerő fokozásában nyilvánkozik meg, hanem a hangmagasság emelkedésében (zenei hangsúly); az ilyen hangsúlyú szótagok pedig semmivel sem alkalmasabbak az ictusok jelölésére a hangsúlytalanoknál. Ennek a primitív verselő technikának jellegzetes példái az ó-írani avesztá-

költészet himnuszaiban, a gáthákban találhatók. Magasabb fejlődést mutat ezzel szemben az ó-indus védák verselése, ahol a sorok első felében még a semleges típust találjuk, második felük azonban időmértékes jellegű, úgyhogy itt mintegy keletkezésében szemlélhetjük az időmértékes verselésnek az indifferens versidomból való kifejlődését. A verssor emelkedő menetének megfelelően ez a versvég jambikus alkatú lesz.

B) Az időmértékes verselés a közkeletű, de nem kielégítő meghatározás szerint hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása; azt azonban már nem árulja el ez a fogalmazás, hogy miben is áll ez a szabályosság. A ritmusról vallott felfogásunk értelmében a versritmus lényege itt is az ictust hordozó elemek (szótagok) ütemes egymásutánjában van. Minthogy a zenei hangsúlyú nyelvekben nincsenek fokozott hangerővel ejtett szótagok, melyek a versictus természetes hordozói lehetnének, ennél fogva — mint főntebb láttuk — a verselés egy semleges technika közbeeső korszaka után eljut az időmérték elvének alkalmazásáig. Ez abban jut kifejezésre, hogy a versnyomaték hordozására általában a hosszú szótag szolgál. Hangerő és hanghuzam ugyan teljesen különböző fogalmak, de bizonyos funkcióbeli kapcsolat mégis van közöttük. Zeneteoretikusok megállapítása szerint a hangerő fokozása a hang időtartamát is, bár csak alig észrevehető mértékben, meghosszabbítja („agogischer Akzent“, Riemann). A versnyomaték is könnyebben helyezkedik el a hosszú, mint a rövid szótagokon, különösen a verselésnek a szótagszámláló metrikát felváltó legegyszerűbb formájában; itt a hosszú szótagok természetesen az arsisba, a rövidék a thesisbe kíváncsoznak. A további fejlődés során, amint azt a görög verselés példája mutatja, itt alakul ki leggyakrabban a ritmus „harmadik dimenziója“, az ütemeken belüli változatos tagolódás.

C) Hangsúlyos verseléssel találkozunk olyan nyelvekben, melyeknek hangsúlya a hangerő fokozásában nyilvánul meg (expiratorius hangsúly), mint pl. a magyarban vagy a germán nyelvekben. Itt a nyelv a maga hangsúlyos szótagjaiban készen kínálja az ictusokat a versritmus számára. Mégis joggal feltehetjük, sőt észszerűen fel kell is tennünk, hogy ennek az adottságnak technikailag tökéletes kihasználását itt is meg kellett előznie egy olyan állapotnak, mely az indifferens verselés képét mutatta. A fejlődő verselő készség azután mindinkább teljessé tette a hangsúly és ictus összehangolását; ennek a folyamatnak is megvan azonban a nyelv prozódiai alkatában megadott határa. Világosan láthatjuk ezt magyar nemzeti verselésünkben is. Se szeri, se száma az olyan verseknek, amelyekben szóhangsúly és versictus külön utakon jár, ahol az ictus hangsúlytalan szótagra esik, vagy megfordítva hangsúlyos szótag verstanilag súlytalan. Ez annyira elterjedt jelensége a magyar verselésnek s megszokottságánál fogva oly kevésbé bántja ritmusérzékünket, hogy tulajdonképpen nincs is jogunk ilyen esetekben hibás verselésről beszélnünk, s tárgyaltatnunk kell minősíteniünk Arany Jánosunknak mea culpáját ilyen sorokért, mint „Zsigmond a ki-rály a császár“. Tagadhatatlan ugyan, hogy azok a sorok, melyekben ictus és accentus mindenütt fedik egymást, tetszetősebben hangzanak, tökéletesebben valószínűsítik meg a metrikai eszményt, de az ideál elérésének útjában állnak a ritmushordozónak, a nyelvnek, bizonyos prozódiai, hangsúlybeli adottságai. Hogy pl. éppen legmagyarabb, legidősebb versformáink egyikét, a hősi tizenkettőt (ú. n. magyar alexandrinust) ilyen tökéletesen megszerkesszük, ahhoz csupa 2- és 4-szótagú szót kellene használnunk, ami a szavak megválasztását s ennél fogva a nyelv kifejezőképességét erősen korlátozná. Ictushordozó hangsúlytalan szótagok viszonylag gyakori előfordulása arra a megállapításra készítet, hogy a magyar nemzeti versidom *középforma* a szigorúan hangsúlyos típus és az indifferens, ú. n. szótagszámláló verselés között. A vers hangsúlyos jellege sokkal tisztábban jut kifejezésre pl. a német metrikában, de ez nem jelent fejlettebb technikát, hanem egyszerű folyománya a nyelv hangtani szerkezetének. A német nyelvben a hangsúlytalan szótagok nagy részét szillabikusan használt nasalisok és

liquidák, dörmögő hangok (schwa) alkotják, melyek valósággal eltűnnek a hangsúlyos szótag mellett, és semmikép sem alkalmasak arra, hogy vele szerepet cserélve átvegyék a verstani nyomatékot. Ez esetben a ritmushordozó bizonyul erősebbnek a ritmusnál és arra kényszeríti, hogy ictusainak jelzésére a hangsúlyos szótagot használja, vagy pedig a jóhangzáson ejtsen esorbát.

A ritmust ugyan nem a rhythmizomenon tulajdonságai hozzák létre, mégis bizonyos állandó jellegű nyelvi adottságok alkalmasak arra, hogy a ritmust meghatározott irányba tereljék. A magyar hangsúly törvénye, mely szerint a beszédnyomaték mindig a szó első szótagjára esik, adja magyarázatát a magyar vers, s ezen túlmenőleg a magyar dal és zene ereszkedő lejtésének.

A fentiekben érintettük a ritmus összefogó és szerkesztő tevékenységét, melyet második dimenziójának neveztünk el. Láttuk, hogy ritmusérzékünk differenciálja a lüktetőket s olyan viszonyba hozza egymáshoz, aminőben arsis és thesis állnak a ritmusfolyamat első dimenziójában. Ezúton épülnek fel az ütemekből a nagyobb ritmusegységek, szakaszok. Egy ütemnek nincs önálló léte, csak az ismétlésben mutatkozik meg lényege. Így vagyunk a második dimenzió hullámával is. Legalább két „másodfokú” ictusra van szükség, hogy a ritmusnak ez a tevékenysége világossá váljék előttünk. Eszerint négy elsőfokú s benne két másodfokú arsis-thesis az a legkisebb ritmikai képlet, amelyen a ritmus összefogó, szerkesztő tehetsége szemléltetővé válik. Mindezek a megállapítások a verstanra, a legegyszerűbb metrikai formák kialakulására is érvényesek. Ilyen eredetű az a négyarsisú vers is, mely a legtöbb indoeurópai nép költészetében előfordul, s mely tulajdonképpen két kettős ütem (dipodia) összekapcsolása. Usener és mások ennek az egyszerű versalaknak általános elterjedését úgy magyarázzák, hogy egy indoeurópai versre, mint közös ősré, vezetik vissza; ezzel szemben már doktori értekezésemben rámutattam a magyar analógiákra s az egyezést a ritmus általános törvényeiből magyaráztam. A ritmus természetéből folyó képlettel állunk itt szemben, amellyel a legkülönbözőbb korok és népek verselésében találkozunk: görögöknél és indusoknál éppúgy, mint a finneknél és magyaroknál; jelentkezik a verstani fejlődés kezdeti fokán éppúgy, mint ott, ahol egy összeomlott kultúra romjain új élet fakad: így a kora középkor népeinél, a keresztény himnuszköltészetben. A ritmikai formának viszonya a ritmushordozóhoz változhat, a quantitáló elvet hangsúlyos vagy indifferens verselés válthatja fel, de a ritmikai forma alkati, szerkezeti törvénye ugyanaz marad, ami ezer év előtt volt.

A magyar versformák között is megtaláljuk ezt az elképzelhető legegyszerűbb versalakot, ezt a metrikai ősképződményt az ú. n. *ősi nyolcas* alakjában. Hagyományos képlete: 4, 4; helyesebben azonban 2 + 2, 2 + 2 formát kellene használnunk, mert dipodiákkal van dolgunk. Itt is beigazolódik Négyesy tétele az ütemfeleződésről, mely újabbkori verstani kutatásunk egyik legjelentősebb felfedezése és új perspektívát nyitott a magyar versidom megértésére, bár — mint már disszertációmban is megjegyeztem — helyesebb volna ütemösszetételről, mint feleződésről beszélni.

Bár értekezésem célkitűzése kizárja azt, hogy verstörténeti fejtegetésekbe bocsátkozzam s pusztán a versformák ritmikai értelmezésére szorítkozom, mégis az előadottak alapján le kell vonnom a következtetést, hogy itt tényleg ősi magyar formával van dolgunk s eredetét külföldi példák utánzásában keresni legalább is fölösleges kísérlet.

A verselés feladata a ritmusanyagnak, a beszédnek, a versformához való alkalmazása. Ezért a metrikai kutatás elsősorban a ritmushordozónak a ritmushoz való viszonyára fog irányulni, azaz — a hangsúlyos verselésben — annak megállapítására, hogy versictus és szóhangsúly mennyiben fedik egy-

mást. Minthogy az „ősi nyolcas“-ban két dipodia alkot egy verssort, s a kettős ütemek első szótagján ictusnak kell lennie, ezért a magyar hangsúly természetesen megfelelően a második dipodiának is új szóval kell kezdődnie. Az esetek túlnyomó többségében ez így is van, bár kivétel is elég akad nép- és műköltészetünkben egyaránt. Ilyenkor nyelvtanilag hangsúlytalan szótagok lesznek a versictus hordozói. Ez a szabálytalanság kétféleképp állhat elő: *a)* egy szó az első d'podióból átnyúlik a másodikba, vagy *b)* a második kettős-ütem hangsúlytalan szóval (névelő, kötőszó) kezdődik. Lássuk pl. ebből a szempontból Petőfi ismeretes sorait:

Befordultam a konyhára,	<i>b)</i>
Rágyújtottam a pipára...	<i>b)</i>
Azaz rágyujtottam volna,	<i>a)</i>
Hogyha már nem égett volna.	
 A pipám ja-vában égett	<i>a)</i>
Nem is mentem én a végéig	stb

Ictus és beszédhangsúly illetően meghasonlása azonban nem zavarja a ritmusfolyamat állandóságát, akadálytalan folyását, s csak az értelmi tagolódás szempontjából érezzük ki nem elégtőzőnek az ilyen verselést. — Végigtekintve Petőfi nyolcasain megállapíthatjuk, hogy 934 sor közül 130-ban figyelhetjük meg az *a)* alatti jelenséget, vagyis a szó átnyúlását az első dipodiából a másodikba [az esetek 13,9%-ában!], míg 117 esetben, az esetek 12,5%-ában, a *b)* alattival találkozunk. Az első dipodia is kezdődhetik hangsúlytalan szóval (*c*-típus), Petőfinél 136-szor a megvizsgált 934 sorban, az esetek 14,5%-ában.

Nem lesz érdektelen ezeket a szempontokat a *népdalok* verstechnikájának vizsgálatában is érvényesíteni. 2067 nyolcas népdalsor áttekintése a következő eredménnyel járt: *a)*-típusú sor 276 (13,3%), *b)*-típusú 259 (12,5%), *c)*-típusú 250 (12%). A számok tehát nagyjából egyeznek a Petőfi nyolcasairól megállapított adatokkal.

Egészen más kép tárul elénk *Arany* nyolcasainak vizsgálatakor. Nem volna helyes dolog az egész anyagot egy kalap alá foglalva tárgyalni, bár általánosságban is megállapítható, hogy Aranynál a fentemlített incongruentiák jóval ritkábbak, különösen az *a)*-típusú (középmetszet elhanyagolása), mégis a verselés technikájában műfajok és művészi célkitűzés szerint nagyobb eltérések észlelhetők. Legtökéletesebbek Buda Halála VI. énekének (Rege a csodaszarvasról) nyolcasai: 212 sorban csak egyetlen egy *a)*-típusú akad, *b)*-típusú 15 (7%), *c)*-típusú 9 (4,2%). A középmetszet elhanyagolását a sorban előforduló két tulajdonnév okozta („Lyányai *Belárnak*, *Dálnak*“).

Más tekintetben is tanulságos ezzel a darabbal foglalkozni. Mindenekelőtt látjuk, hogy Arany ezt a mértéket tartja legmegfelelőbbnek a „hegedősök kobzán“ felhangzó „régí rege“ számára, tehát ősi magyarnak érzi. Érdekes továbbá megfigyelni, hogy a versmérték dipodiajellegét mennyire törekszik kifejezésre juttatni a sok kéttagú szó alkalmazásával, ami által a dipodiák második ütemére is hangsúlyos szótag, szókezdő jut. Az ének 424 dipodiája közül 268 van így alkotva, az esetek 62%-a (*d*-típus); hogy ez milyen magas arány, mutatja a Petőfivel való összehasonlítás, akinek 1868 átnézett dipodiájában csak 984 ilyen szerkezetű található (52,6%). Már sokkal szabadabban kezeli a metrumot Arany a Toldi Estéje V. énekének egy betétében (Szent László legendája), amelynek 136 sorában 11 *a*-típusú (8,3%), 25 *b*-típusú (18,4%) és 19 *c*-típusú (13,9%) sor fordul elő. A 272 dipodia közül pedig 152 (55,8%) mutatja a *d*-típust. A Toldi Szerelme VI. énekének a hajdúk hőstettéről szóló kitérésében *a*-típusú sor a 128 között 5 akad (3,9%), *b*-típusú 14 (10,9%), *c*-típusú 10 (7,8%); a *d*-típus a 256 dipodiában 146-szor van meg, az esetek 57%-ában.

Arany *Kisebb Költemények* címén összefoglalt lírai darabjai, balladái, tréfás elbeszélései stb. közül egyesek feltűnő ritmikai szabálytalanságokat

mutatnak; így *A Fülemile* c. vidám szatirájában a középmetrszet elhanyagolása, ez az egyébként ritkán előforduló abnormitás (*a*-típus), rendkívül gyakori (22,5%); ezzel szemben a különben leggyakoribb *b*-típus csak 13,3%-kal, a *c*-típus 5%-kal szerepel. *A Bajusz*-ban 4,8% az *a*-, 4,4% a *b*- és 11% a *c*-típusú sor (hangsúlytalan sorkezdet). — Átlagos értékek a *Kisebb Költemények* összeségére, 1248 sorra vonatkozólag: 6,8% *a*-, 10,9% *b*- és 8,2% *c*-típusú sor. Az *Elegyes Darabok* (273 sor) megfelelő adatai: 4,4% *a*-, 13,2% *b*- és 9,9% *c*-típusú sor. A *d*-típusú sorok (hangsúlyos szótag, ill. szókezdet a dipodiák második arsisában) a *Kisebb*

Költeményekben 57,8%-kal, az *Elegyes Darabokban* 57,7%-kal szerepelnek.

Könnyebb áttekintés kedvéért táblázatban adom Petőfi, Arany és a népdal nyolcasainak verstani sajátságait. Minthogy az *a*, *b* és *c* alattiak a szabályos formától való eltéréseket adják, célszerű lesz a formai követelmény teljesítését jelző *d*-típus adatainak visszaját adni.

Népdal

		elb. költ.	kisebb költ.	elegyes dbk		
<i>a</i>	13,9	3,5	6,8	4,4	13,3	%
<i>b</i>	12,5	11,3	10,9	13,2	12,5	%
<i>c</i>	14,5	7,7	8,2	9,9	12	%
<i>d</i>	47,4	40,6	42,2	42,3	42,1	%

Az ősi nyolcas, ill. a négyarsisú sor változatainak kell tekintenünk az ú. n. *hetes*, *ötös* és *hatos* sorokat, melyek nem egyebek, mint a nyolcasnak csonka, antik műszóval élve „katalektikus” formái. A *hetes* olyan négyarsisú sor, melynek utolsó thesisét pauza alkotja. Hangjegyekkel kiírva képlete: $\text{♪♪♪♪} | \text{♪♪♪} \text{~}$, számokban kifejezve: 2+2, 2+1. (Itt és a következőkben minden számjegy egy ütemet jelent, az egységek az ütemeket alkotó szótagok számát jelölik, a 0 az egész ütemre, arsis-thesisre kiterjedő pauzát, a vessző a dipodia végét jelzi.) Metrikai szerkezetét tekintve legérdekesebb az a megfigyelés, hogy a szó átnyúlása az első dipodiából a másodikba, vagyis a középmetrszet elhanyagolása ritkább, mint a nyolcasban: míg ott a fönti kimutatás szerint a népdalban 13,3% az *a*-típusú sorok arányszáma, addig 808 megvizsgált hetes népdalsorban csak 58 ilyen találtatik (7,1%)! Arany 306 hetes sorában 14 az *a*-típusú (4,5%) a *Kisebb Költemények* nyolcasainak 6,8%-os arányszámával szemben. Petőfi verselése itt is pongyolább: 856 sorban 157-szer hanyagolja el a középmetrszetet (18,3%), gyakrabban mint nyolcas soraiban (13,9%).

Az *ötös* a négyarsisú dimeter „brachykatalektikus” alakja; képlete $\text{♪♪♪♪} | \text{~}$ ill. 2+2, 1+0. Ez a versalak igen ritka, többnyire csak más formákkal kapcsolatban fordul elő. Annál gyakoribb a *hatos*, melynek fontosságát különösen emeli, hogy két ilyen sor összekapcsolása adja a magyar epikai versmértéket, az ú. n. magyar alexandrinst. A *hatos* alapformája a $\text{♪♪♪♪} | \text{♪♪}$ vagyis 2+2, 1+1. A gyorsmenetű első dipodiát (négy nyolcad) követi a sort két lépésben a thesisek elfojtásával nyomatékosan záró második. Ez a „súlyos versvég”, ahogy nevezem, adja meg a versnek jellegzetes formáját, amely korántsem szorítkozik a magyar metrikára, hanem számos más nép verselésében is előfordul. A görögöknél jellemző példája az az ősrégi, népi négyarsisú, többnyire anapaestikus menetű verssor, ~ ~ ~ ~ ~ , melyet tartalma után *paroimia*-kosnak (közmondás-versnek) nevezett el a későbbi teória. A még mindig legvalószínűbb feltevés szerint két ilyen sor összekapcsolása útján jött létre az a versképlet, amelynek továbbfejlődése a hexameter. Ebben a tekintetben is teljes az analogia a *hatos* és görög rokona között. Hasonló a helyzet a latin versus saturnius körül. Ez a versmérték is két négyarsisú, súlyos sorvégű vers összetételének fogható fel. Ilyen szerkezetű a régi német epikai verssor („Langzeile”) is. Arany csálhatatlan ritmusérzékével állapította meg a magyar Sán-

dorvers közepén és végén álló „nehéz ütemet“, „spondeust“ (l. Horváth J. „A Magyar Vers“ 194. l.), ami nem egyéb, mint a hatos félversek 2+2, 1+1 alapalakjának felismerése. Ezen, a következőkben *A*-formának nevezendő alakokon kívül, mely a második dipodia élére hosszú szótagot kíván, van egy másik, *B*-forma is, rövid szótaggal ezen a helyen: $\underline{\text{J J J J}} | \underline{\text{J J}} \underline{\text{J}}$ azaz 2+2, 2+0
Példák:

<i>Megöltek egy legényt</i>	<i>B</i>
<i>Hatvan forint-jáért,</i>	<i>A</i>
<i>A Tiszába bevetették</i>	
<i>A szürke lo-uáért.</i>	<i>A</i>

A hatos sorok nagy többsége az *A*-formát mutatja: 1055 népdalsorból csak 268 (25,4%) a *B*-formájú. Petőfi 1391 hatos versében 305 *B*-formáját számoltam meg (21,9%); Aranynál a Kisebb Költemények és az Elegyes Darabok hatosai között meg éppenséggel csak 7 ilyen akadt (1,7%)! A hatos vers formáiról egyébként még szó lesz az alexandrinus tárgyalásakor, ahol bőséges anyag áll majd rendelkezésünkre. De már itt kell bemutatnunk a hatos harmadoló (triolás) formáját is, amely dipodiánként a négy, ill. két szótag helyett három-három szótagból áll (*C*-forma); képlete: $\underline{\text{J J J}} | \underline{\text{J J J}}$ azaz 3, 3. Jellemző példája

Aranynál a Mátyás Anyja versmértéke:

<i>Szilágyi</i>	3
<i>Örzsébet</i>	3
<i>Levelét meg-írta</i>	2+2, 1+1
<i>Szerelmes</i>	3
<i>Könyével</i>	3
<i>Azt is tele-sírta</i>	2+2, 1+1

Arany a feltűnő sorbeosztással a harmadoló ritmust akarja jelezni; e nélkül hajlandók volnánk így olvasni a sorokat:

Szilágyi Ör-zsébet
Levelét meg-írta
Szerelmes kö-nyével
Azt is tele-sírta

vagyis az *A*-forma, azaz 2+2, 1+1 ritmus szerint. A kérdéses sorok tehát metrikailag *kétértékű* (ambivalens) sorok, melyeknek valódi ritmusát pusztán objektív, prozódiai adottságok alapján nem lehet eldönteni. Itt a költő szándéka az irányadó.

A magyar alexandrinus

Hósi tizenkettősnek is nevezhetném a hexameter magyar nevének („hósi hatos“) analógiájára. Nem egyéb, mint két hatos sor összetétele. A félsorokban tehát megtalálhatjuk e vers három formáját (*A*, *B*, *C* vagyis: 2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3); az egész sorok pedig ezek kombinációi lesznek. Összesen 9 ilyen összetétel lehetséges: *A : A*, *A : B*, *A : C*, *B : A*, *B : B*, *B : C*, *C : A*, *C : B*, *C : C*. Ezeket kell szemügyre vennünk a versforma morfológiájának tárgyalásakor.

Nincs szándékomban verstörténetet adni. A versforma itt csak attól a ponttól kezdve érdekel, amikor az, Arisztotelesszel szólva, megtalálta a maga természetét. Mégis szembe kell állítanom a forma első művészi kezelőjét, Gyöngyösit, a technikai tökéletesség megtestesülésével, Arannyal. Nem lesz érdektelen megállapítani a haladást a versforma lényegének teljesebb kibontakozása felé. Sőt, ha nem csalogodom, magánál Gyöngyösinél is megállapíthatjuk az ilyen irányú fejlődést a *Murányi Vénus* és a *Kemény János* alább tárgyalandó két szemelvényén s még világosabban Arany Toldijának és Buda Halálának összehasonlítása által.

A magyar alexandrinus alapalakja a hatos versről fönt megállapítottak szerint az $A : A$, vagyis a $2+2, 1+1 : 2+2, 1+1$ forma. Az A -formát vehetjük fel mindenütt, ahol a prozódia ezt megengedi, vagyis ahol az ötödik szótag hosszú s ennél fogva a második dipodia hosszú szótaggal kezdődik. Vegyük szemügyre a Murányi Vénus I. énekének 1. strófáját:

Rend szerint jegyezzék egyebek versekben	C : C	A : A
Óriások dolgát az régi üdőkben	A : C	A : A
Az istenek ellen esvén irigységben	A : A	A : A
Minémű harcokat tartottak az égben.	C : A	C : A

A beszédnyomaték alapján az 1. sor mindkét felét, a 2.-nak második s a 4.-nek első felét C -formájának foghatjuk fel; a három első esetben azonban a fönt kimondott elvnel fogva a kétértékű sorokat az A -forma szerint kell mérnünk. A következőkben tehát ilyen esetekben mindenütt ezt a formát veszem fel. A negyedik sor első felében az ötödik szótag rövid, tehát az A -forma ki van zárva, a természetes mérték harmadoló C -forma lesz (*Minémű harcokat*), lehetséges a B -forma is (*Minémű har-cokat*). Általában minden C -forma kétértékű, rövid utolsóelőtti szótaggal B -vel ambivalens, hosszú utolsóelőtti szótag esetén A -val; itt mindig A javára döntöttünk. B -formát biztosan ott állapítunk meg, ahol a negyedik szótag hangsúlytalan, különösen, ha az ötödikre beszédnyomaték esik. Példák: *Szép hazáját s magát ezért mint vesz-tette* ($B : A$). *Egyéb nagy dolgokat ki mint csele-kedett* ($C : B$).

A második strófa:

Sokféle próbáit írják meg Jásonnak	C : C	A : A
Veszedelmes útját s csodáit Colchisnak	C : C	A : A
Honnét tanácsából Medea asszonynak	A : C	A : A
Elnyeré az gypját aranyas báránynak	A : C	A : A

A föntiekben a C -forma mindenütt A -formára van visszavezetve. — Elvként kimondhatjuk tehát, hogy A/C ambivalenciája esetén a felsort A -nak minősítjük, B/C kétértékűségek pedig, ha a negyedik szótag hangsúlyos, a C -, minden egyéb esetben, de különösen, ha az ötödik szótag hangsúlyos, a B -forma mellett döntünk. El kell ugyan ismerni, hogy lehetnek esetek, amikor ez a szabály nem fűdi a verselő intencióját, pl. hogy A/C kétértékűsége esetén C -ritmusúnak érezte a verset; de ezt objektív ismertető jelek hiányában nem lehet megállapítani, s elvszerű tárgyalás csak a kifejtett elvek alapján lehetséges.

Az iskolai szabály, melyet Gyöngyösi alexandrinusainak megalkotásakor szem előtt tartott, aligha terjedhetett ki másra, mint a szótagszám és a közép-metszet szabályozására. A vers ritmikai szerkezetét, az ütemek tagolódását a ritmusnak immanens, a költő lelkében élő törvényei és a ritmushordozó nyelvi anyag prozódiai adottságai határozzák meg. Verselő tevékenysége ösztönös és aligha vált még tudatossá, mint később legalább nagy részében Aranynál.

A következőkben vizsgáljuk a vers ritmikai szerkezetét az imént megállapított formák szempontjából. Vizsgálatainkat a felsorok áttekintésével kezdjük. Az A, B, C ($2+2, 1+1; 2+2, 2+0; 3,3$) formákon kívül számba vesszük a kétértékű A/C felsorokat is.

	A	B	C	A/C
<i>Murányi Vénus I. é.</i>	1172	291	193	504
	541/631	17,5%	11,7%	43%
(828 sor, 1656 félsor)	70,7%			
	65,3/76,2%			
<i>Kemény János I. é.</i>	1821	370	281	848
	835/986	14,9%	11,3%	46,5%
(1236 sor, 2472 félsor)	73,6%			
	67,5/79,7%			

E statisztikai adatokból nyilvánvaló az *A*-forma uralkodó szerepe a hatos félsorokban. Arányszáma növekszik a későbbi keletű Kemény Jánosban (73,6%) a Murányi Vénus 70,7%-ához képest. Nem érdektelen továbbá megfigyelní az *A*-forma magasabb arányszámát a vers második felében: 76,2% a 65,3%-kal (M. V.) és 79,7% a 67,5%-kal (K. J.) szemben; ez is arra mutat, hogy helyes úton járunk, mikor az *A*-formában látjuk az alexandrinus jellegzetes alakját; minden néven nevezendő versnek u. i. az a természete, hogy a sor vége felé tisztábban mutatja szerkezetét. — Az *A/C*-sorok százalékos arányszáma a főnti kimutatásban az *A*-sorok összegéhez viszonyítva értendő.

A következőkben Arany alexandrinusainak szerkezetével foglalkozunk szembeállítva a fiatalkori Toldi-versét a késői Buda Halála mértékével. Itt is előbb a félsorok szerkezetét tárgyaljuk.

Arany : Toldi

	Félsorok száma	A	B	C	A/C
Előhang és					
I. ének	256	234	15	7	105
II. „	236	213	11	12	81
III. „	136	121	13	2	66
IV. „	368	343	18	7	147
V. „	256	237	15	4	91
VI. „	336	295	33	8	126
VII. „	208	171	23	14	62
VIII. „	240	202	21	17	74
IX. „	304	251	37	16	99
X. „	368	278	70	20	116
XI. „	320	235	51	34	89
XII. „	320	222	65	33	87
	3348	2802	372	174	1143

Az *A*-forma tehát a 3348 félsorban 2802-ször fordul elő, az esetek 83,6%-ában; ebből az első félsorra 1342 eset (80,1%), a másodikra 1460 eset (87,2%) esik. *B*-formájú sor 372 (11,1%), *C*-formájú 174 (5,2%) akad. A 2802 *A*-sor közül 1143 (40,7%) ambivalens *C*-vel.

Buda Halála.

	Félsorok száma	A	B	C	A/C
I. ének	304	287	12	5	101
II. „	336	317	14	5	116
III. „	360	342	12	6	119
IV. „	384	373	11	—	139
V. „	432	421	11	—	141
VI. „	8-asok				
VII. „	480	459	14	7	164
VIII. „	712	686	22	4	255
IX. „	592	562	15	15	216
X. „	920	886	26	8	318
XI. „	896	852	30	14	278
XII. „	672	641	17	14	247
	6088	5826	184	78	2094

A 6088 félsor közül tehát *A*-formájú 5826, az esetek 95,6%-a. Az első félsorokra 2812 (92,3%) jut, a sorok második felére 3013 (98,9%). A *B*-forma 184-szer fordul elő (3%), a *C*-forma 78-szor (1,2%).

Az 5826 *A*-formájú félsor közül 2094 ambivalens *C*-vel (35,9%).

Könnyebb áttekintés végett állítsuk egymás mellé az adatokat, melyek a magyar alexandrinus fejlődését mutatják a Murányi Vénustól a Buda Haláláig, felsoronkénti vizsgálatban.

	<i>Murányi Vénus</i>	<i>Kemény János</i>	<i>Toldi</i>	<i>Buda Halála</i>	
A-forma	70,7	73,6	83,6	95,6	%
B- „	17,5	14,9	11,1	3	%
C- „	11,7	11,3	5,2	1,2	%
A/C- „	43	46,5	40,7	35,9	%

A felsoronkénti való összehasonlítás után térjünk át az egész sorok vizsgálatára. A fejezet elején már felsoroltuk azt a lehetséges kilenc kombinációt, amelyek szerint a felsorok különböző formái egész sorokká egyesülhetnek. Ezekre vonatkozólag a vizsgálat tárgyává tett négy költemény a következő képet mutatja:

	<i>Murányi Vénus</i>	<i>Kemény János</i>	<i>Toldi</i>	<i>Buda Halála</i>
	%	%	%	%
A : A	47,5	54	70,3	91,4
A : B	9,5	6,4	6,6	0,7
A : C	8,2	7,1	3,1	0,2
B : A	18,1	16	11,3	5,2
B : B	2,2	1,9	1,6	0,03
B : C	1,7	2,5	0,4	0,03
C : A	10,5	9,7	5,5	2,3
C : B	1,2	1,2	0,5	—
C : C	0,8	1,2	0,4	—

A fenti összeállításból látjuk, hogy az A : A forma fejlődési vonala állandóan és meredeken emelkedik a Murányi Vénus 47,5%-ától a Buda Halála 91,4%-áig, vagyis e forma majdnem kizárólagos uralmáig. Mellette csak a B : A és a C : A tartja magát 18,1-től 5,2- g, ill. 10,5-től 2,3-ig süllyedő arányszámmal. Valamennyi többi forma együttvéve a M. V.-ban még 23,6%-ot tesz ki, a B. H.-ban már csak 0,96%-ot! A B : B és B : C formák a kezdeti együttes 3,9% helyett a B. H.-ban már csak halavány nyomokban (0,06) szerepelnek, a C : B és C : C teljesen kiesett.

A föntiekben vázolni próbáltuk a megszabott keretek között a magyar alexandrinus alakтанát. Most a verselés technikájának kérdését kívánjuk röviden érinteni. Ezen, mint már említettük, a beszédhangsúlynak a versnyomatékkal való egyeztetése problémáját értjük. Legfeltűnőbb szabálytalanság e tekintetben a szó „átnyúlása” az egyik dipodiából a másikba, tehát a „sormetszet” hiánya, amit fönt *a*-típusnak neveztünk. Ide tartoznak mindenekelőtt az ambivalens A/C felsorok, mint pl. „Egy, csak egy le-gény van talpon a vi-déken”, de nem kivétel nélkül, mert akadnak, bár csekély számmal, olyan kétértékű A/C-sorok is, amelyekben a negyedik szótag után sormetszetet találunk. Ilyenek pl. „hadd lássuk, ki áll ki?” vagy „szép öcsém, be nagy kár”, vagyis ahol a negyedik szótagot egytagú szó alkotja. Ezekben a sorokban a második dipodia egy kéttagú (vagy két egytagú) szóból áll. Az ilyen átnyúlás nélküli, „szabályos” verssorok száma azonban sokkal kisebb, mint akár a nyolcas, akár a hetes versformában, más szóval a hatos versben az *a*-típusnak sokkal nagyobb szerep jutott, mint a hozzá legközelebb álló, többi verstan képletekben.

Lássuk a részletes adatokat az A- és B-formákra külön-külön:

	A-forma	a-típus	%	B-forma	a-típus	%
<i>Murányi Vénus</i>	1172	811	68,8	291	121	41,5
<i>Kemény János</i>	1821	1247	68,4	370	142	38,3

Toldi					Buda Halála				
	A	a	B	a		A	a	B	a
I. ének	234	126	15	5	I. ének	287	132	12	9
II. „	213	104	11	1	II. „	317	129	14	5
III. „	121	70	13	2	III. „	342	154	12	2
IV. „	343	188	18	4	IV. „	373	151	11	1
V. „	237	123	15	7	V. „	421	183	11	—
VI. „	295	163	33	9	VI. „	nyolcasok			
VII. „	171	74	23	11	VII. „	459	212	14	4
VIII. „	202	105	21	10	VIII. „	686	396	22	5
IX. „	251	120	37	11	IX. „	562	239	15	5
X. „	278	146	70	14	X. „	886	390	26	5
XI. „	235	117	51	10	XI. „	852	337	30	6
XII. „	222	127	65	24	XII. „	641	259	17	4
	2802	1463	372	108		5826	2582	184	46
		52,2%		29%			44,3%		25%

Ebből az összehasonlításból kiderül, hogy az *a*-típus arányszáma fokozatosan csökken Gyöngyösitől Aranyig az *A*-formában 68,8%-tól 44,3%-ig, a *B*-formában 41,5%-tól 25%-ig. Arany tehát tökéletesebb összhangot ér el versiclus és beszédhangsúly között s technikájának fejlődése a Tolditól a Buda Haláláig is megállapítható. Teljes egybehangolása a vers- és beszédnyomatéknak csak úgy volna lehetséges, ha a második dipodia mindenütt kéttagú (ill. két egytagú) szóból állna, ami már a természetesség rovására menne.

Lényegesen eltérő képet mutat a *Petőfi alexandrinusa*. Az erre vonatkozó részletes adatok:

	A	%	B	%	C	%	A/C	%
János Vitéz (1480 sor, 2960 fél sor)	1956 (66,0)		626 (21,1)		378 (12,8)		865 (44,2)	
Szécsi Mária (390 sor, 780 fél sor)	501 (64,2)		148 (18,9)		131 (16,6)		197 (39,3)	
Lehel Vezér (466 sor, 912 fél sor)	665 (72,9)		160 (17,5)		87 (9,5)		277 (41,6)	

Az egész sorok szerkezetét a következő adatok világítják meg:

	János Vitéz (1480 sor)	Szécsi Mária (390 sor)	Lehel Vezér (466 sor)
	%	%	%
A : A	660 (44,5)	165 (42,3)	239 (54,6)
A : B	157 (10,6)	42 (10,7)	36 (7,8)
A : C	126 (8,5)	39 (10,0)	229 (6,3)
B : A	241 (16,2)	57 (14,6)	85 (18,4)
B : B	63 (4,2)	11 (2,8)	13 (2,8)
B : C	55 (3,7)	14 (3,5)	9 (1,9)
C : A	112 (7,5)	33 (8,4)	37 (8,1)
C : B	47 (3,1)	14 (3,5)	4 (0,8)
C : C	19 (1,1)	15 (3,8)	4 (0,8)

Mint ezekből az összeállításokból látható, Petőfi a versmérték jellegzetes *A*, ill. *A : A* formáit még a kezdő Gyöngyösinél is ritkábban használja: Murányi Vénus 70,7, ill. 47,5%, János Vitéz 66, ill. 44,5, Szécsi Mária 64,2; ill. 42,3%. Csak az időrendben utolsó Lehel Vezér arányszámái emelkednek hirtelen a Kemény Jánosé mellé: Lehel Vezér 72,9, ill. 54,6, Kemény János 73,6, ill. 54%! Ugyancsak itt kezd kibontakozni a *B : A* és *C : A* típusok viszonylagos számbeli elsőbbsége is. Az *A*-forma megoszlása az első és második félvers között a következő: János Vitéz: 1956 *A*, az első félversben 943 (63,7%-a versek összegének), a másod-

dikban 1013 (68,4%). Szécsi Mária: 501 *A*, az elsőben 246 (63%), a másodikban 255 (65,3%). Lehel Vezér: 665 *A*, az elsőben 304 (66,6%), a másodikban 361 (79,1%).

Végül vessünk egy pillantást Petőfi verselő technikájára és vizsgáljuk meg, mint főntebb Gyöngyösinél és Aranyánál, a „sormetszet” elhanyagolásának kérdését. Az ilyen egyik dipodiából a másikba történő szóáttnyulás esetei Petőfinél:

	<i>A</i> -forma	<i>a</i> -típus	%		<i>B</i> -forma	<i>a</i> -típus	%
<i>János Vitéz</i>	1966	1193	61		626	221	35,3
<i>Szécsi Mária</i>	501	244	48,6		148	52	35,1
<i>Lehel Vezér</i>	665	378	56,8		160	51	31,8

Ez adatokból kitűnik, hogy Petőfi a sormetszet elhanyagolásában közép-úton jár Gyöngyösi és Arany között.

Förster Aurél

ZRÍNYI RITMUSA

A köztudat szerint Zrínyi költészetének egy nagy fogyatkozása van: gyenge verselése, főként botladozó ritmusa. Ez a ritmus olyan megoldhatatlannak látszó ellentmondásokat rejt magában, hogy minden fejtorés eredménytelen maradt atekintetben, hogy valami eddig nem ismert ritmusrendszerrel számolhatunk-e nála, vagy csak egyszerűen döcögő, rossz verseléssel, tehát avval a csodával, hogy egy költői erényekben gazdag, kiváló egyéniség éppen a verselés elemi kérdéseiben gyengébb a legutolsó műkedvelőnél is. Hiszen ritmus tekintetében már egy évszázada jobb verset írt nála minden kis énekszerző, aki megközelítőleg sem tud felmutatni olyan költői képességeket, nagyvonalú elképzelést, arány- és formaérzékét, jellemző erőt, képekben való gazdagságot, szemléletes és kifejező nyelvet, mint ő! Még Arany is, régi irodalmunk első nagy bűvárja, át akarta írni az eposzt. (Érdekes viszont, hogy ami ebből elkészült, minden gördülékenysége ellenére is halványabb Zrínyi erőteljes verseinél.)

De a kérdésnek ilyen megoldásába sohasem nyugodtak bele teljesen irodalomtörténészeink. Érezték, hogy valami magyarázatnak kell lenni, ami ezt az ellentétet feloldja. Gábor Ignác erre is feleletet akart adni,¹ de ritmizálása olyan ellenmondásokat tartalmaz és olyan elfogadhatatlan tagolásokkal él — például „Mely [meggyőzöttetekre] kegyelemmel | néz” — hogy sem elméleti szempontból, sem gyakorlati szempontból, ritmusérzékünk alapján nem fogadhatjuk el.

Horvák János más megoldást ajánl.² Hivatkozik Kodálynak az Árgirus nótájáról és Tinódi „Szalkai mezon...-jéről tett megállapítására.³ Ugyanilyen dallamra képzei el a Szigeti Veszedelem szövegét is, melynek tehát nem kellett tekintettel lennie metszetre. A nehézség csak az, hogy Tinódi metszet-hibái meg sem közelítik Zrínyiét. Tinódinál Kodály 7—8, illetve 11%-ot mutat ki. Horvák pedig Zrínyinél 20%-ot, pedig csak azokat az eseteket veszi hibának, amikor a metszet szót vág ketté, ha csak szorosau összetartó szavakat, akkor nem. Ez a számbeli különbség pedig már elég

¹ A magyar ősi ritmus. Bp., 1908 A magyar ritmika választútja. Bp. é. n. (1943?)

² A magyar vers. Bp., 1949. 214—217. l.

³ Az Árgirus nótája. Ethn. 1920.

lényeges ahhoz, hogy ne magyarázzuk ugyanavval a versfajtaival. Tulajdonképpen Horváth János is csak elméleti elképzelésnek tartja ötletét, gyakorlatilag mindig felező tizenkettesként tárgyalja Zrínyi verseit. (Sőt éppen a százalékos arány alapján tartja igazoltnak, hogy a felező tizenkettes volt Zrínyi ritmus-terve, s bele kell nyugodnunk, mikor ettől eltér, hogy annál nagyobb örömmel fogadjuk, mikor ismét visszaszökken a helyes rimusba.⁴) Tehát még mindig nyitottnak érzi a kérdést.

Magunk sem tehetünk egyebet, mint hogy végigelemezzük Zrínyi versét, hátha adnak sorai maguktól is valami természetes ritmust, ha nem közelünk feléje semmiféle előre elképzelt elmélettel, sem mai népdalaink beidegzett ritmusával, hanem csak rábizzuk magunkat ritmusérzékünkre és a szöveg természetes tagolódására. A következőkben az első énekből mutatunk be egy hosszabb részletet, mely már alkalmas arra, hogy Zrínyi ritmusáról fogalmat adjon, a tanulságok azonban, melyeket levonunk, mindig az egész költemény elemzéséből származnak. Látni fogjuk, hogy olyan ütemfajták váltakoznak nála is, mint a László-énekekben, vagy az Ómagyar Mária-síralomban, csak sokkal nagyobb mértékű szótagszám-kötöttség korlátai közé szorítva.

1. En az ki azelőtt iffiu elmével
Játszottam szerelemnek édes ver- sével,
Küszködtem Viola kegyetlensé- gével:
Mastan immár Mársnak hangasabb versével
2. Fegyvert s vitézt éneklek, török ha- talmát
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szabljáját.
3. Musa! Te ki nem rothandó zöld laurusból
Viseled koszorúdat sem gyöngye ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csilla- gokbul
Van kötve koronád holdból és szép napbul;
4. Te, ki szüza- nya vagy és szülted uradat,
Az ki örök- ken volt s imádod fiadat,
Ugy mint iste- nedét és nagy monár- chádat,
Szentséges királyné! hívom irgal- madat.
5. Adj pennámnak erőt, úgy ír hassak, mint volt
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megtetvén világot, kiben sok ja- va volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt,
6. Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bővüljön jó híre, valahol nap jár-kél.
Lássák pogány ebek az ki Isten- től fél,
Soha meg nem halhat, hanem örök- kén él.
7. A nagy minden- ható az földre te- kénte,
Egy szemfordu- lásban világot megnézte,
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az uton, kit fia rendelte.
8. Látá magya- roknak ál!hatatlan- ságát,
Megtetvén az Istent hogy imádnak bálvánt:
Csak az, eresztené szájára az zablát.
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát

⁴ I. m. 292–294. és 212 l.

9. Hogy ü szent ne- vének nincsen tiszte- leti,
 Artatlan fia vérének böcsületi,
 Jóságos cseleke- *detnek* nincs keleti,
 Sem öreg em- bernek nincsen tiszte- leti

10. De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
 Írigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
 Fertelmes fajtalanság és rágal- mazás,
 Lopás, emberölés és örök tobzódás.

11. Megindult ezekért méltán ü haragja
 Azért Mihály archangyalt magához hívá
 Es kemény haragjában így paran- csolá,
 O szentsége előtt archangyal áll vala:

12. Nézd ama kemény nyakú és kevély scíták
 Jó magya- roktul mely igen elfajzottak,
 Szép keresztény hűtöt lábok alá nyomtak,
 Gyönyörködnek külön- különb vallá- soknak.

13. Maga te tekintsd meg körösztýén világot,
 Nem találsz azok közt kivel tettem több jót,
 Kihoztam Scítiából mely nekik szűk volt,
 Az én szent lel- kem is ű reájok szállott.

14. Scítiából azt mondom, kihoztam űket,
 Mikínt Egyip- tusbul az zsidó népeket.
 Hatalmas karommal verém nemze- teket,
 Mindenütt rontám-vesztém ellensé- geket.

15. Tejjel-mézzel folyó szép Pannóni- ában
 Megtelepé- tém űket Magyaror- szághban,
 Es meg is áldám minden álla- patjában,
 Megtelepé- tém űket Magyaror- szághban,

16. Sőt vitéz szível is megáldottam űket,
 Úgy hogy egy jó magyar tizet mást kergetett.
 Sohul nem ta- láltak oly nagy ellen- séget,
 Az ki mint por szél előtt, el nem ke- rengett.

17. Szentséges lölkömet reájok szállattam,
 Az körösztýén hűtre fiam által hoztam,
 Szent királyok- ka! is megajándé- koztam,
 Békességet, tisztessé- get nekik adtam.

18. De ők ennyi jókért, ah nehéz mondani!
 Ah *hála- datlanok* és mertek elhadni,
 Nem szé- gyenlik Isteneket elárulni,
 Ellenemre minden gonoszban *merülni*.

19. Ah bánom, ennyi jót hogy övélek töttem,
 Nem-e vipe- rákat keblemben neveltem?
 De immár ideje vélek esmér- tetnem:
 En vagyok ama nagy bosszúálló isten!

20. Eredj azért archangyal, szállj le po- kolban,
 Válassz egyet az *haragos furi-* ákban,
 Es küldjed el aztot Szultán Szuli- mánban,
 Jutassa magyarokra való ha- ragban.

21. En penig töröknek adok hatalmat,
Hogy elrontja- veszti az rossz magya- rokat.
Mindaddig tőri iga kemény nya- kokat,
Míg nem esme- rik meg: elhagyták urokat.

22. Kiáltanak énhozzám s nem hallom meg üket,
Hanem fogom nevetni nehéz ü- gyeket;
Az ü pana- szira nem hajtom fületem,
Ü nyavajá- jokra nem teszem szememet.

23. Ez mindaddig lészen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed izig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észben nem ve- szik magok,
Örök átkom, haragom lészen ü- rajtok.

24. De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
Halálról életre ismég hozom üket.
Jaj török, néked, haragom vessze- jének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek meg- térnek.

25. Michael archangyal kezde könyör- geni
És az iga- zakért igen ese- dezni:
Uram! jámborokat fogod-é rontani?
És az hamis- sakért fogod-e megverni,

26. De az élő Isten kész lőn megfe- lelteni:
„Te aka- rod-é én tanács- mat tudni,
Vagy elrőj- tött nagy titkaimat vizsgálni?
Az mellyeket teneked nem lehet tudni?

27. Ostorom szolgámra nem tiltom, hogy szálljon.
Melynek nem kell törődni semmit halálon.
Akarom, néki könnyebbségé- re szálljon,
És lelkének hűvösü- lésére álljon.

Amint látjuk, a szöveg a két-, három- és négyszótagos ütemek változó csoportosulásából áll; a különféle szótagszám sorrendi kötöttség nélkül szerepel az ütemekben. Ennek a tagolásnak kielégítő, sok helyen pedig **kitűnő** ritmus az eredménye. A csoportok nagyrészt a 3+2, 4+2, 4+3 váltakozásából állanak, igen gyakori a 3+3, mint a szabályszerű felező 12-esnek a 4+2 mellett lehetséges másik tagolása. Kevésbé gyakran de előfordul a 3+4 is. Egészen ritka a 2+4, többnyire a 2+2 || 4+4 változatban. Feltűnik az ötös ütem is 5+2 formában. Ez annyi ritka, hogy az egész költeményben még csak négyszer találkozunk vele. (XI, 47—1, VI, 71—2, VII, 108—3 és VIII, 85—2.) Ennek az ütembeosztásnak indoklására, szabályai megállapítására leghevesebb végigmenni az egész első éneken.

A tagolódás a mondatnyi összetapadás és szétválás szabályai szerint történik. Ezeket a szabályokat nemcsak Zrínyi verselésének vizsgálatából nyertük, tapasztalatunk szerint minden magyar versnek követnie kell, hogy ütemei kialakuljanak és természetesen hassanak. Ezek a szabályok a legszükségesebbre leszűkítve a következők:

A mondat szorosan összetartozó részei, a szólamok és a szólamként szereplő magános szavak külön ütembe kerülnek, különböző hosszúságuk időben kiegyenlítődik. Pl. „Kiáltnak | énhozzám s || nem hallom meg | üket.“ 4 szótagnál több egv ütemben nem lehet (az említett ritka kivételek különleges esetek). Ennél hosszabb szavak és szólamok átnyúlhatnak a következő ütembe, de akkor a következőket is teljesen ki kell tölteniök. Az ilyen két ütemre széttagolódó szólamnak és szónak két tagja hosszabbról rövidebbre haladó sorrendben alkothat csak ütemet, tehát 4+3, 4+2, 3+2. Például: „És meg is | áldám || minden álla- | patjában“, „Meghallgatám, | segítém || minden

dol- | gokban“, „Küszködtem | Viola || kegyetlenség- || gével“. Fordítva nem lehet, sőt más arányban fogyólag, vagy egyenlően sem: „... minden ál- | lapat- jában“, „minden- állapot- | jában“, „kegyetlen- | ségével“, „kegyetlen- ség- | vel“ stb.

Hogy milyen szólamrészek tapadnak össze egy ütembe és melyek válhatnak külön, arra nézve a mondattani viszonyok önmagukban nem döntöttek (pl. jelző és jelzett szó, állítmány és alany stb.), hanem minden szólamrésznek a környezetéhez való relatív helyzete. Ez már számszerű viszonyok alapján is lehet más és más. Például jelző és jelzett szó többnyire szorosan összesimul, úgy hogy az elválasztás sem a szóhatárra kerül: „édes versével“; de ha túl hosszú lesz a két tag — pl. mind a kettő háromszótagú: „hangasabb | versével“ — akkor különválnak. Vannak egyéb különbségek is. Pl. „Én pedig | töröknek || adok | hatalmat“ mondatban az állítmány „adok“ és tárgya „hatalmat“ különválnak. Ugyanis az alany után különválasztott határozó: „Én pedig | töröknek || ...“ már az állítmánnyal kíván összetapadni — „töröknek adok“ — és ha ezt elválasztom, akkor a hatalmat || is el kell választanom az igétől, mert az ebben az összefüggésben kevésbé tartozik hozzá mint az előző, elválasztott szó. Összetartozó szólamrészek elválhatnak tehát, csak az a fontos, hogy ne kerüljenek össze ebben az esetben kevésbé hozzátartozóval. Meg kell tartanunk a nyelv-kívánta szünetek egymásközi arányát és úgy kell elhelyeznünk a szólamokat a kívánt metszetek közt, hogy a metszetek a szólam-közi szünetekre kerüljenek és az ütemen belül megállás nélkül mondott részek azonosak legyenek az egybeejtendő szólam-részekkel. Ha tehát az előbbi mondatban: „Én pedig töröknek adok hatalmat“ metszetnek tettük meg a „töröknek“ és az „adok“ közt levő szóhatárt, akkor még inkább ütemhatárnak kell megtennem az „adok“ és a „hatalmat“ között levőt, mely annál a beszéd rendes folyásában nagyobb. Különben erőszakot követünk el a magyar mondat kiejtésén, és azonnal hibásnak érezzük a ritmust is.

A mai népdalformákban meghatározott szótagszámú ütemkapcsolatokhoz szoktunk hozzá: 4+4+3, 4+4+2, 4+2+4+2 stb. Ilyen ritmust olyan szövegsorok adnak, melyekben a szólamrészek határai, illetve a kettőbe tagolódó hosszabb szavak és szólamok részei 4+4+3 stb. arány szerint következnek. Zrínyinél nincs a sorrend megszabva, csak annyi, hogy egy sor négy ütemből áll, mely 12 szótagot tesz ki összesen. (Ugyanez van szótagszámköttőség nélkül a László-énekben, a Siralomban pedig 2 ütem.) Zrínyi soraiban tehát a szólamoknak csak olyan tagolása szükséges, mely négy ütemet érezhetővé tesz, bármilyen hosszú a 4-es határon belül, amelyek egymással a neki-futás és lassítás által kiegyenlítődnek. A többnyire állandó szótagszám-határ pedig megszabja, hogy bizonyos ütemkapcsolatok sűrűbben lépjenek fel, mert ha pl. az első félsor 4+3 (vagy 3+4), akkor már nem marad más lehetőség a második félsorra, mint 3+2 (vagy 2+3); ugyanígy 4+2 (3+3) csak ugyanennek ismétlődését engedi. Ez nagyjából megszabja, hogy Zrínyi félsorai többnyire 6+6, 7+5, vagy 5+7 szótagra tagolódnak — csak nagyon kivételesen 4+8 vagy 8+4-re — a további tagolódást pedig az ezek által megszabott variációk alkotják.

Ez a tagolás⁵ nem a szóhangsúlyok és szóhatárok szerint történik, hanem a beszéd szólam-tagolódása szerint. Ez elválasztja Gábor Ignác elméle-

⁵ Ilyen tagolásnak a lehetősége már felmerült irodalmunkban, lásd Horváth János i. m. 212. l. Ő nem fogadja el ezt a lehetőséget, de előtte már többen értelmezték Zrínyi verseit hasonló alapon Ráday „commák“, azaz írásjelek szerint olvastatja, s ez szerintem nem prózává változtatása a versnek, hogy ne érezze a ritmus dőcögését, mint Horváth J. véli, hanem a mondattani tagolás megérzése a ritmusban. Erdélyi meg is fogalmazza a változó szótagszámú ütemet és metszetet. (Mindkettőt idézi Horváth J. i. m. 203. és 205 l.)

tétől és ritmizálási gyakorlatától, de az uralkodó elmélettől is,⁶ mely elfogadja ugyan a szóhangsúlyt a ritmus alapjának, de nem aszerint ritmizál, s az eltéréseket a képlet hatásával magyarázza. Ha elszakadunk ettől az elmélettől és a mai népdalformák szuggesztív hatásától, akkor nemcsak 4+3 || 3+2 kapcsolatot érezhetünk ki a versből, hanem olyant is, ahol a rövidebb megelőzi a hosszabbat, pl. „Kihoztam | Scitiából...” „Nézd, ama | kemény nyaku...” „Lopás, | emberölés || és örök | tobzódás” stb. Ilyen tagolás azonban csak akkor jöhet létre, ha jól elváló, külön szólam-egységeket zár egy-egy ütembe, mert átvágott szó vagy szólam, mint láttuk, nem tagolódhatik ilyen arányban.

Ennek a jelenségnek magyarázata nyilván az, hogy ilyen kapcsolatban, pl. 2+3-ban a két és három szótag közt olyan nagy a tempó-különbség, hogy azt a nyelvnek a lassításon felül még valami kis szünettel is ki kell pótolnia, hogy egyenlő legyen a két ütem. Ezt a szünetet pedig a természetes beszédben csak erős gondolati határ szolgáltatja. Már a 3+3 közt nincs ilyen szünet, s azért ilyen kapcsolatban még a különben szorosan összetartozó jelző és jelzett szó is különválhat, anélkül, hogy elszakadásuk érezhetővé válnék. (Pl. „hangosabb | versével”) Ezt igazolja a Zrínyi által kedvelt „Szultán Szulimánnak”, „Szultán Szulimánban” stb. kifejezés is. Ezt mindig egybe mondjuk 4+2 arányban, viszont fordított sorrendben különválnék: Szulimán | Szultánnak”. A „Szultán | Szulimánnak ütemezés 2 + 4 szerint nem lehetséges, mert ebben az ütemkapcsolatban olyan szünet jön létre, mely megzavarja a jelzős szerkezet rendes kiejtését. A 3+3-ban viszont nem.

A 3+4 kapcsolatban is lényegesen kisebb szünet van, mint akár a 2+3, akár a 2+4 között, azért többször elő is fordul Zrínyinél igen sima ritmussal. A 2+4 csak kétszer fordul elő, igen erős gondolati tagolással, különben inkább csak akkor szerepel, ha mind a két első ütem 2-es: „Széles | mellyel elefántot | hasomlítja”, mert itt a nagy szünet a főmetszetre esik, ahol helyénvaló. De még ilyen formában is csak ötször találjuk az egész eposzban. A 3+4 könnyebb, ha az első ütemekben fordul elő, és így a megszaladó 4-es nem kerül a sorvégre. Pl. IV, 45—4. Örülök, | idehozott | | szerencse | szélvész. VI. 67—1. „Talán így | Hercules bánt | | az sárkányokkal” stb.

Nehezebb a másik, ha a sor végén áll. I. 9—2. „Artatlan | fia | | vérének | böc | ületi”. Ez esetben ugyan nem hat különösen jól, de más helyen még ez a szokatlan, sorvégi siettetés is indokolt és jól hangzó. Ilyen esetben mindig 3+2 | 3+4 a sor tagolása. Pl. IV, 64—2.

„Miképpen | fogtok | | véretekkel | fizetni,
Te lege- | löször | | vakmerő | Horvát Zrínyi,
Fejdeddel | Tajelérít | fogod fi- | zetni.”

Az indulat Zrínyi nevét mondatja ki legsebesebben, aztán fokozatosan lecsillapodik az iram. Hasonló V, 14—3.

Kezünknek | erőt, | | szívünknek | bátorságot
Csinált és az | pogántul | | elvette | aztot.

Az első sor végén fokozatos gyorsulás vezet be az átkötést a következő sorba, ahol lassan újra lecsillapodik. Nem ilyen művészi, de szintén jó ritmusú a XI. 63. 1—3.

Igy megyen | császárhoz | | és így szól | őnéki:
„Hatalmas | császár, | | méért van | tiszteleti
Az vitéz | embernek stb

⁶ Lásd Horváth J. i. m., mely legújabb, részletes összefoglalása.

Ezek a példák igazolják, hogy a sorvégi 3+4 tagolásnak is van létjogosultsága, annak ellenére, hogy a magyar ritmusérzék általában sorvégen nem szereti a négyes ütemet, különösen rövidebbek után. A költő 'ülteheti magát bizonyos szabályokon, ha más elemek segítségét fokozot'abban használja ki; ez egyuttal arra is figyelmeztet, hogy a magyar ritmus nem egy-két szabály merev alkalmazásából áll, hanem sok finom erőnek változatos érvényesüléséből adódik. Hol az egyik nyomul előtérbe, hol a másik. Jól érzékelteti ezt a következő példa. I. 85—2-ben tagolásunk eltér attól a gyakorlattól, hogy ha egy szó átnyúlik a másik ütembe, a 4-es határ után tagolódik: „De szeren- | csétlenek, | | mert nincs nekik | urok.“ Ha itt is 4+2 volna a tagolódás aránya — „De szerencsét- | lenek...” — akkor felkiáltó értelmet kapnánk, a „De“-t pedig nyomatékosítónak éreznénk. (T. i. akkor egybe lefutó szólamnak mondanánk egyetlen nagy hangsúllyal az elején.) Itt viszont az a mondat értelme, hogy „De | ők | szerencsétlenek, mert nincs nekik urok“. Ha a valódi értelmet éreztetjük, kis elválasztás és hangemelkedés lesz a „de“ után, a mondat irama lelassul, és előáll a 3+3 tagolás. (Ezt a hanghordozás szerinti tagolást támogatja a metszet utáni hosszú szótag is: „szeren- | csétlenek“.)

2+2 | 4+4 tagolása van az első ének 18—3. sorának; „Nem szé- | gvenlik | Isteneket | elárulni“. Itt ez a képlet egybeesik a rendkívül erős indulati tagolással, s'znt a „hanghordozást“ érezteti, azért különösen jól hat.

Az ellenkező osztásra sincs sok példa: 4+4 | 2+2. A közölt részben 7—3. és 12—4. Továbbiak: II, 17—4. „Túri immár | Palotában || bément | vala“, IV, 81—4. „Két fene ló | megszabadult || egy sá- | torban“, V, 9—2. Góliátot | meggyalázá || egy gyer- | mekkel“, VI, 54—2. „Amaz az nagy | Ázsiának || begler- | bégje“, VII, 88—3. „... míg cühödöl Az ló alól, | van kezemnek | | máshun | dolga“. Ilyen ritmus csak akkor alakul ki érezhetően, ha az első rész kétségtelenül szaladó 4+4-be tagolódik, a kettes ütemek pedig lassúak, lehetőleg szóhatárral és hosszú magánhangzókka! esnek egybe.

Hogy a felezés nem mindig a legjobb változat, és bizonyos esetben más tagolás jobban hangzik, annak Zrínyi tudatában lehetett, olyan helyek tanúsága szerint, ahol kis igazítással könnyen elérhette volna a „szabályos“ tagolást. Például III, 110—1.

	Sisaknak csak az fele vagyon fe-ljében.
és nem	Sisaknak csak fele vagyon az fe-ljében.

Ha ez utóbbi lett volna ritmusterve és nem lett volna képes megtalálni ezt az egyszerű megoldást, akkor még annyit sem tudott volna, mint egy á'lagos magyar gyerek, aki a gyermekversekben könnyen meg tudja valósítani a magyar ritmus ütemét. Csakhogy Zrínyi nagyon jónak érezte a 7+5-ös tagolást, s azért olyankor is ezt kell a helyes megoldásnak tartanunk, mikor a felező metezet nem vágna ugyan ketté szót, de szólamot igen. Például

De látta sok | török vért | | ottan o- | molva,

Ezek után nincs más hátra, mint megtárgyalni azt a néhány sort, melynek kétségtelenül hibás a ritmusa, és ezt a hibát semmiféle más osztással nem lehet elkerülni. Ezek is rejtenek magukban ritmikai tanulságot, és sok esetben ritmizálásunk helyességét is igazolják.

9—3	Jószágos cseleke- detnek nincs keleti
vagy	Jószágos cselekedet- nek nincs ke-leti.
a régi:	Jószágos cse- leke- detnek nincs ke- leti

Az utóbbival nincs mit kezdenünk. Az első megoldásban a főmetszeten átnyúló szó legalább megtartja a jóleső tagolási arányt, a 3+2-t; a végén viszont a nehézkes 4-es ütem áll, de mondattani tagolással és hangsúllyal

alátámasztva. (A második megoldás előnye, hogy érvényre juttatja a „cselekedet” szó rövid szótagjainak természetes megszaladását.) Néhány sort viszont kizárólag a 2. megoldás módjára tagolhatjuk. 17—4. „Békességet, | tisztessé- || get nekik | adtam”. Régi módon: „Békességet, | tisztessé- séget nekik | adtam”. 96—1. „Hallották | rómaiak- || nak nagy ha- | talmát. „Hallották ró- | mai- || aknak nagy ha- | talmát” helyett. Ezek belső átkötések, nem sorból sorba, vagy versszakból versszakba, hanem félsorból a metszeten át a másik félsorba. Természetesen nem valami sikerült megoldás, de itt is, a hibás sorokban, a felező formánál jobb megoldást kapunk.

Nem a szokásos arányban tagolódik a szó a következőben: „És lelkének | hüvösü- || lésére | álljon.” „Felezve: „És lelkének | hüvö || sülésére álljon”. 4+4 || 2+2 nehézség volna, minthogy az első 2-es ütem csak az előző szóból levágott maradékból adódna. Itt az egész sor fokozatos rövidülése pótolja a szóban magában nem érvényesülő arányt: 4+3+3+2. (Önmagában ejtve természetesen a 4+2 volna helyes: hüvösülé- | sére. |

56—2-ben a mellékező zavaros:

vagy?	„Mint törött ha- jó, habtul, úgy hányat- tatnak.”
eddig:	„Mint törött hajó, habtul, úgy hányat- tatnak.”
	„Mint törött ha- jó hab- tul, úgy hányat- tatnak.”

A másik mondat kétségtelenül elválík az előzőtől, a metszet után csak ez kerülhet. Kérdéses csak az első félsor tagolása. A második megoldásban megint nem az a hiba, hogy a „hajó”-tól elvágjuk jelzőjét, hanem hogy utána összezárnuk a „habtul”-al, mely kevésbé tartozik hozzá. Tulajdonképpen nem is akkor érezzük a döccenőt, mikor a „törött” és a „hajó” közt kis elválasztást teszünk, mert ha a „hajó” teljesen kitöltene a következő ütemet akkor jelzője szépen megférne tőle külön ütemben is — pl. „Mint törött | vitorlások, || úgy hányat- | tatnak” — hanem mikor a „hajó” után szünet nélkül megyünk tovább a következő szóra, amely elválasztást kívánna. Ezért jobb az első megoldás, ahol a szavak összetartozása szerint haladunk a mondathoz s csak a levágott szótag csapódik át a következő ütembe. Megjegyzendő, hogy ennek a kettészelt „hajó”-nak zökkenése nem is illik rosszul a tartalomhoz, különösen, hogy utána a sor második fele határozottan festi is ritmusával a hánykolódást.

A 31—3-ban szintén a mellékezőzárban van a baj. „Vigye | rájok nagy || rettenetes | fegyverét”, vagy „Vigye rá | jok nagy || rettenetes fegyverét”. Mindkét megoldás sántít, még pedig azért, mert a „nagy” szó a következő részhez tartozik, tehát a mellékezőzár és a főmetszet közt még egy elválasztást érzünk az ütemen belül. Behelyettesítve „Vigye re- | ajok || rettenetes | fegyverét” mindjárt jó a ritmus (persze a költőiség rovására). S hogy nem a főmetszet rossz, a „nagy” és „rettenetes” közti szünet; amit a felsorolás indokol, azt egy más helyettesítés megvilágítja: „V gye vil- | lámló || rettenetes | fegyverét”. Tehát megint nem a szétvágás a baj, hanem a rossz összekapcsolás.

Még ennél is kevesebb zavart okoz 88—2-ben az első szó átnyúlása: „Mamelukok- | tól rendelt || seregben | jünek”, régi módra „Mamelukok- | tól ren- || delt seregben | jünek”. Összetartozó két szó a 4-es határ utáni hosszúsága miatt.

36—4. „Mert ha egyes- | ségek || volna, van | erejek”, Az ilyen sort a régi elmélet nem is tartotta hibának. Tulajdonképpen nem is az, inkább csak költői szabadság: ez is átkötés a metszeten keresztül, csak jobban sikerült, mint a fentebbiek. Hatása, hogy jobban kiemeli azt a szót, amelyet tovább tölt a szólam-határon, valamint a következő szót is, amelyet kis szünet után sietve hozzácsapunk a következő ütemhez. Ilyen hatás kedvéért írta Arany is: „Itt a juss. kölkö! Ne || mond. hogy ki nem ádta”, A két felkiáltás közti

szünet lassítása s utána a „ne” siettetett kimondása, amellyel szinte túl szeretnénk vinni a metszeten, utánozza az élőbeszéd indulatosságát. Különben Zrínyi sűrűn és változatosan él az átkötés mindenfajta lehetőségével. Ez is tanultságára és tudatosságára vall.

Végül 101—3. „Melly nagy ha- | ragját || Istennek | fogja látni“. A főmetszet kisebb mondattani szünettel van éreztetve, mint a mellékezőra. továbbá az utolsó ütem kissé zsúfolt, azért sántít a ritmus. A két szó, hosszú magánhangzókkal súlyosbítva, nem pereg simán, de lényegesen jobb, mintha a felező metszetet erőltetnénk: „Melly nagy harag- | ját Is- || tennek fogja | látni“.

Amint látjuk, ezek a hibás sorok sem mindig teljesen rosszak, s ilyen is mindössze kilenc akad az egész első énekben. Hogy tiszta képet nyerjünk Zrínyi verseléséről, számszerű kimutatást készítettünk a Szigeti Veszedelem valamennyi gyenge ritmusú soráról (amelyek az új ritmizálásban is hibásak maradnak).

A teljes eposz 6321 sorból áll (beleszámítottuk azokat a részeket is, melyek csak a kéziratban vannak meg, a nyomtatott kiadásban nem, mert a költő ritmus-gyakorlatára ezek is jellemzők és jobb minél több adatból vonni le szabályt). Az arány énekenként részletezve a következő:

Egy énekre átlag 420 sor esik, ebből szabálytalan átlag 8 sor — 1,8% — különösen rossz alig 4 — 0,9%. Ez olyan kevés, hogy további magyarázatra nem is szorul. Ezek egyszerűen hibás sorok, amilyenek még Aranynál is előfordulnak, pl. „Zsigmond, a ki- | rály, a császár“. Igaz, hogy Zrínyi olyan ritmusformával élt, mely már magában is nagy szabadságot enged a költőnek, s könnyen elkerülhette volna az ilyen eseteket, míg Arany merev séma szerint is csak egészen kivételesen „követett el” ilyesmit. De viszont Arany volt leg gondosabb verselőnk, aki sokáig javítgatta költeményeit, míg Zrínyinek ismerjük mentegetőzését a gyors szerzés miatt. S ha ez nem volt is elég magyarázat az eddig neki tulajdonított kezdetlegességekre, erre a kis százalék szabálytalanságra már elég. Annál inkább, mert még ezek közt is találunk gyöngyszemeket, mikor a ritmikailag „szabálytalan sor egyúttal szép. Pl. XII, 98—1.

„Égnek ura, | mit vétet-| | tem én | ellened!“

A nagy gondolati szünet a harmadik és negyedik ütem közt utólag pótolja a metszetet és átkötéssé változtatja a metszettelenséget. Ha az erős felindulásban mondott sort ritmusjelekkel írjuk le, egészen szabályos zenei ütemeket kapunk. Más: XIII, 1—4.

„Ne is félje, | míg nem ér | oda, rom-|lását“.

A szórend-csere által okozott erős gondolati határ ugyanolyan metszetszótló, mint előbb. (Általában Zrínyi szórend-cseréi egy-két túlzó esettől eltekintve igen hatásosak, és legtöbbjüknek ritmikai jelentősége is van.)

XIV, 32—1:

Nyomorultak, | azt tudja-| | tok-é, | nyelvemet
Nem tudom megnyitnya...

Erős érzelmi hangsúllyal mondva — amit a tartalom meg is kíván — a sor teljesen a fenti tagolást adja, és alig érezni a metszet hiányát, amit itt is az átkötés utáni nagy mondattani szünet pótol. Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy Zrínyi ritmusa érzékenyen követte az élőszó érzelmi hullámzását. (Természetesen ezeket a példákat is beleszámítottuk a „hibás“ 1,8%ba.)

Miután a problémátikus sorok nem döntik meg ritmizálásunk helyességét, lássunk most különösen szép részleteket, és vonjunk le azokból is tanulságokat. Ilyen mindjárt az Úr beszéde az I. énekben. Milyen jóleső, milyen

művészi hullámmással váltakoznak a szólamok. Soha kétszer nem ismétlődik egymásután a tagolás! A sorokon belül is milyen kifejező a hullámmás:

„Nézd ama |kemény nyaku| |és kevély| scíták
Jó magya- |roktul| |melly igen| elfajzottak!”
vagy „Scítiából, |azi mondom,| |kihoztam| üket”.

Ebben az egész beszédben végig érezni azt, amit majdnem minden szebb helyén, hogy az ütemek változatosságán túl szinte zenei ritmusképletek is lüktetnek a sorokban. Példánl:

„Sőt vitéz |szüvel is| |megáldottam| üket,
Ugyhogy egy |jó magyar| |tizet mást| kergetett,
Sehol nem ta-|láltak| |oly nagy ellen-|séget,
Azki mint por |szél előtt,| |el nem ke-|rengett.”

A két soron át ismétlődő ritmusok után jön egy egyszerűbb 4+2/4+2, hogy utána annál nagyobb meglepetéssel szolgáljon a negyedik, mely még a szél hajladozását is elővárásolja ritmussal. Iyen művészien felépített ritmus-kompozíciója van mindjárt az első két versszaknak is. Milyen gazdaságosan bánt a változatokkal: az első sor 3+3/3+3, ezután marad a 3-as kezdés, de utána 4 következik, és a végére a lágy 3+2 tagolás marad. A következő sor a 4-es helyét a harmadik ütembe tolja át, de mindeddig megmaradt a 3-as kezdés és kétszer egymásután volt 2-es vég. A negyedik sorban végre nagy változás következik: 4+2-vel kezd és dübörgő hármasokban végzi a sort. Ez a hármas ritmus nyitva hagyja a versszakot, szinte hallható emelkedéssel vezet át az átkötött gondolatot a következő szakaszba. (Az átkötés tökéletes: a szólamok együtt maradnak, csak az egymás mellé sorakozó szólamok közül kerül át egy rész a következő versszakba.) Ilyen előkészítés után, diadalmas fortissimoval hangzik fel a második versszak elején a főgondolat: „Fegyvert s vitézt |éneklek“, mint egy zenei főtéma a bevezetés után.

Vagy milyen megrendítő Zrínyi imája a ritmusában is lüktető könyör-
géssel:

II, „Végzetetlen |irgalmú| |szentséges| isten,
Azki engem |segétesz| |minden ü-|gyömben,
Te vagy |énnekem| |győzhetetlen| fegyverem,
Paizsom, |küfalom,| |minden remény-|ségem.

Tegyük alája felező 12-es szerint:

Végzetetlen |irgal-| |mú szentséges| isten,
Te vagy énne-|kem győz-| |hetetlen fegy-|verem,
Paizsom, kü-|falom,| |minden remény-|ségem.

Vagy egy indulatos hanghordozás: IV, 64.

O melly nagy |büntetést| |fogok rajtad| venni!
Miképpen |fogtok| |véretekkel| fizetni!
Te lege-|lőször| |vakmerő| Horvát Zrínyi,
Fejeddél |Tajelérít| |fogod fi-|zetni.

(O meily nagy bün-|tetést| |fogok rajtad| venni,
Miképpen fog-|tok vé-| |retekkkel fi-|zetni!
Te legelő-|ször vak-|merő Horvát Zrínyi,
Fejeddél Ta-|jelé- rit fogod fi-|zetni.”

IV. 58

Uram, ki |Océánus| |tenger vi-|zével
Határoz-|tatod| |nevedet s az| egekkel,
Kivánnám, hogy |hozzád| |jűhetnék| jobb hírrel,
Hogy sem az kit |kell hoznom| |kételen-|séggel.

(Uram, ki Ó-ceá- | num tenger vi-|zével
 Határozta-|tod ne- | vedet s az e-|gekkel,
 Kivánnám, hogy | hozzád | |jűhetnék jobb | hírrel,
 Hogy sem az kit | kell hoz- | |nom kételen-|séggel.)

Most még egy példát arra, hogy mennyire a költői hatás szolgálatában áll a ritmus hullámlása. III. 33.

Kikeletkor | áldasz | | az szép zöld | erdővel,
 Szerelmes |fülemüle | | éneklé-|sével,
 Égi mada-|raknak | | sok különbsé-|gével,
 Víz lassú | zugással, | | széllengede-|zéssel.

Az utolsó sor elején levő szórend-felforgatást Arany óta önkényesnek és nyelv-ellenesnek marasztalják el. Rendes szórenddel így hangzanék:

Lassu vizzu-|gással, | széllengede-|zéssel

Teljesen elvész a sor költői hatása, a szemléletesség, ahogy a vizzúgást lassú hármassokkal érezteti, meg a „zúgás” szó kiemelésével, utána pedig könnyedén iramló 4+2 tagolással a széllengedezést. Ezt a tagolást a szórend-csere hozta létre, avval a metszettel, amit a „lassú” és a „zúgás” közé iktat be a „víz” szó kiemelése. Azt hiszem, különben sem fogadható el Aranyak az a véleménye, hogy az inverzió célja az összetartozók egymás mellé csoportosítása, mert hiszen azt éppen a természetes szórenddel érzük el. Ellenkezőleg: felforgatni a természetes szórendet, elválasztani egymásól az összetartozókat. Az így megszakított mondattani viszonyok a közbeékelte részekben át is érződnek, összefűzik az elválasztott tagokat s fokozzák a várakozást, kiemelik az elvágott szavakat; ez a tartalmi jelentősége a szórend-cserének. Ritmikai hatása pedig az, hogy kedvezőbb csoportosításban és élesebben választ szét és von össze részeket. Zrínyi nagyon sokszor és igen művészi módon használja ki ezeket a lehetőségeket. Az viszont, hogy néha túlzásba csap és bonyolult lesz, éppen nem azt bizonyítja, hogy verselése kezdetleges, hanem hogy túlmerész. Ez is, átkötései is arra vallanak, hogy irodalmi példaképei nyomán magas művészi igényű verselésre törekedett.

Ezek mellett a művészi ritmus-kompozíciók mellett természetesen vannak szürkébb részek is. Sajátságos viszont, hogy éppen a költőileg erőteljesebb részek, az egyhangúbb felsorolások azok, ahol a felező 12-es hosszabb részeket keresztül ismétlődik. Azoknak, akik men'egtették Zrínyit, hogy tud ő néha nagyon jó 12-eseket is írni, nem tűnt fel, hogy éppen ott nem valami költői a nyelve, a képei, ahol „jó” 12-eseket ír. Viszont amint ihletbe jön, amint indulatos beszédet mondhat hőseivel vagy lírai hangulatot fest, mindjárt hullámlásba jön a ritmus, és oda a felezés!

De felező 12-esei sem mennek mind egy kaptafára, mert azokban is legalább 3+3-as tagolással váltogatja a 4+2-t s ez már önmagában is négy kombinációt tesz lehetővé. Vegyük most még azt is tekintetbe, hogy a szótagszám-korlátot sem tartotta mindig tiszteletben, váltakozó metszetű, szabad ütemei eltérő szótagszámmal is jól hatnak — ha nem jobban — ezért van annyi, kivételnek elég jelentős számú szótagszám-„hibája”. Sőt van egyéb is: egy versszak csak három sorból áll, s nem javított rajta a költő, az egyik strófazáró sor pedig a metszettel félbeszakad. Hogy ezeket meghagya, arra mutat, hogy érezte a kivételes szabálytalanság hatását, egy hosszú költeményben üdítő változatosságát.

Átkötés, szórendcsere, szótagszám-eltérés, sorkihagyás: megannyi fogás a változatosság érdekében! De ezek nélkül is rendelkezett a változatosság legfőbb biztosítékával, saját versformájával, melynek magának is lényege

a változás; melyben a művészi ritmus-kompozíciók, az indulatos beszédet és hanghordozást érzékeltető ritmus-hullámváz, a szótaghosszal elért zenei lüktetés állandó váltakozásban követi egymást. Ez az igazi eposzi versforma! Keresve sem lehet találni versfajtat, mely hasonló arányban tudná egyesíteni magában a mindig egy és mindig más követelményét, ami a nagy terjedelmű alkotás legfontosabb kelléke. A magyar irodalom azóta sem tud felmutatni saját formái közül elbeszélő költészet számára ennyire alkalmas versformát.

Mindez természetesen megváltoztatja Zrínyi költői értékéről alkotott eddigi képünket.

Összegezve a tapasztalatokat, kimondhatjuk, hogy Zrínyi verselése korántsem volt véletlen, még kevésbé hibás, hanem minden sajátosága nyelvi törvényszerűségeken alapul. Ő ugyanazokat a nyelvi jelenségeket aknázza ki, melyeket minden magyar versnek igénybe kell venni, a középkorinak csakúgy, mint a mai népdal-formájú versnek, ha jó, csak Zrínyi eltérőleg alkalmazta a nyelvi jelenségeket a mai szokástól, és némiképp eltérőleg a középkortól is. De kétségtelen, hogy a nyelvi tényeket művészi hatással tudta ritmussá csoportosítani.

Azok a tények, melyek ritmusát előidézik, magában a szövegben vannak, nem valami dallam sajátosságai, melyre költeményét állítólag írta volna. Ezideig nem volt olyan magyarázat, mely ének alapján meg tudta volna fejteni ritmusát. Ha pedig olyan a ritmusa, ahogyan kifejtettük — s szerintünk ez teljesen kielégítő megoldás — akkor verse nem is követhetett dallamot. Olyan dallam ugyanis nem létezik, mely versszakról versszakra és sorról sorra így változtatná ritmikai képletét. (A népi rubato itt nem jön számításba, mert annak nincs ritmikai képlete, ami a versre tagolást kényszerítené rá, hanem maga is a szöveg tagolása szerint változik.) Mindössze annyit lehet elképzelni, hogy a 3+2, 4+2, 3+3, esetleg 4+3 változatok, mint egy-egy versszak-képlet kötött ütemkapcsolatai, füleben járhattak korabeli énekekből is. De ő ezeknek a kombinációknak minden versszak-képlet és kötöttség nélküli, szabad váltakozását teremtette meg költeményében, tehát már dallam-minta nélkül kellett írnia.

Máskülönben sincs semmi valószínűsége annak, hogy dallamra írta volna muveit. A többi XVI—XVII. századi szerző mindig kiírja a nóta-utalást verse fölé — még Balassi is, — aminek Zrínyinél semmi nyoma, még időmunkában sem. Pedig tőle, a gazdag források nemcsak ezt várnók el, hanem Tinódi Cronica-ja és a Holgref-féle énekeskönyv példájára még inkább azt is, hogy dallammai együtt nyomtatja ki muveit, ha arra szerezte volna. Csakhogy nem így volt. Példái nem a historieszerző kis kóltok voltak, hanem Vergilius, Tasso; ő olvasmány-eposzokat követett hőskölteményében, művészi igényű, humanista-barokk muveit segű alkotó volt, akit egy világ választott el Tinódi vagy a széphistória-szerzők félig népies, sokszor ponyvázó versszeteiről. Modern, európai jelenség volt kortársai között s ez tettené lehétővé egyuttal azt is, hogy felelőssége a középkori, szabadütemű verset, természetesen korának műköltői megköltősségeivel, állandó szótagszám-keretei között. Az viszont, hogy evvel a verseléssel több versszakon át húzódo fokozást ritmus-kompozíciót, hangulati hatást tudott elérni, az indulatos beszéd hullámvázát tudja érzékeltetni, ismét túlmutat saját korán, és a modern költők társáa avatja.

A „felújítást” persze nem kell szószerint érteni. Nem arra gondolunk, hogy korában még élő hagyománya lett volna a középkori szabadütemű versnek s ő ebbe a hagyományba kapcsolódott volna bele. Van ugyan egy kétes értékű adat, mely ilyen hagyományt sejtet Zrínyi korában, a jai ének, melyet állítólag a parasztlányok énekeltek Mátyás korában, vagyis inkább a közlő, Zrínyi korában:

Mikor magyar | király | zászlóját | látá,
Jó lovának | száját | futni bo-jcsátá.

A ritmizálás azonban éppen olyan joggal lehetne 4+2+4+1-es kanásztánc is, váltakozás nélkül. De még ha valóban szabadütemű vers két soráról volna is szó, akkor is kevés volna bizonyítéknak. Inkább arra gondolunk, hogy ebben a korban még énekeltek középkori énekeket, s az 5+5+6-os változatok, sapphikusok és hasonlóak is valami szabadabb formát képviseltek az egyre szaporodó, kimért, azonos sorokból álló típusok között. Az utóbbi volt már akkor a divatos, az új, a másik csak a még hallható régi. Azonban olyan egyéniség számára, aki túl tud emelkedni környezetén, elég lehetett ennyi is arra, hogy lássa, más lehetőség is van, mint a korabeli divat. A többit megtette nyelvére. Tulajdonképpen ez teremti meg sajátos verselését; erre mutat, hogy mindig akkor tör fel belőle a hullámzó ritmus, amikor élő beszédbe képzele bele magát, amikor tehát jobban ráhagyja magát nyelvére öntudatlan működésére. Ennek pedig az volt egyik előfeltétele, hogy énektől függetlenül alkotott, tehát a beszéd ritmusa fokozottabban juthatott érvényre alkotásában.

Mindez egyedülálló jelenség volt a maga korában. Körülötte teljes virágzásban volt még az énekes költészet, és kialakulásának utolsó szakaszába lépett az új népdal-vers, hogy Gyöngyösinél már szövegritmussá váljék. Ami Zrínyiben új volt, az még sokáig várat magára, a XIX. századig, ami régi, már rég feledésbemerült. Nem csoda, hogy kortársai sem értékelték, s talán nem is értékelték, azért toldották bele azokat a javításokat, melyek verselésének félreértéséről tanuskodnak,⁷ és hogy az a versforma, amelyet használt, annyira feledésbe merült, hogy ritmustalan bukdácsolásnak érezték egészen Arany Jánosig és máig. Sok időnek kellett eltelti, amíg felmerülhetett az a vélemény, hogy ugyanolyan ura volt a ritmusnak is, mint a többi költői erényeknek.

⁷ A Szigeti Veszedelem nyomtatott szövege rengeteg helyesírási, hangjelölési eltérést mutat a kézirattal szemben, azonfelül olyan eltéréseket is, melyek elrontják a rímet, néha még az értelmet is. Ezek nem kerülhettek bele a költő jóváhagyásával. Pl. II,11-3. „Bolond merészségül sátorát ott vonyá, Ökörülötte háromszáz janicsár *hala*” (hála helyett). II, 84—4. „Lesni, mint éh farkas fog te halálodra. Hatalmát, erejét vesztí Szigetvárra” (Szigetvárra helyett, vagyis, hogy erejét fogja vesztegetni Szigetvárra.) X, 36—4. „Ugyan ez is mindjárt hozzá csap nagy *kárral*” (karral helyett) VII, 16—4. „Sok *erős* vörös zászló” (ezer helyett) stb. Ha pedig ilyesmi belekerülhetett a költő akarata ellenére, akkor valószínű, hogy a többi eltérés szintén a költő tudta nélkül került bele a nyomtatott szövegbe, azok is, melyek a szótagszám-eltéréseket „helyreállították”, s melyeknek „hibás” alakja ritmizálásunkban egyáltalán nem okoz nehézséget. Az idézett szöveget ezért a gondosan másolt példány szerint adom, melyet a költő bizonyára átnézett, Négyesy jegyzetei alapján rekonstruálva, de csak a ritmikailag jelentős helyeken. Ezt az álláspontot igazolja Eckhardt Sándor tapasztalata is Balassi helyesírásáról, melyet az életében megjelent Füves Kertecske teljesen megmäsít. Ugy látszik, a régi nyomdákban ez általános volt. (Balassi B. Összes művei, 1951. 16. l.)

Erdekes, hogy a vélt szótagszámbeli és metszet-hibák kijavításában még Négyesy is odáig ment, hogy ahol a kézirat jobb, ott azt a változatot tartja meg, noha általában a nyomtatott szöveget adja közre. Néha ugyanazt a szót is hol j-vel, hol i-vel írja, hogy kijöjjon a pontos 12-es szótagszám.

Vargyas Lajos

GVADÁNYI ÉS HALADÓ HAGYOMÁNYAINK

A Csillag 1951. évi októberi számában Geréb László tollából rövid tanulmány jelent meg, amely nem kisebb dologra vállalkozik, mint hogy Gvadányi irodalmunk haladó hagyományai közé besorozza. A cikknek nagybetűvel hirdett megállapítása a legélesebb vitát hívja ki, de mondanivalójával vitába szállni nehéz. Ha figyelmesen végigolvassuk, öt lapján egyetlen komoly érvet nem találunk, amely megállapítását bizonyítaná, s épp oly kevésbé képes a közölt három apró szemelvény Gvadányi haladó voltát elhíhetővé tenni. Pedig az olvasó, a lelkes beharangozás után, nyilvánvaló figyelemmel nyúl ezekhez a versekhez, s tőlük várja a tanulmányban inkább csak ígért tétel bebizonyítását. A Belgrád ostromából kivett részlet dícséri a magyar katonai vitézséget, a következő szemelvény remekül ír le egy falusi táncmulatságot, a Falusi nótárius elmélkedéseiben feltálatl hatfogásos cbéd is eléggé felesiklandozza az olvasó képzeletét, — csak éppen azt nem bizonyítják, hogy Gvadányit jogosan sorozzuk be multunk haladó költői közé.

Szóval: a bíráló furesa helyzetben van, mert olyan tételt kell cáfolnia, amelyet szerzője részleteiben komoly érvekkel elhíhetővé nem tett. Jól megérve, Geréb mindössze két igazi érvel próbál bizonyítani. Az egyiket mindjárt a cikk elején, jó taktikával, kellő súllyal elhelyezi: ez Petőfinek A régi jó Gvadányi c. verse (1844), és Őti leveleiben róla tett nyilatkozata, e valóban nyomós szavakkal: „Sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust“. A másik, már Gvadányiból magából merített érvel — amelyet Geréb csak úgy általánosságban állít fel — az, hogy Gvadányi a XVIII. század utolsó évtizedeiben, a fokozódó és egyre raffináltabb eszközökkel űzött gyarmati kizsákmányolás ellen feltámadó nemzeti mozgalom költője volt; s a „Falusi nótárius budai utazásának“ megjelenése „a nemzeti mozgalom irodalmi zászlóbontása volt“.

Petőfi elismerő nyilatkozataival kapcsolatban a kuleskérdés az: ismerete-e, ismerhette-e ő az igazi, a teljes Gvadányit. Mielőtt erre rátérnénk, magunknak kell előbb egy pillantást vetnünk erre a teljes Gvadányira. Meg kell néznünk: igaz-e az, hogy ő a Habsburgoknak ellenálló nemesi-nemzeti mozgalom költője volt?

Ne kövessük Gerébet abban, amiből érvelésének fő hibája származik: ne szimplifikáljuk azt a bizonyos nemzeti mozgalmat. Mondjuk meg határozottan, hogy az antijozefinista és németellenes mozgalomnak arról a szárnyáról van szó, amely nemzeti függetlenséget akart, megpróbálkozott a Habsburgoktól való elszakadással, s emellett hajlandóságot mutatott a magyar társadalom feudális kereteinek meglazítására is. Mert hiszen volt ennek a mozgalomnak egy másik szárnya, amely éppen olyan élesen szembeszállt Józseffel és a németekkel, de egyúttal el is zárkózott minden haladástól. Ányos pl. éppen a türelmi rendelet és a szerzetesrendek feloszlását veti a „kalapos király“ szemére, s az egyházellenes intézkedések nem kis mértékben fűtötték Dugonics gyűlöletét is. Geréb minden bizonnyal nem hozzájuk kívánja társítani Gvadányit. Miután elég szélesen ábrázolta a gyarmati elnyomást, s kifejti azt, hogy megvoltak a feltételek hazánk burzsoa-demokratikus agrár-átalakulására, így folytatja: „A feudális formák közt agrárkapitalista burzsoázia keletkezik. Ez elsősorban a birtokos nemesség... Feudális, patriarchális színezetű, de már agrár jellegében is kapitalista irányzatú a kezdeti mozgalom, amelynek költője Gvadányi József.“ Az elvi fejtegetések után e tételek bizonyítására mindössze azt a hivatkozást találjuk, hogy a nótárius, „ez az átlagos, tipikus nemesember... Budán és Pesten hirdeti a nemzeti mozgalom szemléletét“. Gvadányi politikai magatartását tehát Geréb szemelláthatóan a „Budai utazás“ második felén méri le, és erre alapozza a maga pozitív értékelését. Alább még kiderül: vajjon

ez a rész-e az egyetlen perdöntő politikai vallomás Gvadányi művei sorában: addig is szögezzük le, hogy az említett rész egyetlen politikai jellegű téma: a nemzeti viselet körül forog. Való igaz, hogy a nemzeti viselet ügye József uralkodásának utolsó éveiben és halála után országos jellegű, tüntetően hangos mozgalommá erősödött (az adatokat l. Széchy Károly Gvadányi-életrajzában). Elég nagyszámúak a mozgalom irodalmi megszólalásai is. Alig akad költőnk, aki a magyar ruházat dicsőítésére vagy az idegen kárhoztatására verset ne szerzett volna: Baróti Szabó, Anyos, Rájnisi, Dayka nevét elég említenünk. De már ezek a nevek gyanakodóvá tehetnek: a „haladó” Gvadányi nem valami hozzáillő társaságba kerül. Eppen a szóbanforgó költők magatartásának ismertetése meggyőzhet arról, hogy a nemzeti viselet és a nemzeti nyelv melletti agitáció még ezekben az elég harcok éveiben sem tesz önmagában seukit haladóvá, sőt még a Bécsből való függetlenség követelőjére sem. Még az egyébként kedvezően megítélhető Dayka is előbb az idegen viseletet ócsárolja, utóbb pedig II. Lipót, majd I. Ferenc trónraléptét ünnepli. Többet nyom a latban pl. a nótáriusnak az a kijelentése, amellyel a leekéztetése ellen védekező egyik dámát letorkolja. A dáma azt hozza fel, hogy most új világ van, s az új világhoz új divat is kell. A nótárius azonnal visszavág: nincs új és régi világ, csak egy van, s az még nem múlt el, hogy egy másiknak helyet adjon. Amit itt Gvadányi versben elmond újról és régiről, azt az Előljáróbeszéd is elmondta a versformával kapcsolatban: *Omnis mutatio periculosa*. Ahogy az idegen viselet erkölcsrontó, ugyanúgy veszélyes újítás az is, hogy a költő a Sándorvers négyes rimét páros rímekkel cseréli fel. Ez mutatja, hogy a nemzeti ruházathoz való ragaszkodás éppen a maradás, a multhoz való tapadás eszköze volt, s könnyen járt együtt az osztálykiváltságokhoz való ragaszkodással, mint ahogy a nyelvi mozgalomnak is más volt a gyökere Bessenyei-nél, és más volt Dugonicsnál. Szóval: a „Budai utazás” említett részei egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy Gvadányi a nemesi-nemzeti mozgalom haladó szárnyát képviseli. A nótárius pesti jelenetei nincsenek is különösebben németellenesen kiélezve; inkább általában a kozmopolitizmus ellen irányulnak, s a lehordott piperkőcökről többnyire kiderül, hogy régi nemesi családok sarjadedkai.

Utalnia kellene azonban Gerébnek arra, hogy Gvadányi valahol másutt sokkal nyiltabban tárta föl politikai magatartását, s nem igen hagyta olvasóit efelől kétségben. *A mostan folyó országgyűlésének satyric-critice leírása* c. munkájáról van szó, amelyet Geréb éppen csak egy célzásban említ, az „egy-ügyü” istenmezei palóccal kapcsolatban. Nemcsak arról van itt szó — amit Gerébnél is olvashatunk —, hogy Gvadányi ellene van a protestáns vallási jogok törvénybeiktatásának. Gvadányi ellene van a vallás ügye körüli viaskodásnak, s meglepő módon maga is türelmességet hangoztat; kiderül azonban, hogy a protestánsokat inti türelemre a katolikusok iránt: „uralkodó vallást ne érje sérelem”; a protestánsokat vádolja fanatizmussal, s hosszan sorolja fel, mennyi rossz, mennyi szörnyűség származott ebből a fanatizmusból:

Múlt időket mi is vegyük gondolóra,
Soha hazánk dolga nem fordula jóra.
Ha a religió szállott nyelvre, szóra,
Minden fanatikus felült akkor lóra.

Bocskait vezette a Mars mezejére,
Thökölynek kezét tette fegyverére,
Másoknak is jutván ily mirigy szívére,
Magyarnak magyartól ontatott ki vére.

Ez bizony nem messze jár Anyos Kalapos királyának attól a szemléletétől, amely Bocskayn kezdve Rákócziig a Habsburg-ellenes szabadságmozgalmak vezéreit a vallás ürügyével harcoló rebelleseknek tekinti.

Mindez azonban az országgyűlésről szóló beszámolóban csak a bevezetése. Tudjuk, hogy ezekben a hónapokban II. Lipót, a még meg nem koronázott uralkodó és az ellenálló magyar nemesség szinte élet-halálharcot vívtak. A nemesség radikális részének az volt a felfogása, hogy II. József koronázatlansága folytán elvesztette érvényét a Pragmatica Sanctio (ez az a bizonyos megszakadt fonál, a „filum interruptum“), s a nemzet szabadon választhat királyt. Már tapogatózások indultak meg a porosz és a weimari udvar felé, II. Frigyes Vilmos porosz király a porosz-osztrák határra koncentrált csapatait, a nemesek felkelésre készülődtek, amikor a kétes politikai erkölcsű uralkodó bent az országban a jobbágyság elégedetlenségét szítja magasabbra a nemesek ellenében, kint pedig komoly áldozatok árán megkötö a reichenbachi egyezményt, s ezzel eléri, hogy Poroszország nem avatkozik a magyar ügyekbe. A kijátszott és önnön jobbágysági forradalmától is félő nemesség kénytelen-kelletlen kiegyezik az uralkodóval, visszavonja a maga hitlevél-tervezetét (amely az uralkodó kezét erősen megkötötte volna) és mindenben aláveti magát Lipót akaratának.

Ezekről az eseményekről Gvadányi is beszámol szóbanforgó művében. (A parasztmozgalmakról persze mélyen hallgat.) Már eleve nem ad igazat a „filum interruptum“-elv hirdetőinek. A magyarok a mohácsi csata után önként helyezték magukat Habsburg-oltalom alá, s a diadalmas kétfejű sasnak:

Nyugszik régtől hazánk két szárnya alatt,
Melyet szánkba teszünk, édes minden falat,
Pálmafa-árnyékban úr, pór, paraszt mulat,
Kerített békesség körülöttünk falat.

Megdicséri a Magyarország javáért harcoló Habsburg-uralkodókat (II. Lipótot is!), aztán valóságos dicsőimnusz zeng a Pragmatica Sanctioról:

Te vagy legboldogabb, hazám, Magyarország,
Mert újra virágozik benned a fiú-ág,
Nem is éri könnyen ezt az aszúság,
Oly áldás van ezen, olyan szaporaság.

„A király kegyelmes, a királyné kegyes“ — ez már II. Lipótra vonatkozik, Pedig még Dugonics is céloz az Etelkában a nemzeti királyságra, és arra, hogy az Árpád-ház nem halt ki. Gvadányi nyílt kárörömmel írja le az urak megriadását, amikor megjön az országgyűlésre a reichenbachi egyezmény híre, hasonlóképp kárörömmel vegyes megnyugvással írja le, hogyan érkezik meg Pestre az országgyűlés sakkbantartására szánt császári katonaság; tudósít arról, hogy vidékre is bevonultak Bécs katonái, s a berzenkedő nemesek abba-hagyták katonai készülődéseiket.

Mindehhez, azt hiszem, kommentárt fűzni felesleges; aki „A mostan folyó országgyűlés“ lapjait elolvassa, az előtt Gvadányi haladó-volta legendává foszlik. Nem engedi meg a szöveg a mondanivaló olyan interpretálását sem, mintha az „istenmezei palóc“ a jobbágyság szemléletét képviselné, s ezért örül a nemesség kudarcának és ezért rokonszenvez az uralkodóval. Általános nemes-ellenséget Gvadányira nem foghatni.

Az elmondottakat fokozott mértékben látjuk megerősítve *A falusi nótáriusnak elmélkedései* elolvasása után. Többször idézték már ennek a műnek azt a néhány sorát, amelyben a Martinovics-összeesküvés kivégzettjeiről csúfondárosan nyilatkozik, a hétről; kiknek „gombiokat-elüték“, mert „pecesenyéjeiket“ rossz tűz mellett süték“, s azokról, kiket külföldi börtönökbe vittek „katechizálni“. Persze számolnunk kell azzal, hogy 1796-ban számos olyan tagja volt a magyar nemességnek, akiknek ugyanez volt a véleményük. De ne nézzük az ismert sorokat elszigetelten: a mű a maga egészében adja meg ezeknek a soroknak a súlyát. A nótárius halála előtti elmélkedéseiben azon töri a fejét: mi az

oka az emberek közti különbségnek, s főként mi teszi az embereket jókká vagy gonoszakká. Hosszas filozófiai-teológiai fejtegetések után kibúvik a szög a zsákból: minden baj okai a deisták, naturalisták, ateisták. a „rossz könyvek” írói:

Hogy ily kárhóztos azok tanítása,
Első oka a rossz könyvek olvasása,
Voltérnek, Lesszingnek filozófiája,
Főképen Russzónak átkozott munkája.

Szülő atyjok ezek számos deistáknak,
Ész nélkül tántorgó naturalistáknak,
Kiknek testvérei ama franc polgárok,
Származnak ezektől testi-lelki károk.

Ítélete a francia forradalmárokról:

Miolta világ áll, senki gonoszabbat
Nem tett önáloknál, sem átkozottabbat...

s nyílt kárhóztatással utal a szabadságfára, a karmanyolra, a „jó király” meggyilkolására stb. A hét összeesküvőről szóló mondatok pedig úgy kerülnek elő, hogy a nótárius Pestről hazaérkezett fiát vallatja:

De hallom, hogy vannak ottan is deisták,
Velek még egynehány csúf naturalisták,
Ha úgy volna, kerüld ezek társaságát,
Tartsd meg szent hitednek erős igazságát...
A francok ezeknek kenyeres pajtások...

Erre felel megnyugtatóan a fiú:

Kedves uram atyám, mind Pesten, mind Budán,
Melybe Viziváros fekszik és a Tabán,
Higgye, hogy nincsenek ilyen etnikusok,
Vagy naturalisták s több ily Pilátusok.
Senkit sem hallottam, hogy istent tagadná,
És olyan vadságra okos eszét adná.
Nemrég ugyan hétnek gombjokat elűték stb.

Csatlakozik ehhez (a nótárius szájából) a pesti életnek oly erős bírálata, amelyben nemcsak a bál, a divatos ruha, a „hetz” és a kávéház kapja meg a magáét, hanem a „komédia” is, sőt arról értesülünk, hogy az ókori Athént is a színház rontotta meg.

Geréb tud ezekről a lapokról, de gondoskodik arról, hogy a hitelüket elvegye. Azt állítja: a reakciós kijelentéseket „műveletlen, rosszerköcsű emberek” szájába adja Gvadányi; ezek a kijelentések nem az ő véleményét fejezik ki; a nótáriusnak „vallásos és dinasztikus állásfoglalása be van ékelve mindenféle ostobaság közé, s úgy hat, mint ilyen ostobaságok egyike”. Ezek a megnyilatkozások „gyöngé munkái leggyöngébb helyein sikkadnak el — távolról sem jelentik Gvadányi működésének súlypontját”. Így csak az olvashat egy költőt, aki már eleve elhatározta, hogy mit fog kiolvasni belőle. Annyi kétségtelen, hogy a nótárius nem mindig a szerző nézeteinek szócsöve. Alakját éppen az teszi élővé, hogy nem mindig az. De Gvadányi nagyon jól megkülönbözteti azt, amikor burleszk kalandokba sodorja, — vagy amikor komoly kérdésekről mondat véleményt vele. Nem igaz az, hogy „a harangozó, a kovács, a nótárius stb., malomalji politizálás közben nyilatkoznak a francia forradalom és Martinovics ellen”. A francia forradalomról a nótárius maga nyilatkozik, de úgy, hogy valóban alantasan okoskodó vendégeit, rendreutasítja és kioktatja; beszédét csak akkor mondhatjuk ostobaságnak, ha a kor világnézetének nagy

kérdéseiről vitatkozni és érveket felsorakoztatni ostobaság; Gvadányi semmi-
esetre sem gondolta annak, — nincs egy hang a műben, amely a nótárius
világnézeti fejtegetéseit dezavualná. Martinovicsékról a nótárius városias,
művelt jogászfia mond véleményét; azt a bizonyos „együgyű” istenmezei paló-
cot a költő már a mű címlapján a maga szócsöve gyanánt mutatja be (az ő
képében a Falusi nótárius szerzője számol be a diétáról); s ez a palóc nem is
olyan együgyű: tájékozódott a magyar közjogban, megérti az országgyűlés
tárgyalásait, s jó szemmel látja meg a rendek munkájában az üres szócséplést,
a vitatkozások meddőségét.

De még mindig maradt Gerébnek egy ellenvetése: a nótárius „hazug,
korrupt, népellenes, nyúzó-vonó alak”. Ez a véleménye a Falusi nótárius elmél-
kedései következő helyén alapszik: A nótárius meghalt, felbontják a végren-
deletét, és olvassák, kinek mit hagyt. Nem egyéneknek, hanem embertípusok-
nak, foglalkozásoknak hagyatkozik. Könyvtárát, 53 kalendáriumot a falusi
nótáriusokra hagyja; azokba jegyzette be tapasztalatait:

Hogyha jegyzésimet gyakran olvasgatják,
A tudatlan népet ők megvakíthatják,
A porciót rájuk duplán felvethetik,
És így ennek felét erszénybe tehetik.
Az aritmetikát szintugy feljegyzettem,
Hogy hasznát vehessék, azért cselekedtem,
Tanítsák a népet jól multiplikálni,
De magoknak kell ám mindig subtrahálni.
Igy cseppen valami, bár nem fog csorogni,
A hasok éhségtől nem is fog korogni.
E nem a lopásnak vagy húzásnak célja,
Hanem a gondoló sebes ész fortélyja.
Csodállani fogják nagy tudományomat,
De meg is köszönik e hagyományomat.

A nótáriusok után következnek a prókátorok; ezekre kését hagyja, hogy
áldozatukat jobban meg tudják nyúzni. Az összefüggés alapján kézenfekvő:
Gvadányi nem Zajtay István jelleméhez akar az idézett sorokban az előzmé-
nyekhez képest elég váratlan adalékot nyújtani, hanem — a végrendelet többi
szakaszához híven — szatirikus képet akar adni a falusi jegyzőkről általában.
A végrendelet alkalom arra, hogy — egyes irodalmi műfajokban szokásos
módon — végigmenjen társadalmi osztályokon, foglalkozásokon stb. és őket
lehetőleg a szatíra prédájává tegye. A nótárius személyes korruptségát aligha
leplezné le Gvadányi oly módon, hogy titkos fortélyait végrendeletéből nyil-
vánosan felolvastatja. Ezek a sorok nem teszik magát a nótáriust népellenes,
nyúzó alakká, akinek a szájába a szerző azért ad ellenforradalmi, felvilágoso-
dásellenes mondanivalót, hogy ezt tőle senki komolyan ne vegye.

Az elmondottak után aligha kétséges, hogy Geréb elsőnek említett érve:
Petőfi ismert nyilatkozatai sem lesznek elégségesek Gvadányi haladó voltának
igazolására. „A régi jó Gvadányi” elismerésébe mintha egy kis kedélyes, váll-
igazgatás is vegyülne; érezhetően más hangon szól Petőfi azokról, akiket a
multban a haladás harcosainak érez (pl. Kazinczyról a „Széphalmon”-ban).
A „Budai utazás” Gvadányinak az a műve, amelyet szívesen a magáénak
vallana; ebből és más műveiből, az „Elmélkedések”-ből is sző idézeteket A hó-
hér kötelébe,¹ de kérdés: ismerte-e tüzetesen azt a két művet, amely perdöntő
a kérdésben, s amelyet fentebb jellemeztünk. Nehezen képzelhető el, hogy így
nyilatkozott volna, ha ismeri vagy eszében tartja az „istenmezei palóc” lelke-
sedését a Habsburgok iránt, vagy a nótáriusnak a felvilágosodás és a francia
forradalom elleni kirohásait. Dicséretének központjában mindig a „Budai

¹ Irod. tört. Közl.: 1925. 238. l. Az itt említetteken kívül még két idézet meg-
fejtetlen.

utazás" áll. Petőfi vonzulma így is figyelemreméltó. A „Budai utazás“-ra vonatkozik, arra a műre, amely Gvadányi alkotásai közt még a legpozitívabb, s a maga korában valóban haladó funkciót is töltött be. Erre nézve egykorú adatot is említhetünk: Baesányi 1791-ben, Aranka Györgyhöz írt levelében örömmel ujságolja, hogy Gvadányi is adott „holmi kis darabokat a Múzeum (Kassai Magyar Múzeum) számára“. „Igaz magyar lelkű méltóság ez“. Úgy gondolom, hogy Baesányi is, Petőfi is ezt az igaz magyar lelket egyaránt kiolvasta a Budai utazás első feléből, ahol a nótárius a pusztai életet, a magyar vidék életének jellegzetes darabját fölfedezi és szinte néprajzi pontossággal leírja, — s a második feléből, a magyar viselet tüzes propagálásából. Ez az utóbbi rész különös súlyt kaphatott Petőfi szemében 1844-ben, a Bécsellenes köznemesi ellenállás újabb hulláma idején. A németeket és a kozmopolitizmust gyűlölő Petőfi a maga vehemens gyűlöletét olvasta ki a nótárius szókimondó olykor drasztikus korholásaiból, s ez elég volt neki arra, hogy azt a Gvadányit, akit ő ismert, a maga költőjének érezze. Fontos az is, hogy Petőfi versének voltaképpen témája a jó magyarság, az „igaz magyar beszéd“. Tudjuk, hogy Arany az ú. n. patriarchális népiesség irodalmi termékein meg ponyvára került félnépi alkotásokon nőtt fel; ez a nyelv, ez a stílus neki is, Petőfinek is segített abban, hogy megdöntsék a költészetben a „fentebb stíl“, az almanach-líra, az irreális uralmát, s a maguk plebejus-népies nyelvést és stílusát a magyar költészet nemzeti nyelvévé és stílusává szélesítsék. Ha az, amit Geréb mond, hogy t. i. „Gvadányi és több derék kortársa tudatosan fordulnak a dolgozó néphez nyelvért, kifejezésmodért, észjárásért“ — legalábbis Gvadányira nézve csak igen mérsékelten igaz, mégis Gvadányi a maga szemléletének valóságosságával, nyelvének minden finomkodástól távolálló, közbeszéd-szerű igénytelenségével nincs nagyon távol a népi kifejezésmodtól, s ez lehetett Petőfi vonzalmának is egyik oka.

Magáról Gvadányiról összefoglalóan azt mondhatjuk: egy művével, a Falusi nótárius budai utazásával, a maga korában valóban töltött be haladó funkciót, — még azokban az években, amikor a József-elleni olykor viharos mozgalmakban egybeolvadtan jelent meg a magyar nemesség tiltakozása. Műve táplálta ezt a tiltakozást, s akkor nem volt még annyira nyilvánvaló, hogy a tiltakozás sokaknál a mult görösös megőrzését jelentette. Pozitív tényként kell értékelnünk a magyar táj és élet egyes mozzanatainak megörökítését. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy már 1790-ben elszakad a nemesi-nemzeti mozgalomtól, a nótárius halála előtti ehmélkedései pedig már híven jelzik a magyar nemesség teljes megalkuvását s a felvilágosodásellenes, forradalomellenes szellem teljes felülkerekedését.

Valamit enyhít ezen a képen az, hogy Gvadányi az országgyűléstől búcsúzva nemcsak a magyar viseletet és nyelvet, hanem a magyar hadsereget is törvénybe akarja foglaltatni. Ez utóbbiban sem áll Gvadányi egyedül. Javaslata beilleszkedik azokba a mozgalmakba, amelyek ezidőtájt léptek fel a császári hadsereg különböző ezredeiben, magyar tiszteket, magyar szolgálati nyelvet, magyar parancsnokságot követelve. Gvadányit, a katonát, magávalragadja ez a mozgalom, s bár el kell ismernünk ennek jelentőségét, nyugodtan kérhetjük: mit ért volna mindez, ha Magyarország továbbra is része marad a Habsburg-birodalomnak? Gvadányi a József utolsó éveiben kitört török háború idején egy magyar nyelvű hadseregszervezési munkát is írt (*A mostan folyó török háborúra célzó gondolatok*, 1790). A magyar hadsereg híve azonban ezt a munkáját „Montekukuli“ életrajzával kezdi, a halogatott taktika egykor híres mesterét az egekig dicséri, s a török elleni harcokban szerzett érdemeiért második Hunyadi Jánosnak nevezi. A magyar hadsereg követelése, sőt általában a haladó magatartás bizonyos elemei igen jól megférnek Gvadányi egyéniségében a dinasztikus érzülettel. Éppen ezért nem kell annak sem túlságos jelentőséget tulajdonítani, hogy Péczeli Józsefhez írt leveleiben (l. őket Széchy említett életrajzában) itt-ott papellenes hangokat üt meg.

Azt hiszem, az elmondottakból levonhatjuk azt az ítéletet, hogy Geréb László említett tanulmányában a tudomány elemi törvényei ellen vétett. Gvadányi alkotásainak rokonszenves vonásaitól megvesztegetve szerkesztett magának róla egy bizonyos képet, a kép hitelesítésére megpróbált jól-rosszul érveket kovácsolni, — s amikor arra kellett volna ráébrednie, hogy az adatok nem az ő felfogása mellett szólnak, inkább az adatokat, a tényeket hallgattatta el, hogy a maga koncepcióját fenntarthassa. De a szóbanforgó esetben Geréb hibája több is pusztán tudományos tévedésnél vagy elfogultságnál. Geréb súlyos politikai hibát követett el, amikor haladónak bélyegzett egy író, aki több döntő kérdésben a magyarság érdekeivel ellentétes álláspontot foglalt el. Haladó irodalmi hagyományaink feltárása annyira fontos része kultúrforradalmunknak, az, hogy a jelen harcaiban a múltból igazi fegyvereket kapjunk, annyira döntő kérdés, hogy e tekintetben méltán vártunk volna mind Geréb Lászlótól, mind a Csillag szerkesztőségétől több éberséget és lelkiismeretességet.

Barta János.

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

ADALÉKOK BORNEMISZA PÉTER „ÖRDÖGI KISÉRTETEK” CÍMŰ MŰVEHEZ

Bornemisza Péternek, tizenhatodik századi irodalmunk egyik legjelentősebb írójának éppen legfontosabb művét, az Ördögi Kisértetek címen ismert prédikáció-gyűjteményt méltányolta legkevésbé eddigi irodalomtörténetünk. Ennek legfőbb oka, hogy Bornemisza ebben a művében éles, félreérthetetlen kritikával ír korának társadalmi viszonyairól és olyan ellentmondást nem tűrően beszél a korabeli arisztokrácia rothadságáról, hogy a késői kutatót is állásfoglalásra kényszeríti. Eddig irodalomtörténészeink *ezt* a Bornemiszát nem vették észre. Bornemiszát csak mint az Elektra szerzőjét, tudós, reformátor humanistát könyvelték el, kinek sokezer lapnyi egyéb prédikációiban „naiv szubjektivitás nyilvánul meg” (Pintér Jenő), „világnézete bizonytalan” (Ravasz László), telve „középkori babonák csökevényeivel”. És aki fel is figyelt a „sokezer lapnyi prédikáció-tömegben” az Ördögi Kisértetekre, vagy mint pusztán ethnográfiai kuriózumot vette figyelembe, mint Thury Etele (Ethnográfia, 1913) vagy pedig kizárólag mint középkorvégi démonológiák kompilációját könyvelték el. Elég azonban magát a művet elolvasni ahhoz, hogy ezek mellett a *részben* valóban fennálló filológiai problémák mellett elvitathatatlanul a *feudális társadalom kritikája mint az Ördögi Kisértetek mondanivalójának a lényege* kerüljön előtérbe.

Ez a dolgozat néhány, eddig még alig felvett szempontból vizsgálja az Ördögi Kisértetek társadalomkritikájának nagyobb tanulmányt igénylő problémáját. Ezzel a vizsgálódással egy kialakítandó, az eddigitől lényegesen eltérő Bornemisza-képhez szeretne hozzájárulni és Bornemiszát négyszáz év szándékos hallgatása után az őt megillető helyre állítani, a népért küzdő, a sokat üldözött, harcra XVI. századi írók sorába. Székéssy Horvát és társai mellé.

Idézzük emlékezetünkbe az Ördögi Kisértetek rövid történetét.¹

— 1578. Bornemisza élete derekán van, jó módban, elismert egyházi vezető, közkedvelt író. Egy bőkezű főúri család udvari papja. Nős, gyermekei vannak. Az országnak azon a területén él, ahol viszonylag legkevésbé kell tartani a török betöréstől. — Minden oka megvolna a megalkuvásra, ha nem a maga, de családja érdekében. Ekkor, 1587 pünkösdjére, prédikációinak már előre elkészített és a környéken beharangozott negyedik kötetéhez csatolva, megjelenik egy röpirat izzó hangján írt könyv, tele a legélesebb vádakkal a környék feudális urai ellen; nevükön nevezi még közvetlen fölötteseit, a Salm grófokat és a Balassiakat is. Gúnyos megjegyzésekkel illeti a Habsburg-uralkodót. A könyv hatása óriási. Az arisztokrácia és a megalkuvó protestáns felső papság, egyéni torzsalkodásait feledve, egy emberként foglal állást a vakmerő ellen. Egyházi törvényszék elé állítják, elítélik és elkobozzák könyvét. Kényelmes állását elveszíti. Megrendítően írja le feleségének és gyer-

¹ Az életrajzi és kronológiai adatokat Schulek Tibor könyvéből merítettem. „Bornemisza Péter”. 1939.

mekeinek kiűzetését. Bécsbe kerül; itt a polgármester szennélyesen fogja el. Bebörtönzik, kalandos körülmények között menekül. A Felvidéken bujdosik. Detrekőn kap menedéket; és most, amint a legkisebb biztos talajt érzi lába alatt, újra, immár külön kötetben (a mondanivalónak a prédikációktól való függetlenségét ezzel is hangsúlyozva), kétnyelvű előszóval ellátva, kiadja azt az ominózus művet, melynek nagynehezen megteremtett existenciája elvesztését köszönhet: az Ördögi Kisérteteket. Nagyon fontos ezt a tényt hangsúlyozni: megmutatta, hogy Bornemisza mennyire *egyéni élményeit írta meg* — kompilációért még senki sem börtönöztette be magát — és milyen nagy jelentőséget tulajdonított művének, hiszen m'kor ismét kiadta, már tudta, ha addig nem tudta volna, hogy mit kockáztat. Az Ördögi Kisértetek forradalmi jelentőségét egyébként maga az arisztokrácia ismerte fel; különben nem indított volna ilyen hajszát egy rendkívül népszerű ember ellen. Nevetséges tehát az a kiindulópont, mintha Bornemisának ez a műve részben középkori babona-gyűjtemény, részben pedig pajzán facetiák és Schwankok tárháza lenne csupán, helyenként egyéni meglátásokkal fűszerezve. De még ha így lett volna is: ezek a kitűnő és irodalmunkban először jelentkező anekdoták is több figyelmet és nagyobb tiszteletet érdemeltek volna.

Az Ördögi Kisértetek általam használt, az Egyetemi Könyvtárban őrzött példányának teljes címe a következő: „Prédikációk nagy sok esodálatos kisirtetekről. Ördögi, világi és testi kisirtetekről.” Kolofonja: „Sempte, 1578. pünkösdi tályba.” Hat fejezetből áll. Stílusa sebbel-lobbal író, lenyűgöző élményeknek szinte kényszerítő hatása alatt álló emberé, szavai kergetik egymást, néha oldalakon át nem tesz pontot, alig várja, hogy „minden kijőjjön belőle”. Ezt a sajátoságot azért fontos kiemelni, mert a könyv szerkezetileg igen kusza benyomást kelt, nehezen érthető, és így felületes olvasó, még kutató is, a nyolcszázadik oldalig jutva, belefáradhat olvasásába, és fontos részletek kerülhetnek el figyelmét. Bennünket pedig éppen a két utolsó fejezet érdekel legjobban: ezekben szól Bornemisza „En időmben lőtt egyúhány dolgokról”.

I.

Vizsgáljuk először az Ördögi Kisértetek társadalomkritikáját; egyszerűs mind a középkori csökevényként elkönyvelt démonikus elemek magyarázatát is megtaláljuk.

A mű gondolatmenete a következő: az emberek nem értik meg egymást. Gyilkolnak, fosztogatnak, visszaélnak hatalmi helyzetükkel. Az embereket ezekre a gonosztettekre az ördög ingerli. Ki, mi ez az ördög? Az emberekben lakó rosszra való hajlam. Milyen emberekben lakik ez a rosszra: erőszakoskodásra, kizsákmányolásra való hajlam? *Főleg az uralkodó osztály tagjaiban.* Az Ördögi Kisértetek tehát lényegében nem más, mint vádirat Magyarország főurai ellen. Noha a műben kétségtelenül és magától értetődően igen nagy szerepet játszanak a középkorra emlékeztető démonológikus motívumok, és noha Bornemisza könyve elején sokat vesz át — már csak öngazolásaként — egyházatyák és tudós szerzők műveiből, Bornemisza szándéka félreerthesztetlen. Egy lángoló lelkeletű, izzó gyűlölettel eltöltött, sokat próbált magyar férfi dob kesztyűt ebben a könyvben annak az országot irányító osztálynak, melynek legnagyobb, úgyszólván kizárólagos szerepe volt Magyarország három részre szakadásában. Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy ez a kesztyűdobás nem megfontolt, átgondolt, megszerkesztett érvelés, hanem csupán az események forgatagában élő embernek érzelmi állásfoglalása. Bornemisza nem az okot, hanem az okozatot mutatja be, és arra is ösztönösen tapint rá. Tehát számunkra ebből a szempontból, mint dokumentum fontos. Könyvének, mint dokumentumnak jelentőségével azonban maga is tisztában volt: „Ezt is csak az jövőendő emberekért írom” (862), írja egy helyen. Már külföldi útja előtt írott, közismert verse, a „Siralmas énnéköm” is mutatja politikai állás-

foglalását: „Engömet kergetnek az kevély némötök, Engöm körülvettek az pogány törökök... *Engöm eluntattak az magyar urak*“.

Bornemisza tehát egy korában rendkívül népszerű műfajt, melybe minden belefér: a prédikációt és egy amilyen népszerű, olyan megtévesztő témát: az ördögi kísértések témáját választotta mondanivalója közlésére. Ami az előzményekhez képest új, és ami haladó irodalmi hagyományaink szempontjából nagy jelentőségű: az ördög-témának a főurak bűneinek leleplezésére való fokozott felhasználása. Még az erkölcsi bűnök tárgyalásakor is (ezt a fejezetet nem ismertetem: mindenestre megdöbbenő forrásmű) főúri példákat hoz fel. Nem-mintha mást nem venne, vagy nem akarna észrevenni, de tudja, és ki is mondja, hogy a szegény ember vétke társadalmi helyzetének, nyomorúságának, kétségbeesésének, sértett önértetének következménye.

De lássuk a szöveget:

Sok hadakozók, vérontók, nyúzó, fosztók, kik sok szörnyű dolgot míveltek ezelőtt húsz esztendő felé is, csak Magyarországon is, Török Bálint, Móré László, Bacsó, Bebekek, Balussiak, Homonnaiak és többek: egyik másira törvén kevélységekben, irigységekben, bosszúállásokban és fősvenységekben... Sokat mondhatnék, kik nem mernék immár most nyilván kóborlani. De titkon nagy gonddal, éjjel-nappal való szorgalmatossággal takarton takarnak: ki az fejébe hogy szép házakat csináltasson, ki hogy falut, kövárat, várost vegyen: mikor vélné, hogy immár majd elég ienne az kit takart, azonban vagy minden marhája elvesz vagy önmagát megfogják, vagy hirtelen meghal... Császárokat is tudok, kik sokat költöttek az reménségért, hogy más országoknak is királya lehetne: és azonban csudaképen megcsalatott. Dobó Istvánnak mikor ötszáz hordó lőtt volna, kérdezte az kolcsárt, töltelére valót hol vegyenek? Mert annak a számát nem örömet kezdené meg. Sok urakat mondhatnék, kik noha jeles deákok és magokat jó keresztyéneknek vallják, azonközbe ha valamely árvára sok pénz maradt jobbágyinak: feleségit tömlöczi, hogy kiadja, és tettei, hogy ő az gyermeknek megtartja, és álnokul levelet is ad rá. Ezféle nyilvánvaló lopók aranyláncot viselnek és bársonyba járnak; az titkon való lopók pedig vasláncot, békót hordoznak.” (906)

„Lattam, ki midőn mason nem tudna könyörülni, jobbágyának, szolgájának panaszát, bánatját csak mosolgotta: végre szomszédja, szolgája avagy az ő maga gyermeke reátamadott, várából, városából kirekesztette... Hallottam törökök miatt, tengeren, tömlöc-ben sok szörnyű kinzásokat, tüzes fogóval fokvonásokat, oly kalodázásokat, kibe öszvezsugorodott az fő ember, aki régen szitkozódott, hogy az lepedőt is nem egyenesen terítették az ágyra. De oztán mikor az kalodából kivitték egynihány holnap mulva, az török a hátának vetette térdét és úgy egyenesítette meg... Láttam nagyságos asszonyt, ki drága aranyos szekérbe, friss öltözetibe, bársony és aranyos párnáján szép nyertő lovakon nagy kevélyül járt, ki végre mikor bujdosnék fejedelmé előtt, paraszt szekéren, szűrbe, horódóba, pórllovakon szaladott hol imide, hol amoda: végre őmaga főzött, falakat mosott. Ez midőn egy nyomorult nemes szolgáló asszonyt dagályába kiűzet volna várából, azon várból őtet is kiűzik”. (768b) Dobó Istvánné Sulyok Sára: „nagysírva, sok óhajtsákkal panaszkodott én előttem is fiára, hogy kirekesztötte az őmaga-keresett jószágából is. Az is sokat röttegett azmiatt.” (860b)

„Egy lator pispek udvarába... addig ittak az ő lator udvarnépe, hogy egyik az asztal felőtt megholt, az többi mégis torkába töltötte azt a részt, kit reá köszöntek.” (861b)

„Török Bálintot igen megvakult embernek mondták az sok bűn miatt, igen torkosnak, részegesnek, kegyetlennek, parázna latoréletűnek, nyúzó-fosztó kóborlónak... Az ő régi szolgálai mondták énnekem: hogy egy husvét felé, titkon a klastromba megyen gyónni: ott megoldozzák és nagyobb szentségek okáért és bűne bocsánatjának bizonyágáért felöltözik barát ruhába, és hazaeresztik, hogy azban tartson pönitenciát. Noha rajta volt az kápa, de az latóság bennmaradt szívébe, és az kitört belőle. Azért mikor jönne az piacon, latóságába megfutatmodik egy asszonyra és ledűjti az piacon. A község szolgáló népe véli, hogy barát, de hogy látják urokat, csak nevetik.” (845b.)

„Semptén, 1577: októb. 8.: Egy szegény asszonyon az Pereg Mester midőn elvenné minden borát, keserűségébe elesik előtte és ott meghal: az is gyolkos, aki irgalmatlan.” (873)

„Sokan sok kisírteteket szenvednek az szegénység miatt is.” (882)

„Sok fejedelmek és királyok közt ő ki sok dolgai vagynak az ördögnek.” (873)

„Az pispekek is szereznek niha menyegzőket, hol húgokat hol leányokat házassítják, hol az kiket szerettek, szolgálóknak szerzik. Es elhíjnak fő-fő népeket, és táncolnak is az

pilissel és az papköntössel. Es ott szemlélnék, mint az oroszlanok az juhokra. Sőt vagy on arra való szolgálók is, hogy elizentetnek az fő asszonyoknak." (909)

„1556. esztendőbe lőtt ily dolog Németországba. Egy nemes ember neveit volt egy szerecsent gyermekségétől fogva, kit felőttébb rongált. Egy olykor az ura megyen ki házátul és az szerencsen éjjel felkelvén, az asszonyát megöli nyolcadmagával, csak az szoptatós gyermekét hagyá meg. És az kaput bezárván, megyen az felső palota ablakára, ott várván az urat. Az ura látja, hogy az kapu betéve. Tekint hol alá, hol fel. És az ablakon látja az szerecsent, rút kidőlyyedt szemmel. És mond az urának: Te gonosz, kegyetlen ember: mindez mai napig szívemben volt az te rajtam tött nyomorgásod. De ma kitöltöttem bosszumát, mert feleségedet mind gyermekivel egyetemben halva találod. Es csak imez szoptatód maradt meg. Ha tudnám, hogy megkegyelmeznél: ezt megtartanám. De tudom kegyetlenségedet. Az ura midőn erősen szabódnék, hogy nem bántja. Mond: nem hiszek többé neked. Azért ne gyermeked: és mingyárt nyakra főre elijbe hajlíja az szoptatóst. És ő maga után ugorván, nyakát szakasztja magának is... Tanuljanak innét az kegyetlen gazdák is és urak. És emlékezzenek meg, hogy nekik is urok vagy on mennyégben. És a kegyetlenek megint kegyetlenek kezébe adatnak. Mint régen Móríc császár Phokas kezébe, most sok kemény kapitányok török kezébe." (843)

„Hogy pehig nihol ki is neveztem az szövényekben, nagy urakban, asszonyokban, nemesebben, bölcsekben, nagyokban, kicsinyekben, azért miellem, hogy ne vélné valaki, hogy ez utálatosságokra az sá tán csak az világnak az gazzát vinné; és magát senki ne vélné jobbnak másnál." (923)

Ez a pár idézet, csepp a tengerből, elég ahhoz, hogy Bornemisza művének lényegét, jelentőségét világosan láthassuk és érdeme szerint értékelhessük; de elég ahhoz is, hogy megdöbbenjünk ennek a bátorhangú könyvnek mostoha sorsán; irodalomtörténetünknek ez a fejezete az Ördögi Kisértetek megjelelése után közel négy száz esztendővel is megíratlan!

Az idézetek tanulságai a következők:

Bornemisza ki meri mondani, hogy a nép verejtekéből drágán öltözködő főurak és asszonyságok sem kisebb tolvajok, mint a rajtakapott kis bűnözők. Látja, hogy a nép szegénysége miatt kényszerül lopni, „szenved kisirteteket". És Bornemisza mindezt nem véletlenül vette észre; *éveken keresztül, naplószerű pontossággal jegyezte és gyűjtötte dokumentumait, míg különböző körülmények hatására 1578-ban könyv lett belőle*: bizonyítja ezt idézetünknek szabályszerűen keltezett része is (873). Tehát nem tudós kompilációval van dolgunk. Egyébként az utolsó bekezdés (923) is megvilágítja a szerző célját és könyvének tendenciáját: ne vélje senki, hogy a népből kerülnek ki a gonosztevők; „és magát senki ne vélné jobbnak másnál".

Bornemisza felmérte és rossznak találta kora társadalmának feudális vezetőosztályát; tükröt, kegyetlen és igaz tükröt tartott korának társadalma elé, mely minden sötétségében és borzalmasságában is pontos és hiteles tükörkép; volt bátorsága ezt a tükröt ezrek és ezrek: tanítók, deákok, polgárok, prédikátorok és nemesurak elé odatartani; könyvének minden keserves következményét elviselni; és elszántságát, meggyőződésének igazságos voltát egy újabb, külön kiadással az akkori világ lehető legnagyobb nyilvánossága előtt megmutatni. (Mint maga írja, könyve „császárok elejbe" került.) — *De a felismerésnél tovább nem jutott. Bornemisza nem talál kiutat a XVI. század útvesztőjéből*; éri, hogy útvesztőben van, sőt tudja is, és ezt akarja közölni az Ördögi Kisértetek minden sora; de megoldást nem talál. Nem is keres. Bornemisza elfogadja, ha kétségbeesetten is, az általa felfedezett világot, társadalmat. Ez az Ördögi Kisértetek negatívuma. Ezt a pesszimizmust azzal magyarázhatjuk, hogy az 1570-es évek a reakció megerősödésének éveit voltak Magyarországon. A reformáció vallásos köntösében jelentkező anti-feudális mozgalmak felett, a feudális uralkodó osztály akkorra már győzedelmeskedett. A reformáció megalkuvó polgári vonalát saját ellenőrzése alá vonta, a forradalmi népi balszárnnyat pedig terrorral elhallgattatta (Karácsony György parasztfelkelésének leverése. Dávid Ferenc bebörtönzése stb.) 1578-ban már jóformán Bornemisza az egyetlen olyan reformátor, aki bátran kiáll a nép ügye, igazsága mellett. Ezért, bár szükségét éri egy igazságos ítélő-

széknek, azt el sem tudja képzelni azon a földön, ahol csak Bacsókkal, Bebekekkel és nyúzó-fosztó tisztartókkal találkozott és ahol még élénken emlékezhettek Dózsa György sorsára. Úgy érzi, menthetetlenül és visszavonhatatlanul martaléka egy társadalmi osztálynak, és még ha lázad is ellene, saját maga is belepusztul. (V. ö. a szerecsen történetet.) Ezért oly kétségbeesett az Ördögi Kisértetek alaphangulata, ezért népesül be egy emberfeletti, tehát Bornemisza számára leküzdhetetlen hatalommal, az ördöggel a könyv minden sora. Innen a könyv címe is. Durva tévedés lenne ezt a könyvet egy középkor felé, *tehát visszamutató*, sötét babonagyűjteménnyel összetéveszteni; Bornemisza már nem kell a pokolból, jámbor jobbágyok ijesztgetésére felidézni az ördögöket: feltalálta ő azt a felvidéki feudális társadalomban is. Ha valakit, hát ezt a feudális társadalmat ijesztgeti Bornemisza egy rájuk váró méltó büntetéssel. Bornemisza műve tehát feltétlenül haladó, előremutató mű, és kétségbeesett, démonokat idéző hangulata csupán a kétségbeejtő, valóban démoni társadalom terméke. Hogy mennyire így van: hogy mennyire a haladás ügyét szolgálta és szolgálhatta volna Bornemisza műve, ha hatni tud és engedik a maga idejében, azt az 1578-ban pert indító bárók és a könyvről mélyen hallgató utódaik tudták legjobban.

Szem előtt tartva tehát Bornemisza művének korlátait: a pusztá felismerésen túl nem terjedő, végső következtetésekig és a végső következmények levonásáig el nem jutó kétségbeesettséget, — négyszáz év csökönyös és szándékos elhallgatása után ismerjük fel végre az Ördögi Kisértetekben és Bornemisza egész életművében haladó irodalmi hagyományainak egyik értékes fejezetét.

II.

Felmerül a kérdés: kitől tanult Bornemisza? Kitől tanulta meg az elnyomók gyűlöletét? Életrajzi adataiból tudjuk, hogy már egészen fiatalon, kassai diák korában kitűnt a kapitánnyal való — vallási alapú — összetűzése miatt. Feltehető, hogy Bornemisza Kassára már többé-kevésbé kiforrott világnézettel került. Itteni és későbbi működése ugyanis már céltudatos aktivitással teljes. Érdekes feladat nyomozgatni: ki lehetett Bornemisza első, vagy *egyik első* tanítómestere? Vagy ha nem is közvetlenül tanítómestere, ki hathatott rá leghatározottabban? *Kinek az életművét folytatta Bornemisza?*

Ha a mondanivalót, a stílust, az izzó gyűlölettel eltöltött hangot, a témák egyezését vizsgáljuk: *Bornemiszát Szkhárosi Horvát András irodalmi örököséként kell, hogy felismerjük.*

Ha az életrajzi adatokat vizsgáljuk, feltehetővé válik Szkhárosi Horvát András személyes hatása.

Ha az Ördögi Kisérteteket vizsgáljuk filológiaiilag: kimutathatjuk Szkhárosi Horvát András hatását.

Valóban: nincs illőbb és elfogadhatóbb irodalmi őse Bornemisza-nak ebben az egyébként jelentős művekben gazdag században az „Átokról” és „Fejedelemségről” szerzőjénél.

Nézzük először az életrajzi vonatkozásokat.

Mint tudjuk, Szkhárosi Horvát András 1540 és 1550 között Tállyán működött, mint protestáns prédikátor. Itt írta éleshangú, könyörtelenül igazat mondó, a többi, korabeli vallási polémiától eltérő, társadalmi problémákkal teli énekeit. Nevét messze a környéken ismerték.

Hol tartózkodott ugyanezekor Bornemisza? Szabatosabban: hol nevelkedett Bornemisza tíztől (1545) tizennyolcéves (1553) koráig, amikor már kassai, kiforrott nézetekkel rendelkező nagydiák volt?

Bornemisza 1542 körül menekült Pestről, ahol szülei jómódú polgárok lehettek. A török megszállás miatt valószínűleg északraleti irányba küldték a kisleányt szülei. Erre mutat, hogy Péter diák 1553-ban Kassán tartózkodik. Más helyen (idézi Schulek T.) viszont azt említi, hogy Balassi Andrással, Imre

erdélyi vajda fiával töltötte együtt gyermekkorát. A Balassiaknak, volt birtokuk az Északkeleti Felvidéken. Általában Ungvárról, Husztról igen gyakran és mindig az élmény szubjektív hangján emlékezik meg Bornemisza, míg más városokról, várakról semmit sem mond, ami *gyermekkorára* engedne következtetni.² Akár Debrecenben vagy környékén, akár az Északi Felvidék váraiban, akár későbbi lakóhelyén: a Mátyusföldön töltötte volna gyermekkorát, annak feltétlenül nyoma maradt volna elejtett megjegyzéseiben. Ő azonban következetesen Ungvárt vagy Husztot emlegeti. Később a Cantio Optimát is Huszton írta. De ha nem is itt, hanem végig Kassán növekedett volna fel, amelynek lehetőségére szintén céloz Schulek Tibor: akkor is Szkhárosi „hatóterületén” élt. A prédikátorok közül Kálmáncsehi Sánta Mártont ismerte is Bornemisza. Kálmáncsehi Sánta Márton pedig Ungvárott és Huszton is működött. Őt azonban korántsem tisztelte annyira Bornemisza, hogy tanítómestere lehetett volna. Igen elítélő hangon nyilatkozik róla.

A számításba jöhető prédikátorok közül, akik azon a területen működtek, ahol Bornemisza gyermekkorát töltötte (a térképen Kassa—Ungvár—Huszt, Tállya háromszög), csupán Szkhárosi Horvát András hatását mutatgatjuk ki az Ördögi Kisértetekben.

Bornemiszaának egész tematikája, stílusa, hanghordozása, társadalomkritikája meglepően egyezik Szkhárosi Horvát verseinek tematikájával, stílusával és társadalomkritikájával. Bornemisza mintha folytatná azt, amit Szkhárosi megkezdett; még merészebb következtetéseket von le Szkhárosi szellemében. A század többi számottevő írójának és költőjének hangja, Heltaié is, lényegesen különbözik attól a céltudatos és nemcsak személyes vagy csak vallási alapon álló kritikától, ami, ebben a században, főként Szkhárosi és Bornemisza sajátja. Ezt a hasonlóságot még Pintér Penő is észrevette. De nem csupán ilyen általános jellegzetességek mutatnak vissza Szkhárosihoz. Az Ördögi Kisértetekben ezt olvashatjuk:

„Kik (tudniillik Török Bálint, a Balassaiak, stb.) minémű hősokeket tartottak, megírták egy énekben, holott imily versus vagyon:

Mostan kik jó Hősek, tisztességet várnak,
Uzmi Péter, Kobzi Pál és a Vezmi Jankó;
Bajusz Miklós, Gatyás Ferenc, Sohonnai Antal.
Maszlag Geccsó, az nagy Lőrinc, az Csikós Andorjás.

Írják ezt is:

Példátok volna nektek Móré László:
Ki vala nagy híres, mert vala kóborló,
Immár török kézbe a kegyetlen dúló.
Hol mit használ neki a kóborlott sok jó? (905)

A második „versus” Szkhárosi Horvát Andrásnak „Az fejedelemségről” szóló híres énekéből való. Nemcsak az az érdekes, hogy ez a forradalmian éles hangú vers mennyire beleillik Bornemiszaának általunk, a szemelvényekből már megismert stílusába, és hogy Bornemisza is mennyire odaillőnek tartotta, hiszen azért idézte, hanem az is, hogy Bornemisza 1578-ban idézi azt az éneket, ami csak később, 1582 júniusában, tehát négy év múlva jelenik meg először nyomtatásban, mégpedig magának Bornemiszaának kiadásában! Bár egy kézirat is megjárhat messzi földet, különösen abban a korban, a körülményeknek ez az egyezése mégis kétségtelenné teszi legalábbis azt, hogy Bornemisza ismerte és idézte, tehát *követendő példaként* tartotta szem előtt Szkhárosi énekeit az Ördögi Kisértetek megírásakor.

² „Magyar katonát is láttam Ungvárott ki esképpn járt...” (845) „Ungvárott jeles klastrom volt. De immár az porát is elfuttatta az isten, mint egyebüttis: Ott egy barát midőn prédikálna...” (951)

De lapozzunk tovább az Ördögi Kisértetekben. A 903b oldalon ezt olvashatjuk: „Csikós András... sok nyúlós bort, ciberét, penészes túrót, férges szalonnát elosztott az jobbágyokra.” Ezt a Csikós Andrást már megismertük a fent idézet első „versusában”, melynek eredetijére nem sikerült raakadnom. Nem lehetetlen, hogy Szkhárosinak, vagy pedig követőjének elveszett művéből való. Ugyanis ennek az utóbbi idézetnek is van Szkhárosinál megfelelője (A fősvénységről):

„Büdös boroddal az népet bosszantod.
Elvesző marháddal őket sanyargatod,
Férges szalonnádat mind reájok osztod...”

Szkhárosi nem mondja meg, ki az, aki бүdös borával a népet bosszantja, Bornemisza viszont Csikós Andrást említi; mintha tőle magától hallotta volna...

Ha személyesen — bebizonyítható módon — talán nem is, de *műveivel döntő halással volt Bornemiszára Szkhárosi Horvát forradalmi lendületű költszete*. Az Ördögi Kisértetek szerzője már *haladó hagyományokból* táplálkozott.

III

Az Ördögi Kisértetek olvasásakor lépten-nyomon találkozunk a Balassi-családnak, de különösen Balassi Menyhértnek nevével. Köztudomású, hogy Bornemisza kapcsolatban volt a Balassiakkal; nevelője volt Bálintnak, együtt írták a Fűves Kertescskét, és Bécsből való menekülésekor is Balassiak rejtegettek. Különösen Menyhérttel volt bizalmas kapcsolatban. Így feltehető: a rokonságon és főbb udvari tisztviselőkön kívül *Bornemisza mindenkinél többet tudott Balassi Menyhért viselt dolgairól*. Elég néhány sor az Ördögi Kisértetekből ennek igazolására:

„Balassi Menyhárt beszélte szörnyűségét az lator bujaságnak, hogy ő elejin Budán mikor az friss polgár-feleséget elhozatná, az büntétel után elutálá őket, és émelýgett belé, gondolván: egyebekis mint undokoskodhattak vele. Azért nem fekhett egy ágyba velek, hanem elűzte mellőle és párnát hagyított neki. Amaz, éttén-éccaka mind elmorgott vele.” (889)

Az Ördögi Kisértetek ilyen és hasonló, Balassi Menyhárttal kapcsolatos részeinek olvasása után lehetetlen nem gondolni a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia kérdéses szerzőségére. Mint tudjuk, a komédia szerzője máig ismeretlen. Egyesek szerint Karádi Pál, a kiadó. Mások szerint Bornemisza. *Az Ördögi Kisértetek tanúsága szerint lehetségs, hogy Bornemisza.*

Mivel azonban Bornemisza szerző-voltának bizonyításához hosszadalmas, külön tanulmányt igénylő filológiai munka szükséges, egyelőre csak a fontosabb jellegzetességekre hívom fel a figyelmet.

A szerzőség kérdésének története:

1914-ben Horváth János megcáfolta Karádi Pál szerző-voltát.

1927—28-ban Farkas Gyula megállapította, hogy a Komédiának és Bornemisza műveinek sajátságosan egyező nyelvezete van, és hogy Bornemisza jól ismerte Balassi Menyhártot, továbbá, hogy a szerzőnek is jól kellett ismernie hősét. A szerző „jó tollforgató volt”. Házi Jenő ugyanekkor megállapította, hogy Balassi Menyhárt életének eseményei meglepő pontossággal egyeznek a Komédiában elmondottakkal. Igen valószínűvé vált, hogy Bornemisza a Komédia szerzője. Farkas Gyula hivatkozik az általam most idézett részletre is. Nem ismerték azonban Bornemisza egyéniségét, indítóokait; nem ismerték az Ördögi Kisérteteknek társadalomkritikáját, következetes, harcos magatar-

rását, és így képtelennek tartották Bornemiszát, az udvari káplánt, ilyen mű megírására. Pintér Jenő így foglalja össze a vitát: „Ezt a feltevést nem lehet elfogadni. Bajosan hihető, hogy az a Bornemisza Péter támadta volna adáz hangon és epébe mártott tollal Balassi Menyhártot, aki annyit köszönhetett a Balassi-családnak... Ilyen körülmények között nem lehet elképzelni, hogy a család jóságáért aljas hálátlansággal... fizessen.”³

Mi azonban, az Ördögi Kisértetek olvasói, el tudjuk képzelni. Nem ugyan az aljas hálátlanságot, hanem az őszinte, meg nem vesztegethető, szinte belső kényszer hatására cselekvő magatartást. Bornemisza átlátta, éppen, mivel közel volt a központhoz, az ország vezetőinek aljas és csak a nép kárát okozó árulását, és amint nem szégyelt feletteseiről: a Salm grófokról, Balassi Jánosról és a többiekéről igazat írni, nem szégyelhetett igazat írni a tisztán látó, hazáját és a népét feltő ember hangján a magukat országvezetőnek tartó kalandorokról sem.

Fontoljuk meg továbbá a következőket: a Komádiát igen „rutinos”, fejlett irodalmi érzékű író írta: igen benső ismeretségben volt Balassi Menyhárttal és minden ügyét ismerte; erős társadalmi érzéket árul el, amire a kiadó Karádi Pál is felfigyelt; a mű a század legfejlettebb prózai stílusában van írva, ezt az író tehát a legjobbak között kell keresni; végül figyeljük meg, hogy a Komédia szerzője Balassi Menyhártot a század feudális osztályának *típusaként* látja, ami úgyszólván perdöntő jelentőségű ebben a kérdésben.

Bornemisza viszont: rutinosnak mondható drámaíró, az Elektra szerzője; benső ismeretségben volt Balassi Menyhárttal; erős társadalmi érzéke volt; stílusa a század egyik legfejlettebb prózai stílusa, Heltai mellett, aki viszont nem írt drámát; végül — az Ördögi Kisértetek alapján — úgyszólván egyedül ő róla feltételezhető, hogy Balassi Menyhártot, mint osztályának egyik *típusát* lássa és ábrázolja.

Ilyen megoldások alapján legalábbis *érdemes* a kérdést újra fölvetni, különösen akkor, mikor tulajdonképpen csak az áltatta el ennek az oly fontos drámának a problémáját, hogy Bornemiszáról „lélektanilag” nem feltételezhető, hogy ilyet tegyen, holott *éppen* feltételezhető. Nem lehet közömbös számunkra ez a probléma, *nem maradhat homályban egyik legjobb, régi magyar drámánk szerzője.*

Ezzel a három kiemelt témacsoporttal, korántsem merítettük ki az Ördögi Kisértetekből levonható tanulságokat. Ezek csak a legfontosabbak. Igen sok részletkérdést világítana meg egy alaposabb tanulmány, így például Bornemisza forrásainak vizsgálata feleletet adna a XVII. században előbukkanó olasz novellisztikus-elemek problémájára: Bornemisza meglepő bőségben idéz Boccaccio, Bandello és társaik novelláiból. Etnográfiánk is csak gazdagodna, ha alaposabban megvizsgálná az Ördögi Kisérteteket. Bornemisza sok népmesét, vagy népmese-töredéket közöl.

Ehhez azonban ki is kellene adni ezt a jobb sorsra érdemes művet.

³ Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, II. kötet.

KOSSUTH, TÁNCSICS ÉS FORRADALMÁR-TÁRSAIK HALÁLOS ÍTÉLETE

1851. szeptember 22.

I.

Most múlt száz esztendeje, hogy a Habsburg-abszolútizmus a szabadságharc vezérkarára kimondott halálos ítéletekkel pecsételte meg akkor már két éve tomboló rémuralmát.

Mivel a 48/49-i forradalom és szabadságharc vezetőinek sorában írók és publicisták is szépszámmal találhatók, e monstre-pör anyaga a történetírás mellett az irodalomtörténet lapjaira is tartozik.

Ez emlékek fölcsvényítése nemcsak a kegyeletnek tett áldozat, hanem egyúttal alkalom arra, hogy az irodalomtörténet némely hézagait pótoljuk, tévedéseket megszüntessünk, és irodalmunk néhány alakját igazabb s teljesebb megvilágításba helyezzük.

Amint a bécsi szoldateszka megkezdte az elárult és lefegyverzett szabadsághősök kivégzését, egyidejűleg megindította az eljárást ama hazafiak ellen, akik még nem kerültek kézre.

1850. január 1-én jelent meg a legnevezetesebb lista. Ez összesen 68 nevet tartalmaz, köztük Kossuthnak, a debreceni kormány és országgyűlés tagjainak, külföldi követeinknek, a főbb tisztviselőknek s a honvédség még élő vezéreinek nevét. Címe: *Idéző rendelet*. Szövege a következő:

„A cs. kir. 3-d. hadsereg parancsnoksága, alább nevezett, felségárulási bűnnel jogszerűleg vádolt, szökevény egyének ellen a haditörvényszéki vizsgálatot elrendelte, és pedig” (következik a 68 név, a szabadságharc idején viselt tisztségük rövid megjelölésével. Majd pedig a következő szöveg:)

„Minél fogva az összes vádlottak felszólíttatnak, hogy ez idézet kihirdetése napjától számítandó 90 napra e hadi törvényszék előtt megjelenjenek, s az őket terhelő vádak iránt feleljenek, ellenkező esetben törvény szerint makacsságban elmarasztaltatnak, s az ítélet távollétükben mondatik ki.

Pest, jan. 1-jén, 1850.

Cs. k. haditörvényszék.”¹

Tudni kell, hogy a rendeletet kibocsátó „cs. kir. 3- d. hadsereg parancsnoksága” kifejezés: a legfőbb hóhért, báró Haynaut jelenti. Ezt az egykorú újságolvasó is könnyűszerrel kitalálhatta. Az egyetlen magyarnyelvű napilap — a Magyar Hírlap — hasábjain ugyanis, ahol a beidézésék és haditörvényszéki ítéletek publikálása egymást követte, úgyszólván naponta jelent meg „a cs. k. 3-ik hadseregparancsnokságnál, táborszernagy b. Haynau-féle, az 1848. és 49-ik magyar hadjáratban nyomorékokká lett katonák gyámolítását illető alapítványra tett önkényes adakozások” jegyzéke. (Érdemes tanulmányozni: kik voltak azok a „gutgesinnt” polgárok, akik oly buzgón adakoztak a „bresciai hiéna” nevét viselő egyes alapra!)

A kilencven-napos határidő letelt, s a beidézett forradalmárok jórésze nem volt hajlandó kiszolgáltatni magát az osztrák császár és hóhérai bosszújának. Legtöbbjüknek sikerült már külföldre jutnia, mások itthon bujdosnak, rejtőztek, naponta halálos veszedelmek között.

¹ Ld. Magyar Hírlap, 1850 jan. 1

A „cs. k. haditörvényszék“, vagyis Haynau vérbírósága tehát kénytelen volt távollétükben pörbefogni s ítélezni fölöttük, úgy amint azt előre jelezte. Mire azonban az ítéleteket meghozták, az „Idéző rendelet“ben szereplő 68 név 36-ra csökkent. Itt már nem szerepel — többek között —: Beniczky Lajos kormánybiztos és a fölkelőcsapatok vezére, Bernáth Zsigmond ung-megyei főispán (Mikszáth „Különös házasság“ c. regényének egyik alakja. Buttler János gróf barátja), Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztosa, Lónyai Menyhért pestmegyei képviselő, Remellay Gusztáv hadbíró a fölkelő hadseregben s vésztörvényszéki bíró (akkoriban elég jónévvű novellista) stb.

A Haditörvényszéki ítéleteket 1851. szeptember 22-én mondták ki „in contumaciam“ s hajtották végre „in effigie“, — amint erről a Magyar Hírlap 1851. szeptember 23-án megjelent 568. számából értesülünk. Az ítélet is — éppenúgy mint az „Idéző rendelet“ — betűrendben sorolja fel a 36 „pártütő“ nevét, részletezve személyi adataikat és „felségsértő bűneiket“. A névsor a következő: (Általános tájékoztatás végett feltüntetjük tisztségüknek, hivatali állásuknak azt a rövid megjelölését is, amely az „Idéző rendelet“ szövegében volt olvasható!)

1. Almásy Pál, alsóház elnöke, hevesmegyei képviselő és kormánybiztos.
2. Gr. Andrássy Gyula, Kossuth ügynöke Konstantinápolyban s a felsőház tagja
3. Galanthal Balogh János, barsmegyei képviselő.
4. Gr. Batthyány Kázmér, Kossuth Lajos külügyministere.
5. Beöthy Ödön, biharmegyei főispán és kormánybiztos.
6. Csernátoni-Cseh Lajos, állítólag komárommegyei képviselő, s Kossuth titkárja.
7. Gorove István, temesmegyei képviselő.
8. Esquire Guyon Richard, hajdani cs. k. főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
9. Hajnik Pál, pestmegyei képviselő, a pártütőknél rendőrfőnök.
10. Házmán Ferenc, budai képviselő.
11. Horváth Mihály, csanádi püspök s Kossuth cultusministere.
12. Irányi (előbb Halbschuh) Dániel, budai képviselő s kormánybiztos.
13. Báró Jósika Miklós, honvédelmi bizottmányi tag.
14. Kmethy György, 19. cs. k. gyalogezred főhadnagy, utóbb fölkelési tábornok.
15. Kornis Károly, pesti egyetemi tanár s vésztörvényszéki kövvádó.
16. Kossuth Lajos.
17. Ludwigh János, szepesmegyei képviselő és kormánybiztos.
18. Madarász László, székesfehérvármegyei képviselő s a pártütőknél rendőrfőnök.
19. Báró Majthényi József, felsőházi tag és jegyző.
20. Mérey Móríc, fölkelési őrnagy, újságíró s rendőri hivatalnok.
21. Mészáros Lázár, cs. k. vezérőrnagy, bácsmegyei képviselő és a pártütőknél hadügyminister.
22. Oroszhegyi József (valódi nevén Szabó) guerillavezér.
23. Perczel Móríc, budavárosi képviselő, s fölkelőcsapatok vezére.
24. Perczel Miklós, tolnamegyei követ, s fölkelő sereg vezére.
25. Puky Miklós, hevesmegyei követ s kormánybiztos.
26. Rákóczi János, Kossuth megbízottja s hivatalnok.
27. Sárossy Gyula, pesti főváltótörvényszéki ülnök.
28. Somogyi Antal, csongrádmegyei követ.
29. B. Splényi Lajos, cs. k. kapitány, s Kossuth agense.
30. Báró Stein Jenő Miksa, cs. k. mérnök kapitány, végre fölkelők tábornoka.
31. Szemere Bertalan, Kossuth ministerelnöke.
32. Szontagh Sámuel, fölkelő vésztörvényszéki ülnök.
33. Táncsics valódi néven Stáncsics Mihály, baranyamegyei képviselő.
34. Széki gr. Teleki László, pestmegyei képviselő és Kossuth agense Franciaországban.
35. Doggenfeldi Vetter Antal, cs. k. 37. gyalogezred őrnagy, végre fölkelők tábornoka.
36. Vukovich Szabbás, Kossuth igazságügyi ministere.

A pörbefogottak személyi adatainak és „felségsértő bűneik”-nek egyenkénti részletezése után következik az ítélet szövege:

„Mintán a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekvények törvényesen rájuk bizonyultak, daczára mult évi mart. 31-kén lefolyt idézési határidőnek, meg nem jelentek: azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangú szavazattal ítéltetett: mikép összesen a felségsértési bűn részesei, s ennél fogva az 5. hadicikk s 1849-ki júl. 1-ji proclamatio szerint vagyoniuknak elvétele mellett a lázadás által okozott károk megtérítésére — Horvák Mihály a földi javak (temporalia) elvesztése, Kmethy, Mészáros, Splényi, Stein és Vetter pedig a cs. kir. hadseregben viselt rangjaiktól megfosztás mellett — kötél általi halállal büntetendők, s nevük a bitófám kiszégeztelendő.

Mely a cs. kir. III. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzététetett s a szolgálati szabály értelmében végrehajtatott.

A cs. kir. haditörvényszéktől.

Pest, sept. 22-kén 1851.”

A „cs. kir. haditörvényszék” mindenre elszánt szolgálai elég bornirtak voltak ahhoz, hogy végigjátsszák a kivégzési komédiát! Egy szemtanú előadása szerint: „Katonaság fedezete alatt a szokásos módon mentek ki a vesztőhelyre, ahol 36 bitófa állt. Kiérvén, felolvastatnak az ítéletek. Ekkor előlép a bakó, utána két pribék négyszögű fekete táblákkal, amelyeken az elítéltek neve fehér betűkkel volt felírva. A hóhér ezeket a táblákat a megállapított sorrend szerint felszögezi a bitófákra. Legutolsó a Kossuth neve, ezzel is jeleztetvén, hogy ő a legbűnösebb, s ha a kivégzés csakugyan megtörténik, őt hagyják vala társai között a legutolsónak.”

A magyar nép néma fájdalommal és megdöbbenéssel szemlélte az eseményeket. A hazafiak rettegve figyelték: vajjon nem kerül-e zsandárkézre valaki a halálraítéltek közül? Csak kevésről tudták biztosan, hogy sikerült-e külföldre jutnia, vagy még mindig idehaza bujdosik? Hiszen még egy Petőfi sorsáról is a legképtelenebb legendák keltek szárnyra...

Szilágyi Ferencnek, a Magyar Hírlap „gútfesinnt” szerkesztőjének, volt érzéke a közönség lélektanához. A halálos ítéletek publikálása után szaporán kezdett közölgetni híreket a külföldre jutott s immár biztonságban lévő „rebellisekről”. Hangja legtöbbször gúnyos, csúfolkodó (talán így is érzett!), — olvasói mégis megkönnyebbülten lélekzettek föl, amikor az egyetlen magyarnyelvű hírlapból arról értesülhettek, hogy az üldözöttek közül ennek is, annak is legalább az élete mentve van! Akikről a Magyar Hírlap hallgatott, azok felől vagy nem volt megnyugtató értesülés, vagy biztos lehetett az olvasó afelől, hogy itthon rejtőznek, mint pl. Rákóczi János, Sárosi Gyula, Tánácsos Mihály.

Ennek a hosszú listának megvan az a nevezetessége, hogy a 36 halálraítéltek közül senki sem került hóhérkézre. Azok is, akiket a hatóságok utóbb elfogtak, újabb ítélet alapján már csak hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetéssel sújtattak. Az emigránsok egy része külföldön hunyt el, más része a kivégzés táján hazatért.

Az elítéltek — akiket a kivégzési komédia elvégre mégis csak legközelebből érintett — nem tagadhatták meg, hogy a helyzetükhöz illő akasztófa-humornak kifejezést ne adjanak. Volt a „felaggatott” hazafiak között, ki „előhalott”-nak s „kísértet”-nek nevezte magát; a bujdosó Sárosi Gyula 1852-ben „Árnyék Pál” néven jelentkezett olvasói előtt; mások névaláírás helyett akasztott embert rajzoltak leveleik végére. Irányi Dániel azt beszélte, hogy: „Jót nevettünk, mikor tudomásunkra jutott, hogy mi tulajdonkép már nem is élünk, s hogy bennünket az atyáskodó osztrák kormány a mi tudtunk nélkül felakasztatott.”

Egyébként a halálos ítéleteknek a Magyar Hírlapban való közlése sem nélkülöz bizonyos irodalmi érdekességet. A halálraítéltek közül ketten ugyanis e lapnak történetesen munkatársai voltak! Az egyik Csernátony Lajos, aki — úgy is, mint a lap szerkesztőjének, Szilágyi Ferencnek egykori kolozsvári ref. kollégium-beli diákja — ezidőben éppen párizsi levelezője volt a Magyar Hírlapnak. „E levelek rendkívül vörös színűek s csak azért jelenhettek meg, mert a bécsi kormány szemét elfutotta a vér a forradalom után, s nem látott egyebet, mint kiszemelt áldozatait. A sajtóra csak később terjeszté ki figyelmét.”² — A másik: Jósika Miklós, aki 1851. július eleje óta küldöztette a Magyar Hírlapnak „brüsszeli leveleit”, melyekben az ottani életmódot, szokásokat, eseményeket ismerteti, összehasonlítva azokat a hazai viszonyokkal, rejtett oélzásokat tevéen — mint pl. a párizsi kémek gúnyolásakor — a magyarországiakra is. A Magyar Hírlap szept. 23-i számában megjelentek a halálos ítéletek, köztük a Jósikáé is, de azért a lap mintha mi sem történt volna, folytatta — természetesen név nélkül — a brüsszeli levelek közlését egészen okt. 9-ig, amikor azok egyszerre elmaradnak.³

*

A névsorból láthatóan a száz évvel ezelőtti halálraítéltek személyiségeknek kb. kétharmad része kizárólag a történetírás lapjaira tartozik. De van köztük tizenkét olyan név, amely teljesen vagy részben az irodalomtörténet tulajdona. Ezeket közelebbről megvilágítjuk. Hogy a mai történeti ítélet a pörbe-vontak közül egyesekeket mennyiben tart valóban forradalmárnak s a szabadságeszmék hű képviselőjének: az most vizsgálódásunk célját nem érinti. Beérjük az adott ténnyel, hogy mint a magyar nép szabadságküzdelmének részeseit, Kossuth híveit és munkatársait, vezérükkel együtt hurcolták egykor — hacsak jelképesen is — verpadra.

Emlékük felújítása módot nyújt arra, hogy a rájuk vonatkozó irodalomtörténeti ismereteket és adattárat kissé kiegészítsük. Feltűnő ugyanis, hogy még az itt szóbanlévő legjelentősebb személyiségek életrajzírói közül is alig egy-kettő közölte, vagy értékesítette az ítélet szövegét. Szinnyi József a „Magyar Írók” biobibliográfiájában minden egyes esetben utal a Magyar Hírlap 1851. évi 56f. számára (ez az ítéleteket tartalmazó szept. 23-i szám), de eddig alig akadt olyan monográfus, aki e jelentős forrást fel is használta volna.

A személyi adatokat és vádpontokat részletező szakaszok több szempontból is tanulságosak. Legfontosabb mindenesetre az, hogy épp a forradalmi „bűnök” felsorolásával számunkra élesebben megvilágítják hőseink olyan szerepét s ténykedéseit, melyek a későbbi szemléletben elhomályosultak vagy szándékosan más megvilágításba kerültek. E szakaszok helyenként igen érdekes mozzanatokra, eseményekre, tényekre, közleményekre hívják fel figyelmünket. Az egyes szövegeket szószerint közöljük. Csupán a legfeltűnőbb vaskos tévedéseket igazítjuk ki, a helyes adat zárójelbe-iktatásával.

II.

Feltűnő jelenség, hogy a „cs. k. haditörvényszék” nem rangsorolta a pörbefogott vádlottakat, hanem a legmechanikusabb keretbe, ábécé-rendbe foglalta őket mind az „Idéző rendelet” kibocsátása, mind pedig az ítéletek közzététele alkalmával. Ezzel látszólag azt akarták kifejezni, hogy valamennyien egyazonos bűnben, a „pártütés”, illetőleg „felségsértés” bűnében

² Csernátony Lajosról (Hazánk s a Külföld, 1867. 353—5. l.).

³ L. még Dézsi Lajostól: Br. Jósika Miklós (Bp. 1916) 295—7. l.

találtattak vétkeseknek, s mint ilyenekre a törvény egyformán kötél általi halált mér. Batthyány Lajosnak s az aradi vértanúknak ítélete is azonos ezzel, mintha csak valami őrületet töltöttek volna ki a bírák, amikor halálra szánták a szabadság híveit.

De a „cs. k. haditörvényszék“ minden megtévesztő mesterkedése ellenére is világosan kitetszik a hazug játék, mellyel gyávaságát igyekszik fedezni.

A moustre-pör középpontjában a szabadságharc legfőbb vezére, KOSSUTH LAJOS áll. Nyilvánvaló, hogy az „Idéző rendelet“-ben és az ítéletben szereplő személyek nagy részét csak azért foglalták Kossuthal közös listára, hogy leplezzék a bécsi udvarnak a legnagyobb ellenféllal, a „főreből-lissel“ szemben tájékozott tehetetlen dühét és szegényét. Könnyű felismerni ennek áruló nyomait! Íme: Az „Idéző rendelet“-ben a felsorolt nevekhez egy-egy tisztség-megjelölés járul, hogy t. i. milyen címen kívántak ellene eljárást indítani; Kossuth Lajos neve pusztán áll, minden cím-megjelölés nélkül! Viszont az ítélet részletes indokolásában a terhére rótt események voltaképpen sürített foglalatok azoknak a „főbenjáró bűnöknek“, melyekben társait és törekvéseinek részeseit külön-külön marasztalták el. Könnyen bizonyítja továbbá Kossuth sokszorosan kiemelt személyiségét az, hogy a pörbefogottak nagy része kifejezetten mint az ő fegyvertársa került erre a listára! A miniszterek „Kossuth miniszterei“, a követek „Kossuth megbízásából“ küldettek külföldre, a tábornokok, kormánybiztosok, képviselők és tisztviselők mind, mind az ő személyéhez kapcsolódnak, jelölve annak, hogy az abszolút monarchia lakójai a népfellegelést és a felelős kormányzat gondolatát nem tudták, de nem is akarták megérteni! És végül minden kétséget kizáróan leplezte a reakció hazug mesterkedését az a körülmény, hogy a jelképes kivégzések alkalmával a bíró a névtáblákat „megállapított sorrend szerint“ szögezte fel a bitófákra, s Kossuth neve — utoljára maradt!

Az ítélet szövege a következő:

16. [sorszám.] *Kossuth* Lajos, monoki születésű, Zemplén megyében, 47 éves, evang., nős, 3 gyermek atyja, ügyvéd és hírlapszerkesztő, 1848-ban magyar pénzügyminiszter s Pest város követe a magyar országgyűlésen, a magyar forradalom kezdetétől fogva ennek fegyvererővel bevezetéseig, annak előmozdítása- s kormányzásában legkitűnőbb szerepet játszott; különösen abban az által vett részt, mikép az országgyűlést az 1848 oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozatának, mellyel az feloszlattott, el nem ismerésére s együttmaradására indította, a honvédelmi bizottmány neve alatt felállított ideiglenes kormány elnökségét elvállalta; pénzjegyek kibocsátása által módot szerzett magának arra, hogy a törvényes kormányhatalom elleni fegyveres ellenállást folytathassa, melyet ő újonczozás, a nemzetörtség mozgóvá tétele s a népfölkelés rendezése által legvesélyesebben fejtett ki; a hadsereggel együtt maga is részt vett az osztrák főhercegségbeli beállításban; ő felsége I. Ferencz József trónöröklését bitorlásnak nyilvánította; a cs. k. seregeknek Windischgrätz herczeg tábornagy alatti előnyomulása alkalmával a kormány s országgyűlés székhelyét Debreczenbe tette át; felhívások s proclamatiók, jutalmazások s rögtönítélő törvényszékek által a népet s a sereget a megkezdett forradalmi munkában kitérésre [helyesen: kitűrésre, kitartásra] ösztönözte, s ügynökök által a külföld rokonszenvét annak számára megnyerni ügykezett; s végre az 1849. april 13-ki titkos értékeztetés s az april 14-iki nyilvános ülésben, Magyarországnak az öszállamtól teljes elszakasztását, a felséges uralkodóház trónbóli letételét s száműzését indítványozta s keresztülvitte; mint Magyarország kikiáltott kormányzója, magának ministeriumot választott, azzal együtt május 14-kén a függetlenségi határozatra az esküt letette; 1849. maj. 18-kán s jun. 27-én, a szövetséges osztrák-orosz haderő ellen keresztshadra tett felszólítást, s Magyarországon dictatori hatalommal uralkodott, mígnem a hadi események őt 1849 aug. 11-én Aradon a kormányról lelépésre s kevésel azután Törökországba futásra kényszerítették.

Kossuth mellett még tizenegy nevet emelünk ki; azokét, akik munkásságuk vagy sajátos szerepük révén legközvetlenebbül tarthatnak számot az irodalomtörténeti érdeklődésre. Névszerint a következők: Csernátóny Lajos,

Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós, Kornis Károly, Madarász László, Mérei Móric, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula, Táncsics Mihály és Teleki László. Publicisták, költők, írók és tudósok. Közülük néhányat pl. Csernátont, Sárosit, Táncsicsot kifejezetten a tolluk miatt marasztaltak el; a többieket általában egyéb forradalmi tevékenységük miatt vonták pörbe.

Legnépesebb a publicisták csoportja. Hivatásuknál fogva is közelállnak Kossuthhoz, kinek hírlapírói működését az ítélet szövege sem mulasztja el megemlíteni. Kossuth — a magyar publicisztika örök büszkesége, a modern magyar hírlapírás megteremtője — nyitotta meg azt az utat, melyen Csernátony Lajos, Irányi Dániel és Táncsics Mihály is működött. Munkásságuk a magyar sajtó történetétől elválaszthatatlan, sőt annak egyik fontos fejezetét alkotja.

Az a körülmény, hogy a reakció terrorja oly elvakult dühvel támadt a toll képviselői ellen, önmagában mutatja a csak nemrég kivívott sajtószabadság roppant jelentőségét. A toll a karddal egyértékű fegyverre vált! Katonái ugyanolyan megítélésben részesültek, mint a honvédelem fegyveres erőinek vezetői. A „Március Tizenötödike“, a „Radicallap“, a „Népelem“ és a „Munkások Ujsága“ szerkesztőinek s munkatársainak névsora e feketelistán nyilván jelzi, hogy a reakció voltaképpen az egész baloldali sajtót, a szabadság elveit bátran érvényesítő, haladó szellemű gárdát kívánta a vádlottak padjára juttatni, illetőleg megsemmisíteni. Innen van, hogy a forradalom vezérének a listájára kerültek mindazok, akik — különösen Debrecenben — a következetes forradalmi programot hirdették, ellenben nem szerepelnek olyanok (pl. Jókai vagy Vas Gereben), akik e szélsőbaloldaliaknál sokkal „felségsértőbb“ gúnyiratokat is írtak korábban, ám magatartásuk Debrecenben feltűnően tartózkodó lett. (A legkirívóbb példa Jókai.)

Nem tudjuk pontosan: kik sugalmazták és részleteiben kik szerkesztették e nagy pör anyagát. Az sem egészen világos, hogy a névsor összeállítása milyen alapon történt. Némely jelek arra engednek következtetni, hogy a személyes bosszúnak, a reakciós körök neves vagy névtelen följelentéseinek is szerepük volt a vádaskodásban. De az kétségtelenül bizonyos, hogy — mint majd látni fogjuk — a vádlók mohón forgatták a 48–49-i hírlapokat, főleg a hivatalos „Közlönyt“ és a radikális újságokat, s azokból meglehetősen rendszertelenül ragadtak ki céljaiknak megfelelő részleteket. Minthogy pedig a forradalmi balszárny képviselői érthető szolidaritást tanúsítottak egymás iránt, s ezt sajtószerveikben ki is fejezték: — vádlóik pusztán e hírlapok áttanulmányozásából, tehát külső eszközökből is megállapíthatták a radikális csoport törekvéseinek magasabb összefüggését. Akkoriban majd mindeuik sajtószerv között időnként lapszemlét. Nos, a baloldali közlönyöknek baloldali társaikról, vagy másfelől a megalkuvó sajtóról való vélekedése teljesen egybehangzó! Táncsics „Munkások Ujsága“ éppen olyan elismerően szól a Madarász-testvérek „Népelem“ c. lapjáról, s a Csernátony–Pálffy Albert-féle „Március Tizenötödikéről“, mint ezek az ő becsületes szándékairól. (Pl. a „Munkások Ujsága“ a „Népelem“-ről: 1848. máj. 7. és aug. 6. sz.; u. a: a „Március Tizenötödike“-ről is 1848. máj. 7. a Népelem viszont Táncsics és Csernátonyék lapjáról: 1848. aug. 18., stb.)

A forradalom szobanlevő publicistái közül TÁNCSICS MIHÁLYt kell elsőnek említenünk. Ő maga tört utat göröngyös pályáján, s más forradalmi csoportoktól elkülönülve lengette vörös lobogóját. Amikor a politikai szükség úgy kívánta, pl. Debrecenben is a legszorosabban együttműködött a Madarász-féle radikális csoporttal. (Erről jellemző szakaszokat olvashatunk önéletrírásában.) Táncsicsot már 1846-ban börtönbe juttatta az abszolutizmus. Természetes, hogy 48–49-ben kifejtett fokozott publicisztikai tevékenysége miatt — melyhez most képviselői szerepe is járult — a megtorló hatalom az elsők között kereste halálra. Midőn 1850 novemberében az osztrák kormány

24 magyar rebellis internálását kérte a töröktől, az ez alkalommal Kiutahiába internált Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár és mások neve mellől a Tánácscsét sem felejtették ki, mert azt hitték, hogy ő is török földre menekült.

Tánácsics Mihálynak a legutóbbi esztendőkből elégtétellel szolgált az utókor. Ma már több monográfia méltatja jelentőségét, s egyes művei új kiadásban láttak napvilágot. De halálos ítéletének szövege — tudtommal — egyik életrajzában sem olvasható; pedig az ellene felhozott vádpontokat is érdemes kissé közelebből megvilágítani. Az ítélet szövege:

33. [sorszám.] *Tánácsics* valódi nevén *Stánácsics* Mihály, született Pesten [nem ott, hanem a veszprémi megyei Acsteszerén] Magyarországon, 51 éves, ev. val., nős, pesti názbirtokos, volt iskolatanító, 1850-ki jan. 1-én fölségsértés: vád folytán nyilvánosan megidézve s meg nem jelenve, mint Earanyamegye képviselője a magyar országgyűlési üléseken egész a felkelő kormánynak Debreczenbe meneküléseig, hová ő azt követé, s Debreczenben egész annak Budapestre visszatérteig, tehát 1849-ki ápril 14-ke előtt és után, tényleges részt vett. Ezen idő alatt szerkeszté a magyar munkások ujságát, s több köztársasági s communistikus irányu röpiratokat bocsátott közre. Elsőben kiadott egy felszólítást fegyverre, indítványokat tön dictaturára, követküldésre minden nevezetes udvarhoz, valamennyi horvát kiirtására, valamennyi külföldön tartózkodó magyar beidézésére, javaik lefoglalására meg nem jelenés esetében; a magyar sereg behívására Olaszországból, a köztársaság behozatalára, a *pragmatica sanctio* megsemmisítésére — elégtetésének egy rajzképével — s felhívást a küzdelemre „*vérboszu*” cím alatt. Ezen újságot ő Debreczenben is folytatá egész 1849-ki febr. 3-káig, mint annak a felkelő kormány általi megszüntetése napjáig s ismétli betiltásait, még 1849-ki júniusban is, Pesten, 4 számot röpirat alakban nyomtatott belőle. Azonkívül tagja volt az egyenlőségi társulatnak, s 1848-ki oct. 3-ka után e körben egy szerfőlött ingerlő tartalmu proclamatiót bocsátott ki, teljesen féktelen kifakadásokkal a Magyarországra királyi biztosul küldött cs. kir. altábornagy báró Jellacic ellen, kit elfogatni s mindazokat, kik vele tartanak, megöletni javaslá.

Tánácsics „bűnlajstromának” középpontjában tehát „Munkások Ujsága” c. lapja és röpiratai állottak.

A „Munkások Ujsága” hasábjain sorjában megtaláljuk azokat a közleményeit, melyek a legfőbb vádpontok (számszerint mintegy tíz vádpont) alapjául szolgáltak. Az inkriminált tárgyakat (felszólítás fegyverre, indítványok diktatúrára, követküldés külföldre stb.) Tánácsics különböző közleményeiben többször kifejti, de néhány nagyobb cikkében össze is foglalja. Ilyenek főleg „Politikai hitvallásom” (M. Ujs. 1848. július 9), „Mit kell tennünk?” (M. Ujs. 1848. okt. 3.) és „Respublica” c. terjedelmes cikke (M. Ujs. 1848. okt. 13—nov. 3.).

Elevenítsük fel Tánácsics publicisztikai dolgozatainak érintett szakaszait, melyek forradalmi munkásságát jobban megvilágítják.

Tánácsics már 1848. ápr. 30-án hirdeti, hogy „veszedelem fenyeget” s „fegyveres nemzetörségre” van szükség. De az ítélet minden bizonyly egy szept. 29-én publikált közleményére vonatkozik, melynek refrénként ismétlődő vezérmotivuma: „Fegyverre, magyarok, fegyverre!” (Szózat a magyarokhoz, Dobrossitól.)

A következő öt vádpontot a vádhatóság Tánácsics „Mit kell tennünk?” c. javaslatai ellen szögezte Tánácsics javaslatait azzal vezetí be, hogy a felelős minisztérium létrejöttével nincs szükség sem királyra, sem nádorra; mivel pedig Kossuth a népnek teljes bizalmát bírja, kívánatos, hogy „teljes hatalommal felruházva legyen”. (Ez az „indítvány a dictaturára.”)

Javaslatainak egy következő pontjában kívánja, hogy „küldessék minden nevezetes országba követ”. „Politikai hitvallásában” már előbb s bővebben kinyilvánította: „Kívánom és akarom, hogy Magyarország részéről más országokban követek legyenek. s általok más szabad nemzetekkel barátságos, szövetséges viszonyba jöjünk.”

„A külföldön tartózkodó magyarok beidézésére” nézve ezeket kell tennünk: „Azon magyarok, kik akár régebb idő óta külföldön laknak. akár pedig most a veszedelem idején hagyták el a hazát, mely iránt tartozó szent köteleességüket elmulasztják, 3 hét

alatt okvetlenül haza jöjenek, s ha nem, jószágaik elfoglaltassanak és azon szegényeknek csztassanak ki, kik most harcokban a hazáért áldoznak.”

Ugyanott: „Olaszországból hadseregünk tüstént haza rendeltessék.” De „Válaszfelirati javaslatában” (M. Ujs. 1848. júl. 23.) szintén követeli az Olaszországban állomásozó magyar seregek „késedelem nélküli hazarendelését”.

Ami „a köztársaság behozatalát” és „a *pragmatica sanctio* megsemmisítését” illeti: ezek tulajdonképpen Táncsics publicisztikai munkásságának sarkpontjai. Elégge tanúsítja ezt lapjának legterjedelmesebb közleménye „*Respublica*” című cikksorozata. Mindjárt az első közlemény élén (1848. okt. 13-i, 5. sz.) találjuk az ítéletben említett „rajzképet”: egy fametszetet, mely a *pragmatica sanctio*nak a korona rajzával ellátott okiratát láncokba vetve ábrázolja. A cikksorozat gondolatmenete: „1. Mi kárt áraszt a király a nemzetre, még ha legjobb volna is. 2. Csak a *respublica* elégítheti ki a szabad polgárok kívánását. 3. Hogyan kell intézkednünk, hogy az európai országok közt méltó helyet foglalhassunk el.”

De másutt is többször támadja „az álmoskönyvbe illő *pragmatica sanctio*t”. Különösen tanulságos az, amit „Felvilágosítás és felszabadítás” c. hosszabb közleményében mond (M. Ujs. 1848. szept. 14.): „Apáink egy mumust csináltak maguknak és azzal ijesztgették egymást és gyermekeiket; és azon mumus az úgynevezett *pragmatika szankcio*”. Majd így folytatja: „Ugyan minő állatja istennek lehet az a *pragmatika szankcio*? kérdik talán némelyek közületek. Barátim, az semmi egyéb, mint a múlt században befirkált darab papiros. Az úrbéri törvények egész egy nyaláb befirkált papirost tettek, s a múlt országgyűlés megsemmisítette, most sajtot takarni való; senki sem veszi többé hasznát; a jelen országgyűlés, vagy akármelyik, a *pragmatica papirosdarabot* is megsemmisítheti; mert az országgyűlés, ha akarja, mindenható, fölötte semmi más hatalom nincs, istenén kívül.”

A szept. 17-i számban is foglalkozik e kérdéssel: „Ős apáink azt mondták, hogy a Habsburgi családnak férfi első szülöttje legyen mindig magyar király; később egyszer nem volt fiú, hanem leány, akkor azt határozták, hogy a leány is lehessen király: ebből áll a híres *pragmatika szankcio*...”

Egy további vádpont így hangzik: „Felhívás a küzdelemre *vérboszu* cím alatt”. Az inkriminált cikk, „Véres boszu” címmel, a Munkások Ujsága 1848. dec. 29-i számának a vezércikke. Tulajdonképpen rövid bevezetés Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány 1848. dec. 22-én kiadott nevezetes proklamációjához („Magyarország népeihöz”, felhívás az önvédelmi harcra), melyet Táncsics is közzétett lapjában. Vezércikkét e szavakkal zárja: „Nem vétettünk mi a császárnak és zsoldosainak, miért támadnak ellenünk? Ez égbekiáltó igazságért *véres boszu legyen*, hogy századokig megemleghessenek és rettegjenek szent földünkre ellenségekben átlépni.”

Es végül egy-két példa a Jellasics ellen tett „féktelen kifakadások” közül: „Jellasics egyike azon reakcióknak, kik hazánk veszedelmére dolgoznak, kik a régi szolgaságot akarják visszahozni...” (M. Ujs. 1848. szept. 10.) „Egy hóhér, egy népgyilkos jön ellenünk, és ez nem más, mint Jellasics...” (u. o. szept. 21.) E legutóbbi idézet Táncsicsnak éppen az egyenlőségi társulathoz benyújtott „szerfölkött ingerlő tartalmú proclamatió”-jából való; Tóth Móriccal együtt bocsátotta ki, címe: „Magyarok!”

Táncsics szerepéről a pörrel egyidőben Szilágyi Sándor (a halálos ítéletet közlő Magyar Hírlap szerkesztőjének fia, a későbbi neves tőtenetíró) szintén megemlékezik. De Táncsics jellemzését néhány odavetett gúnyos megjegyzéssel röviden intézi el.⁴

A forradalmi program megvalósítását legerélyesebben a MADARÁSZ LÁSZLÓ körül csoportosult radikális balszárny követelte, főleg a debreceni hónapokban.

Madarász László öccsével, Józseffel (a memoáíróval) együtt indította meg Pesten „Népelem” c. napilapját, amely 1848 július 1-től szeptember 23-ig jelent meg. Ebbe (július közepén) beleolvadt az 1851-i halálraítéltek közt szintén szereplő Mérei Mórle „Radicalap” című rekontörékvésű lapja. Méreile Madarász utóbb maga mellé vette rendőri hivatalába, s ezzel munkásságuk még szorosabbá vált.

⁴ Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. kiad. Pest, 1850. 328. l

Kettőjük kapcsolatának közvetlenebb megvilágítása céljából idézzünk pár sort Mérei Mórnak Madarász Lászlóról készített portréjából. Amikor Mérei 1848 nyarán a képviselőház nevezetesebb tagjairól „Országgyűlési mellképek” címeu jellemzéseket (afféle „fény- és árnyképeket”) kezdett közölni: gallerijában elsőnek Madarász László alakját mutatta be:

„A szabadelmű párt egyik nevezetes bajnoka, szónoki s publicistai lángész, a szó szoros értelmében. Most a demokratikus eszmék vezérapostola, ellenzéki főnök a ministerium irányában, s a radikális párt legkésőbbi korifeusa... O mint politikus határozott, tiszta elvekkel bír, s ezen elvek alkalmazását nem függeszti fel mellékes tekintet- és körülményektől, meggyőződését nem rámozza s formulázza a tekintély és hatalom igényei vagy érdeke szerint, hanem az igazság zászlóját lengetvén jobbában, beszél úgy amint érez, s érez aképen, mint a néperdeket örök hite sugja...”⁵

Ismeretes, hogy a Madarász-féle parlamentári csoport politikai törekvéseit a Nyáry Páltól irányított ú. n. „béképárt” buktatta meg, — Jókai „Esti Lapok” c. hírlapjának jelentős közreműködésével. A gróf Zichy Ödön-féle ékszerszobor botránypörével sikerült is a radikális program folytatását elgáncsolniok. Természetes, hogy a nevezetes gyémánt-pörrel az ítéletnek mind Madarász Lászlóra, mind Mérei Mórra vonatkozó szakasza említést tesz. És igen érthető, hogy a „béképárt”-hoz tartozó Jókai (egyik idevágó visszaemlékezésében), valamint a szintén kompromisszumokra hajló Szilágyi Sándor, említett könyvének Madarász Lászlóról szóló fejezetében,⁶ oly tendenciózus árnyképeket hagytak hátra róla.

Az alább közlendő haditörvényszéki ítélet a vádak súlypontját Madarász 1849. évi működésére teszi.

18. [sorszám.] Madarász László, czecei születésű, Fehér megyében, [nem ott, hanem Gulácson, Zala megyében], 41 éves, [sz. 1811.] ref. val., — ki 1850. jan. 1-jén felségsértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, — a magyar forradalom kezdetétől fogva mint Fehérmegye követe, azután mint rendőrminister az ügyágazatok egész körében, és mint a honvédelmi bizottmány tagja, a lázadó kormány alatt tegfeltűnőbb, legveszélyesebb s legártékonyabb módon hatott; már az 1849. ápril 14-ki elhírtult debreczeni convent-határozatban is munkás részt vett; hasonlóan ezen időpontotól is, képviselői s rendőrministeri minőségben 1849. máj. 8-ig folyvást működött, sőt még aztán is, midőn az általa megvilkoltatott Zichy Ödön grófnak a lázadók által elkobzott holmiai s drágaságainak elikkasztása miatt az országgyűlésből kizárattott, Fehér megyében ujonnan követté megválasztását, valamint eziránti hitelesítettését 1849. júl. 2-kán a képviselőháznál keresztylvitte; erre nem kevésbé kártékonyan működött, s csak a magyar forradalomnak fegyvererővel elnyomtatása után menekült a külföldre.

A haditörvényszéki ítéletnek MÉREI MÓRRól szóló szakasza márcsak azért is figyelmet érdemel, mert a 48-i radikális sajtó e képviselőjéről a közönség általában csak Szinnyi száraz életrajza és Szilágyi Sándor torzképe⁷ alapján nyert tájékoztatást. Szilágyi Sándor könyvének „Hivatalnokok” c. ciklusában szól röviden és kíméletlenül Méreiről. Jóformán csak pletykákkal, mendemondákkal tüzdelt gúnviratot közöl róla. Eszerint: „Minister Madarász *conseiller intime*-je. Nagy férfiú, ki schuhwichsot nem evett... Legfőbb érdeme, hogy a ministerrel ferblizett... Két személyben existált: Mérei a pléhgalléros nemzetőri őrnagy, Mérei a burnótszin-kabátos Staatsrath, pecsétőr...” stb.

Mérei somogy megyei köznemes családból származott. Pesten végezte tanulmányait. A harmincas és negyvenes években több elbeszélést és cikket írt az akkori lapokba (Nefelejcs, Regélő, Rajzolatok. Pesti Hírlap, Életképek).

⁵ Radicallap, 1848. július 5., 27. sz.

⁶ Szilágyi Sándor id. m. 270—281. l. „Madarász L. és J. testvérpár”. (Szinnyi nem említi.)

⁷ Szilágyi Sándor id. m. 337. l. (Szinnyi nem említi.)

Érdekességeit és olaszból fordított drámáit elő is adták Budán és Debrecenben. (1834 és 1836). Bécsi származású felesége — aki ugyancsak irogatott — mint titkos ügynök szintén résztvevett a szabadságharc mozgalmában. Mérei 1848-ban politikai napilapot indított „Radicallap” címmel, mely június 1-től július 16-ig jelent meg. Ekkor a Madarász-testvérek lapjával egyesült, s Mérei neve, mint társszerkesztő is rákerült a „Népelem”-re. Közös lapjukban Mérei a „Fővárosi mozgalmak” c. hírvetést vezetett. E rovaton kívül alig egy-két más cikket írt (pl. „Horvát mozgalmak”. 1848. aug. 18. sz.) Utóbb, mint nemzetőri őrnagy működött, és okt. végén mint parancsnok vezette csapatát a schwecháti csatában. Talán éppen reá vonatkozik Jókai „A köszívű ember fiai” c. regényének következő részlete („Egy nemzeti hadseregről” c. fejezetben): „Egy ügyvéd otthagyta irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Schwechátnál a kartácszapporral szemközt. A végén ezredes [!] lett. Sohasem tanulta a háborút”... Azután az országos rendőri hivatalba rendelték be, és ott tanácsos lett. Baloldali politikája és a Madarász-testvérekhez fűződő szoros kapcsolatai magyarázzák, hogy a feketelistáról őt sem felejtették ki.

Halálos ítéletének szövege:

20. [sorszám.] Mérey Móricz, állítólag nógrádmegyei születésű, 46 éves [mindkét adat téves! a somogy megyei Kaposmérőn szül. 1813-ban], kath. vallású, nős, ki 1850. jan. 1-jén felségsgértési vád folytán nyilvánosan megidéztetett, de nem jelent meg, mint őrnagy s a pozsonyi nemzetőrség parancsnoka, ezt, 1848. okt. végén cs. k. katonaság ellen Schwechát felé vezérelte, azután az ügyvezett honvédelmi bizottmány alatt az elhírt rendőrmínister Madarász László osztályába[n] előbb mint alrendű hivatalnok, később pedig mint ministeri tanácsos egészen annak vészes szellemében működött, ezenkívül a nemzetőrségi őrnagy rangot megtartotta, 1849. mart. végén még alezredesi címet is igényelt, míg nem a lázadó kormány által 1849. april. végén a lázadók által meggyilkolt Zichy Ödön elkobzott holmiai- s drágaságainak Madarász Lászlóra hárított elcsikkasztásában részvétel miatt hivatalától elmozdított, s azóta eltűnt.

Az 1848–49-i szabadságharc sajtótörténetében egyik legélénkebb színfolt Csernátóny Lajos és Pálffy Albert lapja, a „Március Tizenötödike”. A csipkelődő hangú ellenzéki lap-típusnak első hazai hírnöke ez az ötletesen szerkesztett újság, melyet annakidején annyira kedvelt és oly szívesen olvasott a közönség. A két szerkesztőtárs, Csernátóny és Pálffy neve sajtótörténetünkben úgy összetartozik, mint a mitológiában Castor és Pollux. „Pálffy magasabb volt a tengeri pharusnál, Csernátóni mint egy vitorlás hajó állt mellette” — így rajzolja elének őket egy kortársuk. Vadnay Károly meg két hosszabb visszaemlékezésében idézi föl alakjukat.⁸ Harmadik szerkesztőtársukat, Gaal Józsefet (a „Peleskei nótárius” színpadi szerzőjét) — aki amazoknak debreceni tartózkodása alatt szerkesztette a lapot Pesten — a köztudat — ebben a minőségében — teljesen elfeledte.

CERNÁTÓNY LAJOS publicisztikai munkásságát aránylag sokan és hőségesen méltatták.⁹ Egyike volt a legkitűnőbb magyar hírlapíróknak, aki az emigrációban is értékes tevékenységet fejtett ki. Hazatérve, a kiegyezés után Tisza Kálmán politikájához csatlakozott, s hosszabb ideig képviselő is volt, Tiszával együtt fuzionált. Szilágyi Sándor őt is megörökítette könyvének „Journalisták” c. fejezetében.¹⁰

E néhány adalék előrebocsátásával közöljük az ítélet szövegét. E szakasz főleg azért jelentős, mert elég pontosan megnevezi a „Március Tizenötödike”

⁸ Vadnay Károly: Irodalmi emlékek c. művében: „Friss Március” (1893) és „Pálffy Albert emlékezete” (1898).

⁹ Pl. Hazánk s a Külföld (1867), Magyarország és a Nagyvilág (1867), Kákay Aranyos Nr. 2: Ujabb országgyűlési fény- és árnyképek (1877), stb.

¹⁰ Szilágyi S. id. mű. 342–3. l.: Pálffy és Csernátóni. (Szinyeyi nem említi.)

általában szignálatlan cikkeinek ama csoportját, melyeket — legalábbis az ellenfél tudomása szerint — Csernátony írt:

6. [sorszám] *Csernátóni-Cseh* Lajos, csernátóni erdélyi sz. [tűves adat, mert kolozsvári születésű], mintegy 27 éves, nőtlen, reform., 1850. jan. 1-jén tetségsértési vád folytán nyilvánosan megidézettvén, de meg nem jelenvén, már 1848-ban az 1848. l. f. [legfelsőbb] nyilatkozvány megjelenté után az általa szerkesztett *Martius* 15ke című radikál lapba iktatott, s mind a l. f. dynastia, mind a cs. k. hadsereg s annak vezérei ellen intézett gyalázó cikkei által a forradalom előmozdítását célzó irányzatát nyilatkoztatta és ez irányban a népre hatni ügyekezett; továbbá ugyanazon év novemb. 11-én történt kineveztetését litoknökká a honvédelmi bizottmányhoz, mely a kormány hatalmát magához ragadá, elfogadta, s e mellett önálló előadói működéseket végzett. 1849. jan. elején a forr. kormánnyal Debreczenbe menekedett, hol a főntemlítt *Martius* 15-be valamint a *Közlönybe* iktatott cikkek írása által a forradalom buzgó hívéül tüntette ki magát, a l. f. dynastia tagjait a nép szemében a legdurvább kifejezésekkel lealacsonyítani ügyekezvén, a királyi tekintély aláásására, s a gondolkodásával megegyező 1849. ápril. 14-én felségsértő határozat lehető valószínűsítésére közremunkált s egyszersmind bosszúszomját az austriai dynastiához hűnek maradt magyarok ellen kifejezte. Végre 1849. ápril. végén egy felségsértési célból reá ruházott küldetést Párisba elfogadott, a Debreczenben a forr. kormány által neki átadott iratokat, melyek közt az ápril. 14-ki conventi határozatnak hivatalos közlése is volt, a magyar forradalom ügyében ott működött gróf Teleky Lászlónak átadta, s általában a forradalom javára kitűnő és veszedelmes tevékenységet fejtett ki.

IRÁNYI DANIEL a magyar publicisztikának egyik köztisztelőtű alakja; egy kortársi vélemény szerint: „erényes ember, a szó legnemesebb értelmében”.

Bár eperjesi diákévei óta résztvett az irodalmi mozgalmakban s már a negyvenes években több pesti folyóirat munkatársa volt — irodalmi tevékenységének súlypontja a szabadságharc utáni évtizedekre esik.

A márciusi napokban a pesti ifjúság őt bizta meg, hogy Kossuth által a pozsonyi országgyűlést gyorsabb cselekvésre ösztönözze. E megbeszélésük döntő módon járult hozzá a márciusi forradalom kibontakozásához. Az első felelős magyar minisztérium megalakulásakor Deák Ferenc hívta meg munkatársának. Júliusban Pest lipótvárosi kerülete választotta képviselőjévé, majd pedig egy önkéntes csapatban résztvett a Jellasics elleni csatározásokban. Később Sáros megye, azután a főváros kormánybiztosa lett. A „Március Tizenötödike” c. lap 1849. évi 7. száma közli Kossuthnak Debreczenben ápr. 25-én kelt „Nyílt rendelet”-ét, melyben Irányi Dánielt „Budapest városokra [vagyis a két testvérvárosra] nézve teljhatalmú kormánybiztosul kinevezte, adván neki a nemzet nevében minden szükséges hatalmat...” Ugyanezen lap május 2-i (11-ik) száma már azt jelenti, hogy: „Irányi Dániel erélyesen s eszélyesen viseli kormánybiztosi hivatalát. Minden lépése bizonyítja eddig, hogy szigorral igazságot s mérsékletet tud párosítani.” Az országgyűlést Szegedre és Aradra is követte. Világosnál igen heves jelenete volt Görgeyvel a fegyverletétel előtti napon; ő volt talán az első, aki Görgeynek szemébe vágta a hazárulás vádját. — 1850. január végéig bújdosott az országban, akkor Svájcba menekült, majd onnan Párizsba költözött.

Az emigrációban főleg a francia közvélemény tájékoztatásával végzett jelentős munkát. Puritán jelleméért „az emigráció Catójának” nevezték. Ch. L. Chassin francia történész társszerzőségével jelent meg 1859-ben „Histoire politique de la Révolution de Hongrie” c. munkája; ugyancsak részben Irányi nyers fordításai alapján tette közzé Chassin Petőfi költeményeit francia nyelven, Petőfi első részletes életrajzának kíséretében. Chassin mellett még Mme Adam és Coppée barátsága segítette fáradozását a magyar ügyek szolgálatában. Megemlítenéd; hogy a „Presse” hasábjain hosszabb cikksorozatot indított a magyar-román barátság érdekében.

A kiegyezés után hazatért. Anélkül, hogy a formaszerű hűségesküt letette volna (mint ahogy ezidőtájt Csernátony Lajos is kegyelemkérés nélkül tért

viszsa hazájába), — mint pécsi képviselő — elfoglalta helyét a parlamentben, hol a szélső elenzék egyik vezére lett. Az 1872-i választások után élete fogytáig a békési kerület képviselője maradt. Mindvégig megalkuvás nélkül harcolt a függetlenségi törekvések s a haladó eszmék mellett. Az emigrációban Kossuth egyik legkitartóbb híve volt. Kossuth ajánlotta Irányit a pécsieknek maga helyett képviselőül, s a hűséges tanítvány halálát (1892. nov. 2.) e szavakkal siratta meg: „Elhagytál bajtárs! Követlek!”

Az életét és munkásságát gyakran felújító emlékezősek meggyőző bizonyítékai annak, hogy nemes példája máig eleven hatóerő.

Az ítélet rávonatkozó szakasza:

12. [sorszám.] *Irányi*, előbb *Halbschuh* Dániel, toporczy születésű, Eperjes melletti, Szepes megyében, mintegy 30 éves, evang. vallású, váltó- s törvényszéki ügyvéd, ki 1850. jan. 1-én felségsértési vád folytán rendeletileg megidéztetett, de nem jelent meg, — mint Pest város követe, e minőségét még az 1848. oct. 3-ki legfelsőbb nyilatkozvány után is megtartotta, — a felső vidék kormánybiztosává 1848. oct. 14-én történt kineveztetését elfogadta, s mint olyan a forradalom szellemében 1848. december végeig oly módon működött, hogy a Galicziából Magyarországra indult cs. k. katonaságnak, még a népfölkelés kirendelésével is, fegyveresen lehető leghatályosabban ellentállott, s az élelmiszerek szállítását annak számára legkeményebben megtiltotta; több személyeket, a törvényes kormányhozi megpróbált hűségükért befogatott s vagyonukat lezáróltatta; továbbá a népet emissariusok által a forradalom érdekében fellázítani s ennek párthíveit szaporítani ügykezett; a cs. k. katonaságot hitszegésre indítani törekedett, s a hitszegőket mindenkép elősegítette; a cs. k. katonaság előnyomulását az utak eltorlaszolása, s a nemzetőrség, a honvédek s szervezett népfölkelés kiállítását által gátolta; továbbá ugyanő 1849. jan. 13-tól ápr. 20-éig a debreczeni convent-tanácskozásokban munkás részt vett, s különösen az apr. 14-ki elhíruft ülésben, melyben ő mint jegyző működött, valamint az ápr. 15. és 20-ki ülésekben; melyekben a felségsértő határozatróli jegyzőkönyv hitelesített, s a gróf Zichy Ödön-féle holmik elikkasztása tárgyalásba vételt; — a függetlenségi s trónfosztási nyilatkozatban megegyezését nyilván kijelentette; végre az 1849. ápr. 25-én reá ruházott Pest városi kormánybiztosi hivatalt elfogadta, ezen minőségben az ujonczozást buzgón sürgette, egy véstörvényszéket állított fel; Buda ostromára erőlesen közremunkált, — a függetlenségi nyilatkozatot s Buda bevételét megünnepeeltette, s hatáskörét Budára is kiterjesztette, az ottani városi hatóságot forradalmi szellemben újította meg, a közpénzek s levéltárak átvételét eszközölte; a cs. k. seregek ereje- s mozdulatáról a lázadó kormánynak jelentést tett, s midőn ez utóbbi Pestre érkezett, hivatalt ugyan letette, azonban mint követ a forradalmi országgyűlésnek július 2-án Pesten tartott ülésén, valamint az ugyanazon hónap végén Szégeden tartott ülésekben is munkás részt vett.

A publicisták között szólnak OROSZHEGYI JÓZSÁRÓL is, a „máreiusi ifjak” egyikéről.¹¹

Sokoldalú munkásságot fejtett ki 48—49-ben és azután is. Előbb tanár, majd guerilla-vezér, utóbb orvos és utazó. Ügyszólván mindegyik téren folytatott irodalmi tevékenységet.

Oroszhegyi Józsa (családi nevén Szabó József) emlékezetét nemrég újította fel az „Erdélyi Ritkaságok” kiadója, közzétéve „Román élet” c. korrajzatát a múlt század derekának romániai viszonyairól (Kolozsvár, 1942). A kötet elé Bíró Sándor írt bevezetést, melyben elsőnek rajzolt részletesebb képet szabadságharcunk e kevésé ismert alakjáról. Az 1851. évi haditörvényszéki ítéletet csak röviden említi, hozzátéve, hogy a bujdosót hamarosan elfogták, pörét újból tárgyalás alá vették s ítélete tíz esztendei börtönbüntetés lett; ebből öt évet ki is töltött Josephstadtban; 1856. decemberében amnesztiát nyert.¹² Ekkor befejezte 48-ban félbehagyott orvosi tanulmányait, s előbb Erdélyben, majd Romániában, végül Törökországban folytatott gyakorlatot.

¹¹ Jókai is megemlékezik róla, többek között „Az én kortársaim”-ban, 1872.

¹² Fogságáról ld. még Földy János: Világostól Josephstadtig (Bp. 1939)

Az ítélet alábbi szövege számos olyan cikkéhez és dolgozatához vezetett el bennünket, melyek száz év alatt már-már egészen feledésbe mentek...

22. [sorszám.] *Oroszhegyi* József, valódi nevén Szabó, erdélyi székelyföldi születésű [helyesen: székely eredetű, de Szatmármegyében, Nagykolcson született], mintegy 30 éves [sz. 1822.], reform., nőtlén, 1848 május haváig magyar nyelvtanár egy nőnevelő-intézetben, ezután hivatalnok a magyar közoktatási ministeriumnál, 1850. jan. 1-jén fölségsértési vád miatt nyilvánosan idéztetett, de meg nem jelent, az 1848 oct. 3. legf. manifestum után egy Pesten nyert kiküldetését Erdélyben teljesítette, az unió érdekében működve és a honvédség részére újonczokat toborozva, onnan visszatérve, a császári hadsereg bevonulása előtt tábornagy hg. Windischgrätz parancsnoksága alatt, Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette. Mint e csapat vezetője több a magas dynastiának hódoló egyéneket befogatott, plakátokban a bandájába belépést sürgette, nyilvánosan tartott beszédeiben a népet fölkelésre buzdította a cs. k. hadsereg ellen, a cs. k. hadosztályoknak katonák elfogása, fegyverek és szerelvények elvétele által kárt okozott Midőn april 2. 1849. a forradalmi honvéd-bizottmány által guerilla-örnaggyá nevezetve ki, e minőségben párt-csapatának 1849. maj. elején történt föllosztásáig s a honvédek közé való besorolásáig a törvényes tekintélyek csökkentésére kitűnő és veszélyes módon működött, ezenfölül a közlöny 128. számában jun. 8. 1849, megjelent, s a m. [magas] dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnycikkével egyetértését az 1849 april 14-ki fölségsértő határozattal nyilván kimondotta.

Az ítélet kifogásolja — többek között — hogy „Pesten guerilla-csapatot alakított és azt az alsó vidékeken kiegészítette“. Erről számol be *Oroszhegyinek* egy Ó-Becséről, 1848. aug. 13-án keltezett tudósítása.¹³ Vácsolja a magyar csapatok délvidéki tábori életét, beszél a rációk kegyetlenkedéseiről, és szövegesen a honvédség adminisztrációjában előforduló fennakadásokat.

Azt is mondja az ítélet, hogy „plakátokban a bandájába belépést sürgette“. Egyik ilyen plakátjának szövegét a „Március Tizenötödike“ hasábjain olvashatjuk „Hadi szózat“ címen.¹⁴ Közli, hogy „a pesti szabad portyázó csapat, négy hónapi szolgálatideje eltelve, mint olyan megszűnt lenni“. Vitéz bajtársainak lelkes, elszánt viseletükért a haza nevében köszönetet mond. Majd így folytatja: „Most új védsereggé alakulunk... Kik az általam alakítandó sereghoz csatlakozni elég lelkesedéssel bírnak, beirathatják magokat naponként a „Kör“-ben és szállásomon...”

Végül — mintegy bünei betetőzéséül — említi az ítélet *Oroszhegyinek* „a Közlöny 128. számában megjelent s a magas dynastia és cs. k. hadsereg ellen intézett gúnycikkét“. E közlemény¹⁵ tulajdonképpen beszámoló cikk guerilla-csapataink működéséről. A szabadesapatoknak a szabadságharcban betöltött szerepére nézve különösen érdekes följegyzés. De az a rövid bevezető szakasza, melyre az ítélet utalása egyáltalán vonatkozhat: oly mérsékelt hangú, hogy annál százszorta súlyosabbakat ölszámra lehetne találni az egykorú sajtóban. Tiszta véletlen, hogy az ügyész éppen ezt lapozta fel! Íme a halálbüntetést kihívó, inkriminált szakasz:

„Azon napokban, midőn a hazaáruló király kétségbeestében a magyar koronát is elvetette magától, s kedves kis öcscsének seregei ellenségesen törtek ez országba: kormányunk tervet bocsátott ki a szabad portyázó csapatok alakulása iránt; melyek feladata vala: az így berontott ellenséget folyton mindenütt nyugtalanítani, károsítani. E tervnek sikere lön: hogy a portyázó csapatok országsszerte elszaporodtak, s az országnak az ellenség ártalmával nagyszerű hasznokat is hajtottak be...”

Mivel *Oroszhegyi* publicisztikai munkásságára nézve bibliográfiáink meglehetősen hiányosak, szóljunk még két idevágó dolgozatáról.

1848 nyarán lelkes együttérzéssel méltatja a bukaresti forradalom jelentőségét:

¹³ Népelem, 1848. aug. 23-i sz. 187. l., a „Megyei mozgalmak“ c. rovatban.

¹⁴ Március Tizenötödike, 1849. május 2. sz. 41. l.

¹⁵ Címe: „A guerillák“. Keltezve Pestről, 1849. jun. 8. Megj. a Közlöny 128. számában, június 10-én, 483—4. l.

„Oláh szomszédaink lerázták a nyügöt, mely nemzeti életüket fojtogató... A magyar kormánynak nem szabad elmulasztani e nép szabadságáért közvetítőül lépni fel... Ebbeli kormányeljárás leginkább az oláhoknál volt elhibázva. E jölekű népet, melyet nyíltszívűséggel, baráti kézszerítással legelszántabb testvéreinkké kötelezhettünk, — átengedtük a bujtogatóknak, különérdekű propagandának, elengedtük csábítatni, idegeníttetni magunktól... En azt tartom: hogy a királyhágóntúli viszonyok ki-egyenlítésére többet tehetne a ministerium tíz ügyes emberrel, olyannal, ki a nép ajkán tud szólni, mint egy hadsereggel...”¹⁶

A magyar-román barátság, a testvéri együttműködés gondolatának egyik korai hírnöke ez a cikk, a balszárny jeles publicistájától; Oroszhegyi megelőzte Kossuth hasonló célú, de sikertelen kísérleteit...

Egy későbbi, 1867-ben írt dolgozata Vasvári Pálról emlékezik.¹⁷ Annak idején Vasvári is eljárt az Oroszhegyi elnöklete alatt működő pesti „Egyetemi Önképző Társulatba”, s ott egy ízben egy nyelvészeti dolgozatát is felolvasta; nagy sikert aratott vele. A továbbiakban Vasvári halálának körülményeit igyekszik megvilágítani. Oroszhegyi, mint abrudbányai orvos (1859–60) a helyszínen nyomozott a csata részletei felől.

E feladásba ment cikkek bizonyára helyesebben világítják meg a 48–49-i forradalmi sajtónak és a guerilla harcoknak e kevésbé ismert alakját, mint az egykori tendenciózus jellemzések.¹⁸

Végül a publicisták közé sorolunk egy fiatal egyetemi tanárt, KORNIS KÁROLYT is, minthogy — éppen a forradalmi események miatt — publicisztikai tevékenysége szükségszerűen háttérbe szorította sokatígérő tudományos kezdeteit.

Kornis Károly egyike volt azoknak a fiatal egyetemi tanároknak, akik 48 tavaszán a szabadságeszméktől mélyen áthatva, alapos felkészültséggel láttak hivatásuknak. A költő Garay Jánossal egy időben juttatta katedrához Eötvös József. Előbb helyettes tanárként működött, majd csakhamar, még 48 folyamán, rendes tanárrá neveztetett ki a büntetőjog tanészékére. Tulajdonképpen tanári működése alig egy félévre terjedt. Ezalatt jelent meg egyetemi előadásainak egy része „Ertekezések a büntetőjog köréből” címen, melyet Eötvös is tetszéssel fogadott. De már november elején honvédek állt.¹⁹ A Délvidékre küldték, ahol később mint kormánybiztos találjuk. 1849 folyamán egy ideig mint közvádló működött, majd pedig a pesti váltótörvényszékhez helyezték át.

Rövid egy év leforgása alatt újabb három munkáját tette közzé. Ezekből kettő „Szózat a néphez” megjelöléssel látott napvilágot; a szerző ezzel is hangsúlyozni kívánja, hogy szaktudását minden vonatkozásban a közösség rendelkezésére kívánja bocsátani. Első röpirata „A kormányrendszerről” címen 1848 későőszén jelent meg. Előbb párhuzamot von benne az abszolút uralom és az alkotmányos fejedelmi kormányrendszer között, majd rátér tulajdonképpen céljára: és a köztársasági rendszer óhajtott formáját világítja meg.

Minden írásműve között „A szabadságról” című röpirata érdemel leg-több figyelmet (1849 január). A szabadságot mint az igazság és szeretet testet-sülését vizsgálja. Példák hosszú sorával bizonyítja, hogy a királyság intézménye rontotta meg az embereket. A társadalmi és gazdasági elnyomás legkülönbözőbb fajtáit mind ez a rendszer hozta létre. Azután rátér a függetlenségéért küzdő Magyarország aktuális problémáira, s harcra tüzeli a népet:

¹⁶ Népelem, 1848. július 22., 19. sz. 73–74. I. A cikk címe: „Újra forradalom”.

¹⁷ „Vasvári Pál életrajzához és emlékéhez”. Hazánk s a Külföld, 1867. II. félév 49. sz. 773–4. I.

¹⁸ Pl. Szilágyi S. id. m. 158–159. I.

¹⁹ A „Közlöny” 1848. nov. 8-i 151. számában, 729. l. olvassuk, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a honv. 8. zászlóaljhoz hadnagyul nevezte ki.

„Népei e földnek! keljetek harcra megvédeni az igazságot, szabadságot és a népek jogait!

Harcra: elnyomott atyáinkiai megszabadításáért, és a rabbilincsek szétöréséért!

Harcra: az erőszak ellen, a szabadság mellett, megvédeni a gyengéket, kiket a zsarnok letiporni akar!

Harcra: a szegények mellett, hogy elrablott emberi jogait és vagyonát ne legyen többé kénytelen siratni!

Harcra: hogy a gondolat, szó és lelki-esmeret többé el ne nyomtathassék!

Harcra: hogy törvény csak az legyen, mely a nép közakaratóból emelkedik!”

Végül harmadik dolgozata a „Rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok eljárási rendszerét” ismerteti „az azok mellett működő közbírák számára” (1849).

Kornis Károly e forradalmi szellemtől áthatott röpirataival is megpecsételte volna sorsát az abszolútizmus bírái előtt. Erre el is volt szánva. „A szabadságról” c. röpiratában azért is ostromozza a királyokat, amiért a nép szízlőit tömlöcökbe vetik. E helyen a következő, jövőjét sejtő vallomását olvashatjuk:

„Így tettek, látjátok, a többi közt Kossuthal, Lovassival, Vesselenyivel és többekkel. — kik már ezelőtt 16 évvel ti mellettek fellépni, és benneteket királyaink zsarnoksága felől felvilágosítani és rajtatok segíteni akartak; ők ezért előbb halálra ítéltettek, utóbb pedig messze külföldre, mint a legnagyobb gonosztévők életrothasztó tömlöcökben kínoztattak... Így tett a lemondott király is Táncsicssal és így tenne Vas Gerebennek, velem és több másokkal, — pedig látjátok; az egész tettem abból áll, hogy a ti felvilágosításokra a népszerűtet és igazság hangján felszóltaltam, és veletek — mint jelenleg — gondolataimat közlöm.”

De — mint ítéletének szövege mutatja — nem e bátorhangú röpiratok miatt, hanem véstörvényszéki közbírái ténykedése miatt keresték halálra.

15. [sorszám.] Kornis Károly, aradi születésű, mintegy 30 éves, katolikus, nő, előbb fogalmazó a pesti váltótörvényszéknél, — ki 1850. jan. 1-jén felségértési vád folytán nyilvánosan megidézett, de nem jelent meg, a lázadó kormány által Pesten 1849 ápril végén felállított véstörvényszéknél közbírái hivatalát vállalt fel; mint ilyen, ezen törvényszéknek 1849 jun. végén történt szétoszlásáig hivatalt vállalt fel; mint ilyen, vizsgálatra vont egyének ellen, a törvényes kormányhozi ragaszkodásuk miatt, löpor s golyó általi halálbüntetést kért, mely azok egyikén június 19-én végre is hajtott.

Kornis Károlynak az ítélet utolsó mondatában említett hivatalos ténykedéseiről a „Március Tizenötödike” c. lap tájékoztat. Közbírái hivatalának átvételéről egy hírlapi polémijából is értesülünk.²⁰ Június közepén Nagy Pál, a volt „Magyar Őr” c. lap szerkesztője ellen kért „löpor s golyó általi halál”, de ezt a vádlottat rendes bíróság elé utalták.²¹ Ellenben június 19-én végre is hajtottak egy véstörvényszéki ítéletet „löpor s golyó által”, és pedig Kmethy Ignác 25 éves h. ügyvéden, amiért a hírhedt pecsovic Babarczy Antal eszközként az alkotmány ellen izgatott s az ellenséggel cimborált. Az ítéletnek az Újépület udvarán történt végrehajtásáról Kornis Károly maga számol be a „Március Tizenötödike” olvasónak.²²

Kornis Károly ellen még a haditörvényszéki eljárás megindítása előtt, azt mintegy k. provokálva, megindult a hajsza. Az egyetem valamelyik vasikalapos korifeusa kezdett sajtóhadjáratot mindazon fiatalabb tanárok ellen, akik a szabadságharc forradalmi mozgalmában résztvettek, élesen elítélve egyúttal az ifjúság mozgalmait is. Főrmérvényében többek között ezeket olvassuk:

²⁰ „Március Tizenötödike” 1849. május 17., 19. és 21. sz.

²¹ U. o. jun. 17-i 51. sz.

²² U. o. jún. 20-i 53. sz. 210. l. „Véstörvényszéki tudósítás”

„S miként hazai tanintézetek eme főbbikének — a magyar királyi tudomány-egyetemnek — úgynevezett polgárai elhagyva magasztos hivatásukat, a szerencsétlen forradalom tényezőségében szerepekedtek: akként tanárai közül is, fájdalom! találkoznak a tanári helyzet nagyszerűségét feledők; volt, ki... a forradalmi vésztorvényszék-nél közzvádó szerepet eivállalni... nem átalla... Ilyen egyénekre bízni jövődő honpol-gárok szellemi kiképzését, s a hazának ettől feltételezett jólétét, józan politika nem tanácsolhatja.”²³

Kornis Károly az összeomlás után egy ideig az Alföldön bújdosott, később külföldre menekült. Brüsszel, London, az Egyesült Államok és Brazília — száműzetésének állomásai. Volt napszámos, fényképész, az első newyorki ma-gyar egyesület jegyzője s az egyesület lapjának („M. Száműzöttek Lapja”) szerkesztője. Braziliában két jogi tanulmányával elismerést szerzett; keresett ügyvéd lett, s egyetemi tanszékkal is megkínálták. 1862 végén a honvágy hazahozta aradmegyei családjához. Még kiadhatta „Eszmék” c. utolsó röpíra-tát, s 1863. jan. 27-én elhunyt.²⁴

III.

A szabadságharc mozgalmaiban résztvevő költőink, íróink és tudósaink közül *Sárosi Gyula*, *Jósika Miklós*, *Teleki László* és *Horváth Mihály* nevét találjuk az 1851 szeptember 22-i elítéltek sorában.

Az ítéletszövegek különböző fozslányai megdöbrentően jelzik: milven gyalázatos véget szántak volna Petőfinek is, ha túléli a katasztrófát s üldö-zőinek kezére kerül. Hiszen a „magas dinasztia” elleni lázadás, „felségstértő nyilatkozatok” és republikánus meggyőződés hirdetése címén az ő fejére is hosszú bűnlistát lehetett volna ráolvasni...

Az említett három költő közül egyedül SÁROSI GYULA az, aki ellen írói tolla miatt indítottak eljárást. Jósikát és Teleki Lászlót politikai szere-pükért sújtotta a megtorló hatalom.

Sárosi Gyula halálos ítéletével már foglalkoztunk e folyóiratban.²⁵ Most, hogy teljesség okából ismét közöljük az ítélet szövegét, újból hangsúlyozzuk ennek irodalomtörténeti jelentőségét. A korábbi életrajzok általánosságokba burkolt magyarázataival szemben ugyanis az ítéletből félreérthetetlenül meg-állapítható, hogy az „Arany Trombita” költője a „magas dinasztia és más magasrangú személyek”, tehát a reakció összes tényezői ellen vétkezett. A költő nagy bűnét még azzal is tetézte, hogy költeményét rövid idő alatt országszerte népszerűsítvén, széles rétegek előtt leplezte le a Habsburg-abszolútizmus nyílt és titkos erőit. Éppen az ítélet pontos utalásai nyomán sikerült részletesen feltárnunk az elétkozott költemény legsúlyosabban inkriminált szakaszait.

27. [sorszám.] *Sárossy* [!] Gyula, sárosmegyei születésű [téves, mert Aradmegyé-ben, Borossebesen született], 1848. körülbelül 34 éves, kath. [ref.], nős, 1848. jún. 18. a pesti váltótörvényszék ülnökeül kinevezetve, 1848. [helyesen: 1850.] jan. 1-én felség-sértési vád miatt nyilván idéztetett, de meg nem jelent; 1849 jan. elején a forradalmi kormánnyal Debreczenbe menekült, és ott a magas dynastia és más magas rangú szemé-lyek ellen irányzott, s az 1849. ápril 14-ki felségstértő végzés előmozdítására czélzó gúnyíratot költött „Arany trombita” cím alatt, a forradalmi kormány organumainak és a törvénytelen országgyűlésen fölolvasta, nyomtatás alá adta, és azt nemcsak Debreczen-ben nyilvános placatok által kijelölt helyeken olvasta fel az összegyűlt népnek, hanem az egész országban köröztetés útján is ros szándékúlag a legnagyobb nyilvánosságra hozta. Végre a forradalmi kormány által 1849. június végén váltótörvényszéki elnök-ké kinevezetve, e hivatalt, s működését július hó első napjaiban azzal kezdte meg, hogy

²³ „A m. kir. tudomány-egyetem”. (Magyar Hirlap, 1849. nov. 15-i 2. sz.)

²⁴ Részletes életrajza Kornis Elemértől. (Vasárnapi Ujság 1890. márc. 9. 149—150 l., arcképpel.)

²⁵ Irodalomtörténet, 1949 2. sz. 287—304. l.: „Sárosi Gyula Arany Trombitája”. Ld. még az Arany Trombita új kiadásának (1951.) bevezetését e sorok írójától.

több e törvényszéknél állomásban levő hivatalnokokkal, előre bocsátott fenyegetések mellett, Magyarország függetlenségére az esküt letette.

Az ítélet közzététele után Sárosi Gyula gyakran emlegette verseiben a „madzagos fákat“, melyeknek árnyéka végigkísérte bujdosása kegyetlen éveit.

A szóbanlévő eseményre három költeménye is utal. A bujdosás izgalmaival és a halálos ítélet jelképes végrehajtásának megdöbbentő hatását legközvetlenebbül *Egy fa története* című verse szemlélteti. A „szabadsághőrok“ eljárását egy romantikus történet keretébe foglalva, e szakaszokban adja elő:

Az új épület és őlfák között,
Az ősszelőtt Pest északoldalán:
Vásár van-e? vagy ünnep tartatik?
Fegyvergyakorlat? hadjáték talán?
Az igazságnak merre van királya?
Nincs, nincs Budán — csupán a palotája.

Kik a szabadság pártján vívtanak —
Számukra most készülnek a bitók,
Ki lesz függesztve mindenik neve —
A nép előtt ez jól tudott titok;
Előbb lövetnek, majd akasztanak —
Azok, kik oly dicsőn harcoltanak...

Az elvérzendők szerte bujdokolnak,
Csak képeik lehetnek itt jelen —
S míg hűledezve pang az őt világrész —
Ím a szabadsághőhér megjelen!
Hoz egy bitófát, s amint már szokás —
Kötélen tábla — s egy új puffanás!

Költőnk, élete utolsó esztendejében (1861) ezt a versét is közölni akarta „Trombita“ c. lapjában. Meg is kezdte folytatásokban, de a császári rendőrség éppen a fenti s rőfákat tartalmazó lapszámot lefoglalta és elkobozta; Sárosinak pedig csakhamar le kellett mondania a lap szerkesztéséről.

Egy másik versében, mely kihallgatásáról szól — amikor 1852 végén elfogták — (címe: *Verhör*), e szavakkal utal az 1851. szept. 22-i eseményre:

Mi a neve? kérdik. „Semmi nevem nincsen,
Kossuthéval együtt rég felakasztották...”

Végül *Halhatatlanság* c. költeményébe már a humor is belejátszik, midőn újból felidézi halálos ítéletének emlékét:

Ha áll az elv, s nem pusztá áltatás.
Hogy halhatatlannak lenni semmi más:
Mint élni síron túl, — akkor derék,
Én halhatatlan költővé levék!
Mert — ut figura docet — felkötének,
S ím ajkaimról most is zeng az ének.

JÓSIKA MIKLÓS nem regényírói minőségében sértette meg az abszolutizmus világrendjét. Mégcsak a szabadságharc folyamán írt cikkei, publicisztikai dolgozatai sem tartották számon, melyekről Szilágyi Sándor is csak annyit ismert el, hogy „volt vezércikkeiben sok esínosság”.²⁶ Nem mint író, hanem mint a Honvédelmi Bizottmány és a felsőház tagját, s mint a függetlenségi törekvések hűségese kísérlőjét akarták felelősségre vonni.

²⁶ Szilágyi S. id. mű 340 l.

Jósika Miklós monográfiusa, Dézsi Lajos talán az egyetlen, aki az 1851-i monstre-pörnek hőisére vonatkozó szakaszát fellapozta és értékesítette.²⁷

De még Jósikával kapcsolatosan is meglepő credményre jutunk, ha nemcsak összegezzük inkriminált ténykedéseit, hanem közelebből is megvizsgáljuk a terhére rótt vádpontokat.

Az ítélet szerkesztői beérhették volna azzal — amit Horváth Mihályról is kimondtak — hogy mint a felsőház tagja, mindvégig résztvevett az országgyűlési munkálatokban. De ezen az alapon a felsőház továbbműködő tagjait egyetemlegesen kellett volna halálra ítélniök, ami úgy látszik — a kivételekre való tekintettel — mégsem volt szándékukban. Jósika esetében tehát különleges vádpontokat is szerkesztettek. Íme:

13. [sorszám.] *Báró Jósika Miklós*, erdélyi születésű, mintegy 50 éves [szül. 1794.], fő'dbirtokos, — ki 1850. január 1-én felségsértési vád folytán nyilvánosan megidézve, de nem jelent meg, — az 1848. október 3-ki legfőbb nyilatkozvány után, mint a forradalmi bizottmány tagja működött s mint felsőházi tag az országgyűlés törvénytelen tanácskozásaiiban Pesten s Debreczenben parlamenti munkásságot fejtett ki; különösen pedig az 1849. ápril. 14-ki felségsértő határozat után, az ápril 29-ki, május 23. 29. s 31-ki ülésekben, — egy a lázadó seregek soraiban állott felsőházi tagnak szabadsággal elbocsátása, — a Budavára bevételeért adandó jutalom, — a sürgetőleg tárgyaitatni kívánt adó-javaslat, — az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s a forradalmi kormányzó irányában az országgyűlés vezetéseért tanúsítandó méltánylás tárgyában, — munkás részt vett

E vádpontok alapján azt gondolhatta az egykori „jóérzelmű“ (gutgesinnt) polgár, hogy ez a rebellis magyar főúr ki tudja miféle aknamunkát fejtett ki ama bizonyos „ápril 28-ki“, meg „május 23., 29. s 31-ki ülésekben“! Pedig ha — az 1849. évi hivatalos „Közlöny“ alapján — egyenként szemügyre vesszük az „Abafi“, meg az „Uderszky-lányok“ stb. kellemes elbeszélőjének hivatalos ténykedéseit: azt látjuk, hogy a vádirat példátlan rabulisztikával iezvekezett Jósika felsőházi szerepét kiélezeni. A vádhatóság számított arra (és mint a százéves példa bizonyítja: jól számított!), hogy senki sem fogia ellenőrizni: mik is a terhére rótt bűncselekmények? Ezt egyedül az elítélt tudta; neki pedig nem volt sem alkalma, nem szándéka, hogy helyesbítő nyilatkozatokat tegyen, még a „Magyar Hírlap“-ba küldözgetett „brüsszeli levelei“-ben sem...

Csupán a legcélzatosabb szócavarás megvilágítására szorítkozunk:

Az ítélet szerint Jósika Miklós „a május 31-ki ülésben az országgyűlésnek Debreczenből Pestre áttétele, s a *forradalmi kormányzó irányában* az országgyűlés vezetéseért tanúsítandó méltánylás tárgyában munkás részt vett“.

A felsőház 1849. május 31-én tartott 62. ülésében Horváth Mihály kultuszminiszter javaslatot tett a felsőháznak, hogy elnöke (tehát báró Perényi Zsigmond) *nem pedig a forradalmi kormányzó*, vagyis Kossuth!) *iránti háláját*, jegyzőkönyvileg is fejezze ki. *Perényi elnök el akarta háritani a kitüntetést*. Ekkor felállt Jósika, s szószórint ezeket mondta:

„*En tisztelt elnökünk nyilatkozatát* igen méltánylom, szerénységét meg tudom fogni, mégis azt hiszem, hogy az ily kijelentések nemcsak azért történnek, hogy a jegyzőkönyvben legvenek, hanem azért, hogy a történetnek szolgáljanak adatul. Azt tartom, hogy *derék elnökünk szerénységét* meg nem sértjük az által, ha a *felsőház háláját* irányában jegyzőkönyvileg is kifejezzük.“ (Helyeslés)

Ezután a felsőház elnöke, vagyis Perényi Zsigmond, az ülést eloszlottnak nyilatkoztatja, s kívánja, hogy „itt Debreczenben több üléseket oly körülmények között, mint a jelenben, ne tartsunk!“²⁸

Ez az egyetlen adat (amikor is a „felsőház elnöke“ kifejezés helyett „forradalmi kormányzót“ olvasnak!) önmagában bizonyítja: mennyi gonoszsággal

²⁷ Ld. Dézsi Lajosnak a 3. jegyzetszám alatt idézett művét.

²⁸ Ld. Közlöny 1849. június 2-i, vagyis 121. sz. 455. l.

tetézték azt a monstre-pörth, amely a forradalom 36 tagját, köztük a vezérkart, akarta hóhérekre adni!

Jósika Miklós honvédelmi bizottmányi és felsőházi működése, továbbá az ítéleiben nem is említett két másik körülmény, hogy t. i. a hivatalos „Közlöny” szerkesztői munkálatait irányította és 1849 május 8-án a negykegyelmi bírói szék egyikét is elfoglalta (akárcsak később Vörösmarty): éppen elég alapot szolgáltatott ellene. Felsőházi szerepének részletezéséi csak a dolgok elhallgatásával vagy meghamisításával lehetett súlyosbító körülménynek felhasználni.

Jósika az emigrációban is megmaradt a 48–49-ben követett úton. Elsőnek örökölte meg a forradalmi idők élményeit regényalakban („Egy magyar család a forradalom alatt”, 1852), hitet téve ismét Kossuth politikája mellett és hevesen ostromozva az áruló Görgeyt. Másfél évtizeden át élénk propagandát fejtett ki a magyar ügy érdekében, amellet szorgalmasan folytatta szépírói tevékenységét, miközben olvasói Jókaihoz csatlakoztak, s ő — távol hazájától — magára maradt...

Jósika Miklóshoz hasonlóan a liberális arisztokrácia egy másik kiválóságát, TELEKI LÁSZLÓT is kifejezetten politikai ténykedésért marasztalták el. A „Kegyenc” írója mint a forradalmi kormány franciaországi követe igyekezett a nyugati államok támogatását megnyerni a magyar ügy iránt. Sajnos, ez sem neki, sem többi követünknek nem sikerült. Törekvéseik megfeneklettek az akkori Európa „egyensúly-politikájának” zátonyán. Franciaországtól csak üres ígéretek kaptunk, Angliától annál is kevesebbet. A nyugati nagyhatalmakat az akkor már reakcióssá vált nagyburzsoázia irányította; ezért nem segítették a magyar forradalmat.

Az ítéletnek Teleki László illető szakaszát is hiába keressük a róla szóló történeti és irodalomtörténeti monográfiákban.

34. [sorszám.] Széki gr. *Teleki László*, erdélyi születésű [Pesten született], körülbelül 41 éves, reform. vallású, földbirtokos, 1850-ik január 1-jén felségsejtési vád miatt nyilvánosan megidézett, de meg nem jelent, jöllehet mint pestmegyei képviselő az 1848-ki jul. 2-kan Pestre egybehívott országgyűlésen csupán a törvényes ideig, ugyanazon év augusztus 24-ig vett részt, de nem sokára a magyar minisztériumtól kiküldött agensi minőségben Párisba ment Magyarország érdekei mellett működni, ezekről tudósításokat teendő. Minden kitelhető módon ügykezett magyar követül elismertetni, törekedett mind april. 14-éke előtt, mind utána Franciaországot, s más álladalmakat arra bírni, hogy a forradalomban levő Magyarországnak segélyt nyujtsanak, valamint az orosz interventio megakadályozására szóval és írásban még a hírlapok használásával is azokat reábirni; a forradalmi kormánnyal forradalmi szellemben fáradhatatlanul tevélezett, külföldön is működésének eredményeit azzal közölte; s a céljai elérésére szolgálható eszközöket kijellette és általán buzgón ügykezett az álladalomra külföldről jöhető veszély létesítésén

Végül egy tudós, a magyar történetírás egyik kiválósága: HORVÁTH MIHÁLY, kinek nagyhatású munkái jelentős szerepet töltenek be a kor irodalmi életében. Két terjedelmes monográfia: a reformkor huszonöt esztendejéről, és a függetlenségi harc eseményeiről, valamint a magyar nemzet történetének első nagyszabású összefoglalása — fűződik nevéhez.

„Életem iránya első felléptem óta az irodalom mezején határozottan a demokrácia felé gravitált” — mondja egyik vallomásában.²⁹ „És ha ennek létesítésében az irodalom általán tényezőnek tekintendő, a siker örömének bármilyen részével engem is jutalmaz öntudatom.” Valóban, a magyar történetiszemlélet demokratikus kialakításában Horváth Mihálynak oroszán-része volt. Elvetve a feudális történetírás hagyományait, szétfeszítve az egyoldalú osztálytörténelem kereteit, elsőnek tekinti át a magyar ipar és kereskedelem fejlődését, majd pedig egész sor tanulmányt szentel a magyar-

²⁹ „Választoimhoz. Pest, 1849. jun. 18.” (Közlöny, 1849. juni. 22-i 138. sz. 515. l.)

országi jobbagyság multjának ismertetésére. Nem kétséges, hogy e fontos társadalomtörténeti munkáival a reformkor íróinak ő is egyik tanítómestere volt. Iskoláknak szánt népszerűsítő kézikönyveivel széles rétegekhez jutatta el demokratikus történeti felfogását, melyben a szabadságesszmék fokozott hangsúlyt nyertek. Ő az első historikusunk, aki Rákóczi küzdelmeit mint a magyar nép szabadságharcát méltatja. — A forradalom férfiai iránt sok tekintetben elfogult Szilágyi Sándor is elismeri, hogy Horváth Mihály „Magyarhon története — bár a cenzúra bilínesei közt jött ki — a közönség figyelmét teljes mértékben megnyeré.”³⁰

Horváth Mihályt mint a debreceni forradalmi kormány tagját idézték — minisztertársaival együtt (az áruló Duschek Ferenc kivételével) — haditörvénytörvények elé. A reakció különös bosszúvágygal készült lesújtani a kultuszminiszteri tárcát vállalt csanádi püspökre, aki ebben a minőségben oly páratlan eréllyel utasított vissza a megalkuvásra irányuló minden kísérletet. Nem felejtették el 49 nyarán tett nyilatkozatát: „Én egyházi állásomban is, sőt kötelességem szerint éppen azért is, a népérdek és testvérség őszinte barátja, és a demokratiko-republicanus kormány tagja, s mint ilyen *nem* a felekezet embere vagyok.”³¹

Az ítélet rávonatközo szakaszát ismét a megjegyzéssel tesszük közzé, hogy a róla szölo nagyszámú monográfiák³² közül ezt egyik seín újította fel; még jó, ha megemlíti halálraítéltetését, de akadnak olyan méltatói is (Fraknoi Vilmos és Békefi Remig), akik egyszerűen keresztüllépnek Horváth Mihály 48–49-i szerepén, és inkább későbbi, Deák Ferenchez csatlakozó kiegyezési politikáját tárgyalják. Általában mai napig nélkülözzük 48–49-i működésének részletes feldolgozását. Ítéletének szövege:

11. [sorszám.] Horváth Mihály, szegedi születésű, 47 éves [sz. 1809. Szentesen], katolikus pap s csanádi püspök, még az 1848. oct. 3-ki legfensőbb nyilatkozvány tudomásul vétele után is jelen volt a felsőház üléseiben; a katolikus püspökök közül első követte Debreczenbe a törvénytelen országgyűlést; 1849. mart. 26-án a honvédelmi bizottmány elnökét, Kossuth Lajost a hadsereghez elkísérte; az 1849 april 14-iki felsőházi ülésben, a Magyarország függetlenségi nyilatkozata fölötti tárgyalásban helyeslőleg vett részt; april 17-én a magyarországi kath. püspököknek, királyhozi hűségre serkentő pásztorlevele ellenében, egy igen lázító s a felséges uralkodóház irányában sértő tartalmú ellennyilatkozatot tett közzé; május 2-kán a kormányzóvá kikiáltott Kossuth Lajostól cultusminiszterré kinevezését elfogadta; mint ilyen máj. 9-én minden egyházi s iskolai előljáróknak meghagyta, hogy a kimondott függetlenség iránt hódolati nyilatkozatokat küldjenek be; máj. 14-én a függetlenségi határozatra az esküt letette; máj. 18-án minden hitfelekezetű lelkészeket felszólított, hogy a népet ünnepélyes istentisztelet, egyházi szónoklatok és menetek által lelkesítsék a szabadságharcz folytatására, mely célra ő saját imát készített, s jún. 6-ra az egész országban általános böjtöt rendelt. Továbbá jószágelkobzást eszközölt ki azon püspökök s kanonokok ellen, kik eltávozás által vonultak el a forradalmi mozgalmakban részvételtől; jun. 27-én az oroszok elleni keresztes hadra serkentő ismeretes fanatikus felszólítást [a kormánnyal] együtt aláírta, s a lelkészeknek megparancsolta, hogy a népfölkelés élére álljanak s azt élet-halál-harczra vezéreljék. Végre a lázadó kormányt Szegedre s Aradra is követte, ez utóbbi helyen még Kossuthnak 1849. aug. 11-ki lemondási oklevelét aláírta, s így a magyar forradalom kezdetétől fogva annak a hadi események által előidézett bevégeztetéséig, annak előmozdításában legbuzgóbban közreműködött.

Az ítéletben kiemelt intézkedései (rendeletek, felhívások) az 1849. évi „Közlöny” hasábjain könnyen megtalálhatók az említett időpontokban. De

³⁰ Szilágyi S. id mű 306-7. l.

³¹ „Választóimhoz.” (u o.)

³² Főbb méltatásai: Fraknoi Vilmos: H. M. emlékezete (1879), Salamon Ferenc: Emlékbeszéd H. M. fölött (1880), Szinnyei József: H. M. és Szalay László életrajza (1885), Békefi Remig: H. M. és a m. történetírás (1909), Marczali Henrik: Emlékbeszéd H. M. fölött (1910), Márki Sándor: H. M. (1917).

összegyűjtve együtt is olvashatók Pap Dénes: „Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849” c. kétkötetes kiadványában

*

A monstre-pör és az 1851 szeptember 22-én elhangzott halálos ítéletek megdöbbentően mutatják, hogy az abszolutizmus bírósága a legszélsőségesebb reakciónak milyen hitvány s kegyetlen eszköze volt. A közölt részletek magukban is elrettentő példái a törvény látszatával dolgozó erőszaknak. Némelyik „indokolásból” azt is megállapíthattuk, hogy a tömeggyilkosságok végrehajtásához a törvényesavarást is igénybe vették.

Könnyű felismerni a hasonlóságot az 1851. évi ítéletek és a jófélszózaddal korábbi törvénykezés között, amikor a Martinovics-féle összeesküvést fojtották vérbe. Lényegében ugyanazon abszolutizmus töltötte ki bosszúját mindkét mozgalom szabadsághőseire. És mindkét alkalommal a magyar nép legfőbb szellemi vezérkarát akarták megsemmisíteni.

Ebben a vonatkozásban a reakció terrorja még ijesztőbb arányokban rémlik fel, ha figyelembe vesszük Jókai egy idetartozó közlését. Eszerint a véres megtorlások idején az egyik közbíró nem kevesebb mint harminckét magyar íróat ajánlott a vértörvényszéknek kivégeztetésre.³³ Köztük van Arany János, Bajza, Erdély János, Jókai, Szigligeti, Tompa, Vajda János és Vörösmarty, de köztük van Petőfi és Vasvári Pál is, kiknek haláláról a vádló nem tudott. Amde ott találjuk Csernátony Lajos, Oroszhegyi Józsa, Sárosi Gyula és Táncsics nevét is, akik valóban rákerültek a halálraítéltek listájára.

Dolgozatunk a hatalmas pör emlékének kizárólag hírlapi és könyvanyagára szorítkozik. Éppen ezért a részletekben nem is lehet teljes. Csupán rá akartuk irányítani a figyelmet a küzdelem epilógusának erre a szakaszára, s hasznosítani az irodalomtörténeti szempontból legfőbb tanulságokat.

E tömegpör izgalmas színjátéka akkor bontakoznék ki a maga teljességében, ha történészeink megkísérelnék a még föllelhető levéltári anyag alapján is rekonstruálni a pör egész folyamatát. A följelentések és adatszolgáltatások boszorkánykonyhájából valószínűleg azt is meg lehetne állapítani, hogy kik voltak a vádhatóság és a haditörvényszék tagjai? Azt tudjuk, hogy az úgynevezett katonai bíraskodás központi bizottságának közbírója Kossalko János kir. ügyigazgató volt. Haynau bizalmas embere, akit „érdemeiért” a hálás haza a kiegyezés után magas tisztségekbe helyezett s 1875-ben a legfőbb ítélőszék bírójává nevezték ki. Jókai Kossalkót mentetgetni igyekszik, s a legkíméletlenebb vádlóként egy „kegyelmes urat” említ, nevét azonban nem mondja meg. A részletek ismerete még közelebbről mutatná be a 48–49-i szabadságküzdelem felülkerekedő reakciós erők szövevényét.

A felidézett ítéletek mindenképpen hű tükreire az elnyomó hatalom természetellenes, erkölcstelen és ostoba értékrendjének. Pontosan megmondják számunkra, hogy melyek voltak az abszolutizmus idején legjobbaink főbenjáró bűnei. Bűnök, amelyek ma a nemzet büszkeségei.

³³ Jókai: Az én kortársaim (1872)

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA. 1945—1949.

*Összeállította: Kozocsa Sándor. Bp. 1950. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat
232. l.*

„A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949.” című mű megjelenése nagy eseménye kulturális életünknek, már régi hiányt pótol, az irodalmi kritikánk és irodalomtörténeti kutatásunk terén elért eredményeket rendszerezi.

A magyar irodalom 1945-től 1949-ig nagy fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés nagyjából népi demokratikus államhatalmunk kialakulását követte, azonban „korszakos győzelmeinket gyakorlatilag a magyar irodalom segédcsapatának csak nagyon gyenge támogatásával vívta ki a Párt”. Ennek egyik okát Horváth Márton elvtárs irodalmi fejlődésünket áttekintő cikkében, „Lobogónk: Petőfi” című tanulmánykötetének bevezetőjében abban látta, hogy proletáriródalomunknak nem voltak olyan hagyományai, melyek a magyar proletáriródalom 1945 utáni fejlődésében a „jogfolytonosságot” jelenthették volna. Az irodalom elmaradásának másik oka forradalomnélküli átalakulásunkban keresendő, mely kezdetben lehetővé tette, hogy „a legkülönbözőbb árnyalatú polgári irodalom a teljes szabadverseny szellemében gyors, mocsári virágzásnak” induljon. Erre a polgári „fejlődésre” az volt a jellemző, hogy mindenki, a népiesek és az urbánusok egyaránt „ott folytatták, ahol abbahagyták”.

A Párt ebben az időben harcát a politikai, hatalmi, gazdasági kérdésekre összpontosította. „A művészetek és irodalom területein igyekeztünk fegyvernyugvást létrehozni”. De „ugyanakkor a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit igyekeztünk elmentlyíteni és éppúgy kihasználni a fenyegető kommunistaellenes egységfront akadályozására, mint a nagypolitikában”. A politikai hatalom kérdésének végleges eldőlte, a fordulat éve után, az irodalomban is egyre nagyobb eredményeket értünk el, az alapvető irodalmi kérdések ideológiailag tisztázódtak, a költők és írók „pislákoló mécses vagy lobogó fáklya módján kezdik mutatni haladásunk útját”.

Hogyan tükrözi Kozocsa Sándor új bibliográfiája ezt a változást?

Ez a bibliográfia az eddigi évenként megjelenőkkel szemben több új megoldást tartalmaz: az „Általános rész”-t témakörökre bontja, a kötet végén névmutatót közöl. A névmutató nagy segítséget nyújt, feleslegessé teszi a hosszas kereső munkát. A további kötetekben ajánlatos volna — tekintettel irodalmunk egyre gyakoribb jelenségére, az író-kritikusokra — ha a névmutatókban kurzív betűtípussal jelezné a szépirodalmi alkotásokat, állókkal a kritikai vagy irodalomtudományi cikkeket.

Az „Általános rész” tagolása azonban bizonyos veszedelmet rejt magában, és ez a használhatóság és főleg az áttekinthetőség rovására megy. A téma-beosztás merev „beskatulyázást” jelent, és így történt meg, hogy pl. aki Lukács György munkásságát és a könyveire vonatkozó kritikákat keresi, annak a következő helyeket kell fellapoznia: a 12. lapon az „Időszerű

irodalmi kérdések"; a 21. lapon a „Kritika”; a 28. lapon a „Népi irodalom”; 31. lapon a „Realizmus”; a 33. lapon a „Sajtó és a sajtótudomány”; a 43. lapon a „Tudományos élet” című rovatot (és még más, itt meg nem említett 11 helyet), ahelyett, hogy mindezeket egy helyen, az „Egyes írók” fejezetben Lukács György neve után is megtalálhatná. Ez a probléma természetesen nemcsak Lukács György, hanem igen sok más szerző esetében is fennáll.

Elhhez a kérdéshez — a formális besorolás kérdéséhez — tartozik egy másik jelenség is: a mű címe szerinti csoportosítás. Pl. a bibliográfia „Általános rész”-ében, „Líra” címszó alatt (28. l.) találhatjuk Szabolcsi Miklós „Vers és politika” című, a Valóság 1947. évfolyama 12. számában megjelent cikkét. A cikk címe után ítélve valóban a „Líra” rovatba tartozik, hiszen verssel foglalkozik. Ha azonban elővesszük a folyóiratot és a cikk második bekezdését is elolvassuk, kitűnik, hogy a tanulmány verselemzés, József Attila „Falu” című ismert költeményének elemzése. Ha viszont fellapozzuk az „Egyes írók” című fejezetet József Attiláról szóló részét, hiába keressük a szövegmegfordító tanulmányt. Ez a sajnálatos hiba szintén több esetben előfordul. Hogy újból József Attilával kapcsolatos példára utaljak, a Nagyvilág c. hetilap 1947. 13. számában megjelent egy cikk Déry Tibor tollából. Címe: Szellemidézés. A cím után ítélve novellisztikus írásnak tűnik, de valójában nem más, mint a kortárs, a barát visszaemlékezése a tíz éve halott költőre. A visszaemlékezés nyilván az előbb említett ok miatt *be sem került a bibliográfiába*.

Ez a két kiragodott példa felhívja figyelmünket arra a politikai és egyben szakmai felelősségre, amellyel a bibliográfusnak munkáját végeznie kell.

Horváth Márton elvtárs előjáróban idézett gondolatmenete a Párt irodalompolitikájáról kiemelte azt a lépést, mely „a polgári-kispolgári pártok kultúrpolitikájának és irodalmi agitációjának taktikai különbségeit” igyekezett elmélyíteni, hogy ezzel is segítse az új, a dolgozó nép érdekeit szolgáló irodalom kialakulását. Ennek a harenak egyik leglényegesebb fegyvere Révai József „Marxizmus, népiesség, magyarság” című műve volt. Sem ez a kötet, sem a két kisebb — a „Marxizmus és népiesség” és a „Marxizmus és magyarság” — nem szerepelnek Kozocsa Sándor bibliográfiájában. A vonatkozó kritikákat sem közli. Pedig a kötetek nagy figyelmet keltettek megjelenésük alkalmával. Csak egy néhány példát ennek igazolására: *Horváth Márton*: „Révai József: Marxizmus és népiesség”, Társadalmi Szemle, 1946. 5. sz. 392—395. l.; *Mód Aladár*: „Révai József: Marxizmus és magyarság”; Társadalmi Szemle, 1946. 9. sz. 670—676. l. A népiesek részéről *Sarkadi Imre*: „Marxizmus és parasztság” (Révai József: Marxizmus és népiesség c. művéről) Valóság, 1946. 6—9. sz. 88—94. l.

A felsorolt szembeötlő hiányok rámutatnak a bibliográfia másik komoly hibájára is. Az alább felsorolt hiányok csak bizonyos folyóiratok egyes számainak átnézése után tűntek ki. Pl. *Nádor György—Keszi Imre*: Könyvnapri eredmények és tanulmányok, Társadalmi Szemle, 1948. 6—7. sz. 487—491. l.; *Waldapfel József*: 1848 a költészetben, Társadalmi Szemle, 1948. 8—9. sz. 629—630. l. A szerkesztő a Társadalmi Szemle „Irodalmi tájékoztató” című rovatát egészen 1949-ig nem dolgozta fel, pedig az itt megjelent, bár terjedelmüket tekintve rövid kritikák, igen lényegesek, hiszen a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja ideológiai folyóiratában jelentek meg, és így a Párt álláspontját képviselik. Kimaradtak például Tersánszky J. Jenő, Karinthy Ferenc, Rideg Sándor, Vas István, Kolozsvári G. Emil, Szerb Antal, Illyés Gyula és még mások műveiről szóló rövid bírálatok. Kimaradtak a népiesek kérdésével foglalkozó vitacikkek, pl. *Barla Szabó Ödön*: Népiesek és a parasztság jövője. Valóság, 1946. 10. sz.: *Darvas József*: Perújítás, Forum, 1946. 9. sz., és kimaradtak a könyvismertetések is, pl.

Lukácsy Sándor: A realizmus útja (Déry Tibor: „A befejezetlen mondat” című regényéről), Valóság, 1948. 1. sz.; Antal Gábor: Nagy István. Erdélyi úton. Valóság 1947. 10. sz.

Ez a tény, hogy az említett hiányok tekintélyes része a marxista, illetve a marxizmus igényével fellépő kritika sorából származnak, arra mutat, hogy a szerkesztő még ezen a területen sem tudott a teljesség igényével fellépni. Ezt a hiányt szerintem valamilyen módon pótolnia kell, mert így torzképet kapunk irodalmunk fejlődéséről. Már pedig a bibliográfia leglényegesebb eleme a teljesség és a pontosság.

Erre a szempontra hívják fel figyelmünket Lenin értékes útmutatásai, amelyeket részben N. A. Rubakin „Könyvek között” című ajánló-bibliográfiájának II. kötetéről (Moszkva. 1913. 2. kiadás) írt bírálataiban fejtett ki (Lenin Művei, 20. kötet, 236–238. l., oroszul). Bevezetőben a bibliográfiák jelentőségére hívja fel a figyelmet: „Szükségtelen hangsúlyozni, hogy egy ilyen jellegű kiadvány óriási érdeklődésre tarthat számot és hogy a szerző terve, általában és egészében véve, teljesen helyes. *Értelmes* áttekintést adni az orosz irodalom kincseiről” és „tájékoztató segédkönyvet nyújtani az önképzés és a könyvtárak számára...” (i. m. 236. l.). De ugyanakkor Lenin rámutat, hogy „a mű fogyatékosága — a szerző eklekticizmusa...” (i. m. 236. l.). Konkrét példákkal szemlélteti a szerző következetlenségeit, majd a következő konklúziót vonja le: „...Nem lehet azt meg nem kívánni, hogy a szerző gyakran alkalmazza azt a módszert, hogy a különféle tudományok képviselőihez forduljon a tudomány *valamennyi területén*. Ezáltal nyer a munka pontossága és teljessége, továbbá növekedik *objektivitása* is; és ezáltal csak az eklekticizmus és a *rejtett* polemika veszít...” (i. m. 238. l.). Lenin ebben a cikkében meghatározza a bibliográfiai munka alapvető jellemvonását: a pontosságot és a teljességet.

Lenin elvtárs ezt az elvet meg is valósította. 1914-ben a Grant Testvérek Enciklopédiai Szótára számára megírta „Marx Karoly” című cikkét és megszerkesztette „A marxizmus bibliográfiáját” (I. Lenin Művei 21. kötet Bp. 1951. Szikra 69–82. l.). A lenini bibliográfia a pártosan szerkesztett mű klasszikus példája.

Marx műveinek az Enciklopédiában közölt jegyzékét időrendben állította össze: előbb az életében, majd utóbb a halála után megjelent alkotásait. Ezután ismerteti Marx-szal és a marxizmussal foglalkozó irodalmat. Kiemeli, hogy „csak a legfontosabb műveket fogjuk említeni”. A Marx személyére vonatkozó és a marxizmus bizonyos kérdéseivel foglalkozó irodalmat pártosan három csoportra osztotta: „...marxistákra, akik lényegében Marx *fel-fogását* osztják; burzsoá írókra, akik lényegileg ellenségei a marxizmusnak, és a *revizionistákra*, akik állítólag elismerik a marxizmus egyik-másik alapelvét, valójában azonban a marxizmus helyébe burzsoá nézeteket csempésznek be” (i. m. 74. l.).

Lenin megjegyzései és módszertani útmutatásai a bibliográfia terén is értékes segítséget nyújtanak. Ezért helytelen, hogy a könyvtártudományunk fejlesztésére hivatott szerv, az Országos Könyvtári Központ nem fordít kellő figyelmet a lenini tanításokra, és azokat nem teszi tudományunk számára teljes *egészében* hozzáféréhetővé („A marxizmus bibliográfiája” megjelent a „Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye” című sorozatban). Irodalmunk és irodalomtudományunk eredményeit összefoglaló bibliográfiáinknak a lenini tanítások nyomán kell készülniök. Ha a szerkesztők ezeket figyelembe veszik, akkor művük valóban megfelel a már idézett lenini mértéknek: „*értelmes* áttekintést ad az... irodalom kincseiről” és „tájékoztató segédkönyvet” nyújt az önképzés számára...”

Rejtő István

V. V. GOLUBKOV: AZ IRODALOMTANÍTÁS MÓDSZERTANA

Szocialista Nevelés Könyvtára 22. szám. Köznevelési Kiadóvállalat.

Ford.: Kertész Istvánné

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága 1950. márc. 29-i határozata jelölte ki először azokat a teendőket és feladatokat, melyek a magyar iskolaszervezés, oktatás és nevelés terén azonnal megvalósítandók. A pedagógiai szempontú nevelés és oktatás alapvetően hibás és ellenséges voltának felismerése, másrészt pedig a folyó 1950/51-es tanév tapasztalatai sürgették a szocializmus célját és elveit szem előtt tartó módszereknek a nevelésben és oktatásban való bevezetését. A soronlévő feladatok egyike, melyet Révai elvtárs fogalmazott meg a MDP. II. Kongresszusán, ez: „Meg kell javítanunk az iskolai oktatás színvonalát az általános iskolától a főiskoláig.”

A Fordulat Éve tette lehetővé és egyúttal kötelességévé is a magyar pedagógusoknak, hogy a dolgozó nép fiaiból kiváló szakembereket és politikailag megbízható, néphez hű értelmiséget neveljenek és oktassanak. Az a tény, hogy a középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók az eddig elnyomott társadalmi osztályokból kerülnek ki, másrészt az, hogy számuk jelentősen megnövekedett, megköveteli a pedagógusoktól, hogy elmélyültebben és alaposabban tanulmányozzák a marxizmus-leninizmust általában, önállóan alkalmazzák saját szaktudományuk területén, és elsajátítsák nevelési és oktatási módszereit. Ezért indított a Köznevelési Minisztérium két, nevelési és oktatási kérdésekkel foglalkozó kiadványsorozatot, a Szocialista Nevelés Könyvtárát és a Szocialista Nevelés Kiskönyvtárát. Ezek a füzetek a Szovjetunió nevelési és oktatási téren leszűrt tapasztalatainak elterjesztését hivatottak elősegíteni.

Darvas József köznevelési miniszter egy augusztus végén tartott értekezleten hangsúlyozta, hogy az 1951/52-es tanévben a magyar nyelv és irodalom tanításának minőségét különösen meg kell javítanunk.

Irodalomtanításunk módszereit sok értékes útmutatással és tanáccsal gazdagítja Golubkov könyve.

Nem lehet feladata ennek az ismertetésnek, hogy a félezerlapos könyv minden egyes részletét bemutassa. Ezért elsősorban azokkal a módszeres eljárásokkal foglalkozunk, amelyeket irodalomtanításunk eddig nem ismert, vagy tapogatózva és bizonytalanul alkalmazott, másodsorban néhány gyakorlati jellegű következtetést szeretnénk levonni irodalomtörténetírásunkra és tankönyvírásunkra vonatkozóan.

Az irodalomolvasás tanításának módszere

Golubkov könyve az irodalomolvasás és az irodalomtörténet tanításának anyagát és módszereit tárgyalja. Az első a szovjet iskola V—VII. osztályában (nálunk az általános iskola felső tagozata és a középiskola első osztálya), az irodalomtörténet pedig a VIII—X. osztályában (középiskolánk felső három osztálya) használt módszer. Ezt megelőzi egy irodalomismeret és általános módszertannal foglalkozó fejezet, és kiegészítik az osztályon- és iskolán kívüli irodalmi jellegű munkákkal kapcsolatos tudni- és tennivalók.

A szocialista társadalomban az irodalomtanítás is — mint a többi humán tantárgy, — elsősorban a felnövekvő, a kommunista társadalmat építő ifjúság eszmélet-politikai-erkölcsi nevelését tűzi ki céljául. Lenin „Az Ifjúsági Szövetségek feladatai” című cikkében ezeket írja: „A mi erkölcsünk a proletár osztályharc érdekeinek van teljesen alárendelve... A kommunista erkölcs, az az erkölcs, mely ezt a harcot szolgálja, mely egyesíti a dolgozókat minden kizsákmányolás ellen... A kommunista erkölcs alapja a kommu-

rizmus megszilárdításaért folytatott harc.“ (Golubkov, 83. l.). A pedagógusnak a legnemesebb emberi tulajdonságokat kell a tanulóknak kifejlesztenie: a szeretetet a dolgozó tömegek iránt, a becsületességet, bátorságot, bajársíasságot, munkaszeretetet és becsületes magatartást a munkában — amint ezt Kalinin kifejtette.

Mind az irodalomolvasásnak, mind az irodalomtörténet tanításának hármias feladatát kell megoldania: 1. Neveljen a szocialista társadalomban való erkölcsi helytállásra, 2. művelje ki a tanulók művészi ízlését és gondolkodását, 3. gondja legyen a nyelvi kifejezőkészség fejlesztésére.

Ezek a célok határozzák meg az irodalomnak mint tantárgynak anyagát és módszereit.

Mit tanítsunk? Mindazokat a szépirodalmi műveket a multból és a jelenből, amelyek művészi formában fejezik ki egy-egy adott korszakban a társadalmi viszonyokat, az emberi kapcsolatokat, érzelmeket és gondolatokat. Ezt a tanterv írja elő. (Itt jegyezzük meg, hogy a Szovjetunióban 1949-ben új tanterv lépett életbe. Golubkov könyve az új tanterv kiadása előtt készült.)

Lássuk ezután, mi az irodalomolvasás feladata és módszere a mai szovjet iskolában. „Az irodalomolvasás különálló művek olvasására és elemzésére tanít.“ (79. l.) „Az irodalomolvasási órák főfeladata: jellegzetes, tipikus alakok összegyűjtése, a szovjet tanulók számára nélkülözhetetlen eszmék és érzelmek körének megismerése, a közléskészség művelése és az irodalomtudomány elemeinek tisztázása.“ (Az 1940-es tantervből. 80—81. l.)

A fentebb ismertetett hármias cél megvalósításának érdekében a tanárnak következetesen, tervszerűen kell munkálkodnia. Úgy kell felépítenie az olvasási órák anyagát, hogy az új ismereteket a megelőzően szerzett ismeretekkel szervesen összekapcsolja, és az új anyagot összehasonlítsa a régi anyaggal. A tanuló minden egyes órán érezze, hogy új ismeret birtokába jutott, tisztázódtak nézetei és fogalmai a társadalomról és az emberről, előbbrejutott az irodalmi szöveg mélyebb megértésében és önálló feldolgozásában, szókincse bővült és kifejezőkészsége gazdagodott.

Ha Golubkov könyvébe csupán futólag pillantunk bele, akkor is azonnal észrevesszük, hogy a szovjet iskolák tanítási rendszerében sokkal több órát fordítanak egy-egy, akár verses, akár prózai mű feldolgozására, mint nálunk. A VII. osztályban pl. Gorkij életének ismertetésére, az „Ének a sólyomról“ és „A viharriadár dala“ című műveinek tárgyalására 8 órát szánnak; a X. osztályban Solohov „Új barázdát szánt az eke“ című művének megbeszélése — előzetes elolvasás után — (dolgozatírással együtt) ugyancsak 8 órát vesz igénybe.

A szovjet didaktikának az irodalom tanításában általános alapelve az *induktív módszer* alkalmazása. „Az irodalomtanításban a főszerep az induktív módszeré, valamint az anyag feldolgozásában a tanuló tevékeny munkájáé“ (24. l.). „Az elemzés főmódszere... a szöveg elmélyült olvasásának, figyelmes vizsgálatának módszere. A tanulókat az iskolai elemzés egész menete a lehető legönállóbb úton juttassa el a helyes megállapításokhoz“ (162. l.). A tanár szerepe az, hogy a tanulók tevékeny, önálló munkáját elősegítse, rendszerezze az ismereteket és tisztázza a vitás pontokat. *A szövegfeldolgozás munkája majdnem teljes egészében a tanulók otthoni feladata*, miután az elemzésben bizonyos önállóságra tettek szert. Akár a vázlat összeállítása, akár a mű jellemeinek boncolása a soronlévő feladat, a tanár a táblára felírt kérdések formájában segíti a tanulót a szöveg *otthoni* feldolgozásában. „A házi feladat alapján folytatott megbeszélés az irodalmi megbeszélés szokásos alakja.“ (232. l.). Ez az egyik leglényegesebb mondanivalója Golubkovnak számunkra. Pedagógusainknak hosszas és kitartó nevelői tevékenységet kell kifejteniök, hogy a tanulókat rászoktassák a mű otthoni önálló tanulmányozására és az ezzel kapcsolatos írásbeli feladatok pontos elvégzésére.

A mű feldolgozását az irodalomolvasási (és irodalomtörténeti) órán a tanár előadása vezeti be. Ebben az előadásban csak azokat a történelmi, művelődéstörténeti és az író életére vonatkozó adatokat kell közölni, amelyek feltétlenül szükségesek a mű eszmei mondanivalójának megértéséhez.

Az első lépés a szövegnek házi tanulmányozáson alapuló kifejező olvasása. Az iskolai kifejező olvasás során a tanár csiszolja, finomítja a tanuló előadását. Célszerű, ha a kifejező olvasás részletesebb kidolgozására a mű eszmei és művészi elemzése után is időt szentelünk, hiszen a részletek, a nyelv, a stílus elemei az eszmei tartalom szerint már elrendeződtek a tanuló tudatában. Itt említjük meg, hogy a tanár a verseket könyv nélkül mondja el, sőt prózai írásművekből is hosszabb részeket szószerint, könyv nélkül ad elő. A mi tanáraink ettől a munkától kissé még idegenkednek. Fontos elv, hogy szöveget szószerinti megtanulásra csak a mű eszmei tartalmának tisztázása után adjunk fel.

A bevezető órát a szöveg feldolgozása követi. Ennek felépítése általában: a kifejező olvasás, a vázlat összeállítás és a szóbeli tartalommondás különféle fajtái, majd a szöveg elemzése a téma, az eszmei tartalom, a szereplők, a szerkezet és a nyelv szempontjából.

Az utóbbi években irodalomtanításunkban elterjedt az az eljárás, amely bármilyen mű elemzését a felolvasás után így kezdte: „Mi az író mondanivalója? Mi a mű eszmei tartalma?” Golubkov — igen helyesen — szükségesnek tartja, hogy a tulajdonképpeni szövegelemzést megelőzze a vázlatkészítés és tartalommondás. Ennek a két munkának elvégzése már érinti az eszmei tartalom kifejtését. A vázlat elkészítése a nem cselekményszerű, lírai műveknél is fontos. Az irodalomtörténet tanításában ezt a két eljárást természetesen kevésbé alkalmazzuk.

„Az V—VII. osztályban végzett elemzések rendje körülbelül a következő lehet: az egyes hősöktől, az alakrajz és tájleírás sajátosságaitól, a nyelvtől, a mű művészi eszközeitől elindulva jutunk el a benne visszatükröződött valósághoz, valamint az eszmei értelem felfogásához”. (164—165. l.) A mű eszmei tartalmának elemzését tehát a hős és a mellékszereplők jellembeli tulajdonságainak részletes kibogozásával kezdjük. Az író ugyanis mondanivalóját leginkább a mű alakjainak cselekedeteivel, nézeteivel vagy közvetlen leírással fedi fel. Igen sikerült Golubkov könyvében Turgenyev „Mumu” című elbeszélésének elemzése (162—164 l.). Őva int Golubkov a mű hősei jellemének szépitésétől, ellentmondások elkendőzésétől vagy a durva általánosításoktól. A mű hőseit mindig a történelmi fejlődés menetébe ágyazva elemezzük. Az irodalomolvasási órán elsősorban arra kell törekednünk, hogy a hősöket, mint a társadalom életéből elvont *típusokat* láttassuk meg a tanulókkal. Így könnyen megismertethetjük velük a típus irodalomelméleti fogalmát is.

A mű szerkezetének, a nyelvi kifejezéseknek és szépségeknek, a tárgyak és tájak leírásának vizsgálata mindig a már megtalált eszmei tartalomtól függően történik, de e formai elemzések az eszmei tartalmat újból és újból pontosabban világítják meg és tisztázzák.

Mi a szerkezet? „A szerkezet a részeknek és a mű egészének kölcsönös viszonya, a mű valamennyi elemének kapcsolata, amely a reális társadalmi jelenségek összefüggéseit abban a megvilágításban fejezi ki, amelyben őket az író felfogja és értékeli.” (183—184. l.) A szerkezeti vizsgálat a vázlatnak magasabb formája, amelyből már tükröződik az író állásfoglalása is. Golubkov könyve ezen a téren még a Szovjetunióban is úttörő feladat megoldását vállalta, és legtöbb részletében meg is oldotta.

Eddigi irodalomtanításunkban meglehetősen elhanyagoltuk a hős külső jellemzését, a tájak és tárgyak leírásának elemzését.

A költői nyelv szépségeit is az eszmei tartalom elemzésétől függően tárjuk fel. „A nyelv a gondolat közvetlen valósága” (Marx), tehát az

egyes szavak, jelzők, kifejezések és mondat szerkezetek jelentését úgy kell felfogni, mint az író gondolatai (az eszmei tartalom) kifejezésének eszközeit. Ezáltal elkerüljük az öncélú, formális vagy nyelvtanszerű nyelvi elemzést. Ennek a fejezetnek az átolvasásából sok tanárunk meríthet bátorságot. A nyelvi és művészi elemzés együttes bővíti a tanulók szókincsét és kifejező-készségét, és alkotói lendületre serkentheti őket. Az elmúlt néhány évben egyoldalúan az eszmei-politikai mondanivaló elemzését helyeztük előtérbe. Ugyanakkor észrevettük, hogy tanulóink kifejezőképessége igen fogyatékos, és ezen a fogyatékonyságon ugyancsak egyoldalúan több külön fogalmazási óra beiktatásával igyekeztünk segíteni. Ha ezentúl irodalmi óráinkon a művészi elemzést lelkiismeretesen elvégezzük, akkor egyrészt sikeresebben javíthatjuk a tanulók kifejezési nehézségeit, másrészt műveljük művészi gondolkodásukat, s végül a külön fogalmazási órák jórésztét a nyelvtan tanítására fordíthatjuk. Tartsuk mindig szem előtt a következő alapelvet: „A szóbeli közléskészség fejlesztése az irodalomórának a tanításnak nem önálló fejezete” (269. l.), hanem szervesen beleilleszkedik az irodalomórák keretébe, az irodalmi mű formái elemzésének minden egyes részletében folyamatosan történik. A szovjet iskola elvetette a cári iskolának azt a célkitűzését, amely a tanulókat egy szövegnek csupán szolgai utánzására kényszerítette. A szovjet iskola a tanulók élettapasztalatából, benyomásaiból, az iskolai és közösségi élet élményeiből, másrészt az iskolai olvasmányokból meríti a kifejező-készség fejlesztésének anyagát, de célul a tanulók önálló, gyors, szabatos és gazdag szókincsű kifejezésének művelését tűzi ki. Itt is érvényesül a fokozatosság: az alsóbb osztályokban inkább az elbeszélések eseményének elmondását, a felsőbb osztályokban a jellemzést gyakoroltatjuk.

Hasznos útmutatót kapunk az összefoglaló órákról, az ismétlések különféle módjairól, az irodalmi játékokról, a számonkérésről és a dolgozatokról szóló fejezetben (236–248. l.).

Irodalomtanításunknak részleteiben kidolgozatlan területe az irodalomelméleti fogalmak kialakítása a tanulóknál. Az irodalomolvasás során kialakítandó elméleti fogalmak anyagát mi is teljes egészében átvehetjük (252–253. l.). Külön ki kell emelnünk a verstan elemeinek oktatását, mert ezen a téren tanulóink igen tájékozatlanok.

A kérdés az, hogyan helyezzük el az elméleti ismereteket a tanítás rendjében. Mivel néhány mű eszmei tartalmát és művészi jellegzetességeit megállapítottuk, először a legáltalánosabb fogalmakról adjunk pontos elméleti meghatározást, és aztán keressük ki a tárgyalt anyagban a meghatározott fogalom jegyeit. Később térjünk rá a látszólag egyszerűbb fogalmak meghatározására, amilyen pl. a jelző, metafora stb. Persze a már ismertetett elméleti meghatározásokat ismételtelen fel kell frissítenünk és az évek előrehaladtával egyre jobban részleteznünk. A fokozatosság, az ismétlés és huzamosság a feltétele az irodalomelméleti fogalmak helyes és pontos kialakításának.

Az irodalomtörténet tanításának módszere

Az irodalomtörténet tanításában — eltérően az irodalomolvasás tanításától, — különösképpen a következő szempontokat kell érvényesítenünk: 1. a művet szerves egységnek fogjuk fel, 2. megállapítunk az író egyéni stílusának legjellemzőbb vonásait és világnézetét, 3. rámutatunk az irodalmi főirányokra, azoknak egymással való harcára és váltakozására.

A módszeres eljárásban az irodalomolvasás tanításához viszonyítva a különbség az, hogy több otthoni szövegelemző és irodalomkritikai cikkeket feldolgozó munkát ró a tanulókra, és növekszik a tanár előadó, közlő szerepe. Minthogy a szovjet tanulók az iskolában sorra kerülő szöveg otthoni olvasásához szoktak hozzá, fokozottabban kell munkájukat ellenőrizni; viszont

ebből a módszerből kifolyóan megszűnik a mi tanúraink ma még nehéz problémája: hogyan „hajtsák be” a kötelező háziolvasmányokat.

Egy irodalomtörténeti órát így építünk fel: elolvastatjuk a szöveget, közöljük a történelmi, irodalomtörténeti és az író életrajzára vonatkozó adatokat; a mű helyes megértését és házi feladatszerű feldolgozását elősegítő „tájékoztató megbeszélést” tartunk: elemezzük a szöveget; tisztázzuk a vitás kérdéseket, összefoglaljuk és rögzítjük a tanultakat, nagyobb írásbeli munkát adunk ki.

A Golubkov által javasolt módszerben vitatható kérdés a bevezető előadásnak az író életére vonatkozó része. „... Az író életrajzával foglalkozó előadásnak az a feladata, hogy feltárja: 1. mik az írónak, mint művésznek és gondolkodónak a sajátosságai, 2. milyen kapcsolatban áll korával, egyik vagy másik társadalmi osztállyal, a nép életével, 3. hogyan fejlődik ki stílusa, melyek voltak alkotói útjának főállomásai, 4. mi újat adott a társadalmi életnek és az irodalomtörténetnek?” (317. l.) Ez az eljárás bizonyos mértékig indokolt, hiszen a szovjet tanuló a bevezető előadás előtt ismeri a művet. Véleményem szerint jobban fokozza a tanulók kritikai önállóságát és alkotótevékenységét, ha a tanár nem adja meg előre az író teljes értékelését. Ha az V–VII. osztályban a tanulók az induktív módszer segítségével a tanár irányítása mellett sikeresen dolgoztak, akkor ennek a helyes módszernek a folytatásaként ugyancsak a tanulókkal kellene levonatni most már az irodalomtörténeti jellegű következtetéseket — persze a tanár állandó irányításával. Irodalomtörténetet is taníthatunk induktív módszerrel, különösen olyan nagy anyagismeret birtokában, mint amilyen a szovjet tanulók bírnak. A bevezető előadásnak csupán arra kellene szorítkoznia, amit Golubkov az első két pontban említ.

Epikus művek tárgyalásakor a korabeli társadalmi történeti viszonyokból kiindulva közelítjük meg az ábrázolt hősök jellemének tipikus és egyéni vonásait, elemezzük a mű cselekményét, szerkezetét és nyelvét, mint a mű tartalmától függő objektív elemeket, megállapítjuk az író világnézetét és művészi sajátosságait és irodalmi irányát, tisztázzuk az író irodalomtörténeti és politikai jelentőségét, kora és az utókor szempontjából.

Lírai művek elemzése sok fejtörést okozott már tanárainknak. Ebben az esetben „... azzal a kérdéssel kell kezdenünk, hogy a (költő) lírája milyen jellegű, főként hazafias, érzelmi, táj- vagy bölcselkedő lírának nevezhető-e. Ezután a lírai művek tartalmához kell fordulnunk, összekapcsolva elemeit az író összes többi művével és világszemléletével, továbbá tanulmányoznunk kell benne a lírai sajátosságokat, egyrészt annak az irodalmi iránynak a nézőpontjából, amelyhez a költő tartozik, másrészt egyéni stílusának szempontjából.” (365. l.) Ha tájfestő, szerelmet, barátságot vagy különféle érzelmeket kifejező lírai költeményeket tárgyalunk, akkor a költő tartalmi szempontból könnyebben elemezhető műveinek ismeretében hatolunk be a költő világnézetébe. A költő világnézetét történeti, társadalmi okokra vezettük vissza (lásd Puskin és Lermontov költészetének összehasonlítása a 361–363. l-on).

Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady iskolai tanításából levont tapasztalatok alapján állítható, hogy legcélszerűbb, ha a lírai költemények felolvasása után mindjárt a mű eszméi tartalmára kérdezzük. Ezután helyes összeállítani a mű szerkezetét (gondolatmenet), elemezni az író nyelvét és irodalmi irányának jellegzetességeit. A lírai művek tárgyalásakor tehát rendszerint az egésztől haladunk részek felé, az epikus művek elemzésekor inkább fordítva.

Külön fejezet szól a szovjet irodalom tanításának anyagáról és módszeréről. Amikor a tanár a tanításban a szovjet irodalom tárgyalásához érkezik, „... legelső és középponti feladata az, hogy tisztázza a szovjet irodalom elvileg új tulajdonságait, azért, hogy azután ezekre alapítsa a tanítást” (382. l.). A szovjet irodalom világnézeti és művészi jellegzetességeinek,

a szocialista realizmusnak jegyei: „a bolsevik pártszerűség, a humanizmus, a hazafiság és népiesség problémáinak gyökeres felülvizsgálása, döntő harc az irodalom és az irodalomtudomány valamennyi ellenséges áramlatával szemben, a költői alkotás, nyelv és szerkezet olyan új formáinak keresése, amelyek összhangban vannak az új eszmei tartalommal.“ (382—383. l.)

Fontos, hogy a szovjet irodalmat is a történeti elv alapján tanítsuk. Néhány tanárunk és különösen tanulóink tudatában a szovjet irodalom fejlődésnélküli, tagolatlan masszaként ülededett le. Rá kell tehát mutatnunk arra, hogyan bontakozott ki a szovjet irodalom az első öt éves terv új gazdasági-társadalmi problémáinak felvetésével, hogyan fejlődött ki a Nagy Honvédő Háború idején és a kommunizmus építésére való áttérés szakaszában — témában, nyelvben, szerkezetben, műfajban. Az e részben közölt anyagot közvetlenül is fel tudjuk használni tanításunkban. Ki kell emelni a szovjet irodalom új tartalmú hazafiságát és azt az óriási szerepet, amelyet a békéért való harcban és az egyetemes kultúra történetében betölt.

Az V—VII. osztályban a tanulók megismerték az irodalomelméleti fogalmakat és megtanulták őket a műből kiolvasni. Az irodalomtörténet tanítása folyamán a már ismert fogalmakat a történeti fejlődés menetébe ágyazva magyarázzuk meg, és bővítjük az irodalmi stílusirányokra (elsősorban a kritikai realizmusra), az író egyéni stílusára, a típusalkotásra, az irodalomnak a társadalom fejlődésében betöltött aktív funkciójára vonatkozó elméleti megállapításokkal. Golubkov könyvének egyik legértékesebb fejezete az, amelyben bemutatja, hogyan kell egy-egy korszak anyagára építve tárgyalni az irodalomelméleti ismereteket. Az irodalomtörténet tanításakor lehetőleg minden óra foglaljon magába régi vagy új elméleti kérdéseket, de néha egy-egy író műveinek teljes ismeretében iktassunk be külön elméleti órát is.

A szovjet iskolában az anyag számonkérésének szokásos formája a *megbeszélés*, melynek keretében az egybevetés módszere a leghasználatosabb. Minthogy a Szovjetunióban az egyes műveket több órán keresztül taglalják, azért az összefoglaló órákat arra kell felhasználni, hogy a téma feldolgozása során levont következtetéseket összegezzük, tisztázzuk a vitatott kérdéseket és kijelöljük az író helyét a társadalom és irodalomtörténet fejlődésében.

A felső osztályokban évente két-három alkalommal beszámolókat (referátum) lehet tartani egy kijelölt tanulóval, aki a tanár vezetésével írásban készíti el dolgozatát, majd kijelölt hozzászólók és az osztály együttesen megvitatják a beszámolót. Írásbeli házi feladatot nem kell minden órára feladni. Sok iskolai és házi dolgozati témát közöl a szerző, de tételként állítja, hogy „az *irodalmi témájú* dolgozat az írásbeli munka alapformája“ (447. l.). Kiadhatunk azonban „politikai cikk jellegű irodalmi témákat“ is, vagy egy vers megadott szempontok alapján történő önálló iskolai elemzését; vagy arra ösztönözhetjük növendékeinket, hogy költemény, festmény, opera ihletéséből származó élményeiket öntsék művészi formába.

Kevés magyar iskola rendezett be az irodalomnak meleg fészket, és kevés iskola fáradozott azért, hogy a terület kulturális gócpontjává erősödjék. Hol szerveznek nálunk irodalmi kiállításokat vagy kirándulásokat? Ösztönöztük-e tanulóinkat kulturális és irodalmi jellegű előadások meghallgatására? Rendeztünk-e ankétokat, amelyeken a szülők és a lakosság is megjelenik? Szerveztünk-e irodalmi és drámai művészkört, és foglalkozunk-e rendszeresen szavalóinkkal? Megtettünk-e, mi irodalomtanárok, mindent színvonalas és változatos faliújság szerkesztésére? Törődtünk-e eléggé a színelőadások, mozidarabok és operák meglátogatásával és főleg megbeszélésével? Felhasználjuk-e a képzőművészetet és zenét az irodalmi oktatás teljesebbé tételére? Az e kérdésekre adott válasz irodalomtanáraink lelkiismereti érzékenységének fokmérője.

Marxista-leninista irodalomtörténetírásunk most bontakozik. Miután éveken keresztül megvívtuk a harcot a poigári irodalomtörténetírással azért, hogy az irodalmat, mint művészetet szerves egységként beleillesszük a társadalmi fejlődés menetébe, felvethettük és jelentős mértékben biztosítottuk a pártszerűség elvének érvényesítését az irodalomban és irodalomtörténetírásban.

Magyar marxista irodalomtörténetírásunk kezdeti nehézségekből és objektív okokból eredő hibája az volt, hogy megelégedett az eszmei-tartalmi elemzéssel, és nem használta fel a formai elemzést az eszmei tartalom pontosabb megállapítására. Ezáltal szétszakította a tartalom és forma egységét. Az irodalmat leginkább a történelem illusztrációjaképpen fogta fel, tehát túlságosan nagy szerepet tulajdonított a témának. Egy-egy műből vagy az író munkásságából jórészt azt fogadta el, ami közvetlenül, naturalisztikusan „tükrözte” a bonyolult társadalmi valóságot. A szovjet irodalomtörténetírás ezeket a hibákat már kiküszöbölte.

Golubkov könyvéből — és a szovjet irodalomtörténeti tanulmányokból meg tankönyvekből — azt a tanulságot is leszűrhetjük, hogy többet kell bemutatónunk az író emberi és művészi egyéniségéből. A művészeti alkotást tartalmilag és formailag az objektív valóság határozza meg. De az objektív társadalmi lét az író tudatán keresztül tükröződik. Fel kell tehát deríteni azokat a tényezőket (az író származását, vágyait, tanulmányait, érdeklődési körét, osztályának társadalmi helyzetét, törekvéseit és más társadalmi osztályokkal való kapcsolatát stb.), amelyek az író tudatát írói egyéniséggé formálják. Ezért a helyes tanítási módszer: a történeti helyzet elemzése, az író élete, következtetés életéből és műveiből egyéniségére, hogy megállapítsuk a tükrözött valóság mértékét, az író művészi sajátosságait és stílusirányát, majd műveit értékeljük az irodalomtörténet és társadalom életében betöltött szerepük szempontjából. Sürgős feladata tehát irodalomtörténészeinknek egy-egy író emberi és művészi portréjának fejlődésében való megrajzolása. Ha a tanításban az író életét részletesen bemutatjuk, nagyobb erővel hatunk a tanuló fantáziájára és jobban megkedveltetjük az író műveit és magát az irodalmat is.

A szovjet irodalomtörténetírás igényességét az is bizonyítja, hogy az irodalmi stílusirányok tudományos magyarázatára is megoldást javasol. Nálunk az utóbbi években, Horváth Márton Vörösmarty-beszédének elmondásáig vagy nem mertek beszélni stílusirányokról, mert azt hitték, szellem-történeti kategória, vagy igyekeztek minden tartalmilag haladó művet a „realizmus”, „kritikai realizmus” fogalmába beegyeztetni. A szovjet irodalomtörténetírás a mű tartalmi mondanivalóját állapítja meg formai stílusjegyeivel együtt, de a tartalmi mozzanatok értéke szerint ítél. A haladó tartalom szentesít a formát.

A színvonalas tanításnak feltétele a műnek és a művel kapcsolatos valamennyi tényezőnek alapos tanulmányozása. Ha irodalomtanításunkat irodalmibbá, művészibbé tesszük, szükségszerűen leszokunk a *túlzott* napi-politizálásról és aprólékos „aktualizálás”-ról. Meg kell már valósítanunk azt, hogy a pártyszerűség a tanítás húsa-vére legyen, ne pedig a tananyagra borított palást. Vigyáznunk kell persze arra, hogy ezen a téren ma még az ellonkező végtelbe ne essünk.

Itt az ideje, hogy irodalomkritikánk multját is mérlegre tegyük, és az értékeset beledolgozzuk tankönyveinkbe.

Sajnos, Golubkov nem ad történeti magyarázatot arra a kérdésre, miért tartunk egy művet szépnek, és hogyan változik a szépről alkotott felfogás koronkint és társadalmi osztályonkint. Tudományos és pedagógiai óvatosság-

ból nem fejtegeti a műfajok keletkezésének és fejlődésének társadalmi okait sem, pedig tartalom és forma egységének kérdése legátfogóbban ezen a ponton ragadható meg.

Milyen tanulságokat kell levonniuk a tanügyeinket irányító szerveknek?

Tantervünkbe vegyünk kevesebb író, de tárgyaljuk őket a *tankönyvben* is eszmei és művészi szempontból egyaránt kimerítően. A gimnázium IV. osztálya számára készült magyar irodalomtörténeti tankönyv 31 magyar író megismertetésére vállalkozik. Így egy-egy író műveinek tárgyalására csupán egy-két óra jut. A Szovjetunióban egy íróval átlagban egy hónapig foglalkoznak. Tankönyveink sokat markolnak, tehát keveset fognak. Jelentős lépés volt tankönyvírásunk terén az általános gimnázium III. osztálya számára készült Magyar Irodalomtörténet (II. rész). A szerzők a Golubkov-adta szempontok felhasználásával szerkesztették meg ezt a tankönyvet.

A szovjet középiskola VIII–X. osztályos irodalmi tankönyvei két részből állanak: egy 3–400 lapos irodalomtörténeti könyvből, és két, egyenként kb. 400 lapos kresztomáciából. A IV. osztályos gimnáziumi tankönyvünk irodalomtörténeti anyaga kb. csak 70 lap és a szemelvényes anyag 180 lap, holott ebben az osztályban háromszor annyi író tárgyalunk, mint a szovjet középiskola megfelelő osztályában.

Jelentős mértékben át kell tehát dolgoznunk tankönyveinket, mind anyag, mind módszer szempontjából.

Golubkov módszeres eljárásainak ötletességével és gazdagságával, másrészt példáinak bőségével minden tanárnak mielőbb érdemes megismernie és tanulságait tanításában alkalmaznia.

Mohay Béla

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Béla György: Tolnai Lajos — — — — —	275
Blagoj, D.: Az irodalom sajátos nemzeti jellegéről — — — — —	134
Bóka László: Juhász Gyula — — — — —	80
Eckhardt Sándor: Parasztosrs a régi magyar költészetben — — — — —	144
Esze Tamás: A kuruc költészet problémái — — — — —	31
Ivacsenko, A.: Az irodalom népiségének problémája — — — — —	257
Jegolín, A.: A szovjet irodalomtudomány fejlődésének útjai — — — — —	138
Jermilov, V.: Életünk új jelenségei és az irodalom — — — — —	1
Jermilov, V.: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája — — — — —	385
Juhász Géza: Vörösmarty novellái — — — — —	175
Kánczay Tibor: A Szilgetyi Veszedelem — — — — —	411
Lengyel Béla: Gorkij — az írók és kritikusok tanítómesterei — — — — —	8
Pándi Pál: Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárvéltészetéről — — — — —	64
Pándi Pál: A szocializmus irodalom magatartása az 1914—18-as világháborúban — — — — —	290
Radó György: Orosz versek József Attila fordításában — — — — —	95
Radó György: Majakovszkij magyar fordításai (1921—1950) — — — — —	315
Rózsa György: Petőfi képmásai — — — — —	207
Stoll Béla: Heitai Gáspár könyve a pazarlás ellen — — — — —	23

Vita

Tóth Arpádról (Kardos Pál, Debrecen) — — — — —	218
Vötte programja Csokonaiak? (Hozzászólás Szauder József bírálatához.) (Vargha Balázs) — — — — —	338
Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire (Szauder József) — — — — —	341
A magyar vers ritmikai alapjai (Aristoxenos és a magyar nemzeti versidom) (Förster Auréli) — — — — —	439
Zrínyi ritmusa (Vargyas Lajos) — — — — —	452
Gvadányi és haladó hagyományaink (Barta János) — — — — —	465

Adatok és adalékok

Benda Kálmán: Ismeretlen politikai költemény 1790-ből — — — — —	100
Bisztray Gyula: Adalékok Vörösmarty összes költeményeihez — — — — —	105
Bisztray Gyula: Kossuth, Tancsics és forradalmár-társak halálának ftélete — — — — —	480
Csasztrai István: Juhász Gyula és az 1914—18-as imperialista háború — — — — —	111
Gáos Rezső: Kazinczy-levelek — — — — —	225
Jenei Ferenc: Az első Balassi-kiadás történetéhez — — — — —	343
Lay Béla: A haladó német irodalomtudomány problémái — — — — —	114
Nemeskürty István: Adalékok Bornemíza Péter: „Ördögi kísértetek” című művéhez — — — — —	472
Osváth Béla: Juhász Gyula, mint 1919-es szegedi színházi direktorium igazgatója — — — — —	231
Rejtő István: Thury Zoltán tiltakozása Gorkij 1905-ös bebörtönzése ellen — — — — —	235
Scheiber Sándor: Ady levele Kiss Józsefhez — — — — —	110

Magyar írók hagyatéka

Arany János: Bonczék. — Párviadal (Volnovich Géza) — — — — —	59
--	----

Szemle

A magyar irodalom bibliográfiája. 1945—1949. (Rejtő István) — — — — —	501
Bodi László: Heinrich Heine (Zoltai Dénes) — — — — —	375
Csehov elbeszélései (Dalkos György) — — — — —	878
Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei I—II. (Szauder József) — — — — —	125
Dobroslubov: Orosz realizmus (Bóka László) — — — — —	121
Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana (Mohay Béla) — — — — —	504
Kölösey Ferenc válogatott művei I—II. (Juhász Géza) — — — — —	351
Magyar paraszttmesék (Bóka László) — — — — —	347
Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon (Véber Károly) — — — — —	244
Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései (Vargha Kálmán) — — — — —	355
Osztyák (chant) hősi énekek (Bóka László) — — — — —	373
Román költők antológiája (Domokos Sámuel) — — — — —	361
Sárosi Gyula: Arany trombita (Orosz László) — — — — —	240
Vörösmarty Mihály válogatott művei I—II—III. (Barta János) — — — — —	236

Társasági hírek

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság debreceni vándorgyűlése (Nagy Miklós) — — — — —	255
---	-----

A SZERKESZTŐSÉGNEK MEGKÜLDÖTT KÖNYVEK JEGYZÉKE

- Belinszkij, V. G.: Puskin. Ford.: Lukács Györgyné. A versidézetek ford.: Ambur Tíbor és Urbán Eszter. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951. 479 l. 40,— Ft.
- Bogáti Péter: Bástyá a Tiszán. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 38 l. —,80 Ft.
- Bogáti Péter: Vörös érc. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 220 l. 10,50 Ft.
- Brandys, Marian: Olaszországi találkozások. Ford.: Kemény Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 127 l. 8,— Ft.
- Elmondta Huda Mihály. Egy téglagyári munkás élettörténete. Gyorsírt jegyzetekből összeállította Tardos Tíbor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 249 l. 12,50 Ft.
- Enczi Endre: Az inotai fény. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 50 l. 1,— Ft.
- Galan, V. Em.: Rabszolgák hajnala. (Regény.) Ford.: Faragó Borbála. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 321 l. 12,— Ft.
- Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 1951. 425 l. 40,— Ft.
- Gellért Oszkár: Költő a békéért. (Versek.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 10,50 Ft.
- Gorkij: Elbeszélések. (Gorkij válogatott művei.) Szerk.: Makai Imre. Válogatta: Krajevskij. Ford.: Gáspár Endre, Gyöngyi László, Makai Imre. Új Magyar Könyvkiadó. 1951. 359 l. 19,50 Ft.
- Illés Sándor: Vihar a Tiszán. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 218 l. 11,— Ft.
- Kaffka Margit: Színek és évek. (Regény.) Bodnár György tanulmányával. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 256 l. 8,50 Ft.
- Komjáthy István: Keresztül-kasul a Hortobágyon. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 63 l. 1,20 Ft.
- Lengyel költők antológiája. Szerk.: Kovács Endre és Vészi Endre. Bev.: Ryszard Matuszewski. Ford.: Bacsó Péter, Csánádi Imre, Darázs Endre, Fodor József, Gáspár Endre, Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Hegedűs Géza, Kálnoky László, Kardos László, Kemény Ferenc, Képes Géza, Keszthelyi Zoltán, Kiss Károly, Kocsay Margit, Kónya Lajos, Lator László, Nadányi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Polgár István, Radó György, Rákos Sándor, Rubin Szilárd, Sebők Éva, Szabó Lőrinc, Trencsényi Waldapfel Imre, Vajda Endre, Végh György, Vészi Endre, Vidor Miklós, Vihar Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 271 l. 25,50 Ft.
- Móricz Zsigmond: Égi madár. (Elbeszélések.) (Szépirodalmi Kiskönyvtár 41.) Bev.: Vargha Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 114 l. 3,— Ft.
- Nagy István: Egy év a harmincból. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 155 l. 8,50 Ft.
- Oravecz Paula: Kócos. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 415 l. 21,— Ft.
- Palotai Boris: Kakasszó. (Elbeszélések az épülő Sztálinvárosról.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 117 l. 8,— Ft.
- Román György: Azziai kikötő. (Regény.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 276 l. 14,50 Ft.
- Rudnicki, Lucjan: Régiek és újak. Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 257 l. 12,50 Ft.
- Sőtér István: A szegedi textilkombinát. (Az ötéves terv kiskönyvtára.) Népművelési Minisztérium. 1951. 47 l. 1,— Ft.
- Szaltikov—Scsedrin, M. E.: Külföldön. Ford.: Trócsányi György. Bev.: Zaszlavszkij D. A fordítást átnézte Szöllősy Klára. A címlapot és belső illusztrációkat Csohány Kálmán rajzolta. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 444 l. 22,— Ft.
- Szép Ernő: Vétkeztem. (Válogatott elbeszélések.) Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 119 l. 8,— Ft.
- Új szakasz a szovjet zene fejlődésében. Ford.: Legányi Dezső és Fejér Pál. Művelt Nép Könyvkiadó. 1951. 154 l. 7,50 Ft.
- Uliere, George: Egy járási orvos naplójából. (Feljegyzések.) Bev. és ford.: K. lozsvári Grandpierre Emil. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 84 l.
- Wydrzynski, Andrzej: Klementina asszony szalonja. (Vígjáték három felvonásban.) Ford.: Baternay Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 99 l. 5,50 Ft.
- Zeromski, Stefán: Hontalanok. (Regény.) Ford.: Mészáros István. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1951. 336 l. 15,50 Ft.

Ára : 8,— Ft
Előfizetés félévre: 12,— Ft

FELHÍVÁS

Fazekas Mihály, a Ludas Matyi szerzője műveinek új kiadásán dolgozom. Felkérem azokat, akik Fazekas-kéziratokról (vers, levél stb.), egykorú vagy közelkorú másolatokról tudnak vagy ilyen birtokukban van, szíveskedjenek az alábbi címre értesítést küldeni:

KÉRY LASZLÓ
Vörös Hadsereg útja 77. Debrecen

Felelős szerkesztő: Barta János — Felelős kiadó: A Köznevelési Kiadóvállalat igazgatója
Előfizetés, reklamáció és árusítás: V., Szalay-u. 10—14. Telefon: 122—044
Híradóhivatal: Bpest, V., Szalay-u. 10—14. Magyar Nemzeti Bank egyszámú száma: 71.878.252-49
52/4865. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Erdős László íg.) — Nyomott péld.: 2250.